

ТЕОРІЯ І ПРАКТИКА ПРАВознавства

Електронне наукометричне фахове видання
Національного юридичного університету
імені Ярослава Мудрого

В и п у с к 2 (10) / 2016

Тематика згідно з галуззю науки «12.00.00 – Правознавство»
відповідно до чинного переліку галузей наук

**Засновник і видавець: Національний юридичний університет
імені Ярослава Мудрого**

Заснований у 2011 р. Виходить двічі на рік.

Мови видання: українська, англійська, російська

*Включено до Переліку наукових фахових видань України з юридичних наук
Наказ Міністерства освіти і науки, молоді та спорту України
№ 54 від 25.01.2013 р.*

Головний редактор д-р юрид. наук, проф. А. П. Гетьман

***Рекомендовано до поширення через мережу Інтернет
вченою радою Національного юридичного університету
імені Ярослава Мудрого
Протокол № 5 від 15.12.2016 р.***

У збірнику вміщено наукові статті, присвячені актуальним проблемам правознавства: теорії та історії держави і права, конституційного й державного будівництва, цивільного, трудового, фінансового, господарського, адміністративного, митного, екологічного, кримінального права, кримінального й цивільного процесів, криміналістики, питанням боротьби зі злочинністю.

Для науковців, викладачів, аспірантів, студентів та практичних працівників, які цікавляться правовою тематикою.

Theory and Practice of Jurisprudence: electronic scientometric specialized edition of Yaroslav Mudryi National Law University / editor in chief A. Getman. – 2016. – Issue 2 (10).

The collection contains research papers on topical issues of law: the theory and history of law, constitutional and state-building, civil, labor, fiscal, economic, administrative, customs, environmental, criminal law, criminal and civil procedure, criminology, the struggle with crime.

For scientists, professors, students and practitioners interested in issues of law.

Редактор *М. М. Сорокун*
Коректор *Н. Г. Залюбовська*

ЗМІСТ

КОНСТИТУЦІЙНЕ, ЦИВІЛЬНЕ ТА МІЖНАРОДНЕ ПРИВАТНЕ ПРАВО

Задихайло Д. Д. Конституційний інститут охорони довкілля: порівняльно-правовий аспект

Крат В. І. Застосування позовної давності до вимог про визнання недійсними рішень загальних зборів: аналіз судової практики

Кацюба К. В. Загальні засади та вимоги до створення непідприємницьких товариств

Петрофанова К. Р. Особливості правової регламентації електронних грошей в Україні: цивільно-правовий аспект

Чевичалова Ж. В. Щодо принципу найбільш тісного зв'язку в сучасному міжнародному приватному праві

ГОСПОДАРСЬКЕ І ФІНАНСОВЕ ПРАВО

Таран Л. В. Питання господарсько-правового забезпечення діяльності у сфері освітніх послуг

Битяк О. Ю. Організаційно-правове забезпечення функціонування генеруючих компаній в електроенергетичному комплексі України

Клімова С. М. Фінансово-управлінські відносини: організаційно-правовий аспект

ЗЕМЕЛЬНЕ ТА ЕКОЛОГІЧНЕ ПРАВО

Шульга М. В., Игнатенко І. В. Правові аспекти розширення повноважень місцевих рад у галузі земельних відносин

Гольонко Р. А. Правові проблеми управління у сфері функціонування та розвитку біосферних заповідників України

КРИМІНАЛЬНИЙ ПРОЦЕС ТА КРИМІНАЛІСТИКА; СУДОВА ЕКСПЕРТИЗА

Лазукова О. В. Передумови інституалізації досудового розслідування в умовах воєнного, надзвичайного стану або у районі проведення антитерористичної операції

Яремчук В. О. Організаційні засади участі спеціаліста у проведенні обшуку

Шаповалов В. В., Шаповалов В. В., Зброжек С. І., Шаповалова В. О., Осинцева А. О. Судово-фармацевтичне вивчення фактів отруєння внаслідок незаконного обігу на етапі вживання фальсифікованих алкогольних напоїв

МІЖНАРОДНЕ ПРАВО

Щокін Ю. В. Міжполісні й міжплеменні союзи Стародавньої Греції VI–IV століть до н. е.

ПЕРЕМОЖЦІ

II ТУРУ ВСЕУКРАЇНСЬКОГО КОНКУРСУ

СТУДЕНТСЬКИХ НАУКОВИХ РОБІТ З ЮРИДИЧНИХ НАУК

Жуков В. О. Особливості забезпечення національної безпеки України шляхом здійснення розвідувальної діяльності: історичний досвід Запорозької Січі

Хлінський С. В. Застосування «нетрадиційних» методів отримання інформації в діяльності правоохоронних органів

Співак І. В. Правові аспекти нормативної грошової оцінки земель в Україні

Кинтікова М. Радіоактивні відходи: проблеми правового регулювання

СОДЕРЖАНИЕ

КОНСТИТУЦИОННОЕ, ГРАЖДАНСКОЕ И МЕЖДУНАРОДНОЕ ЧАСТНОЕ ПРАВО

Задыхайло Д. Д. Конституционный институт охраны окружающей среды: сравнительно-правовой аспект

Крат В. И. Применение исковой давности к требованиям о признании недействительными решений общего собрания: анализ судебной практики

Кацюба К. В. Общие принципы и требования к созданию непредпринимательских товариществ

Петрофанова К. Р. Особенности правовой регламентации электронных денег в Украине: гражданско-правовой аспект

Чевычалова Ж. В. К вопросу о принципе наиболее тесной связи в современном международном частном праве

ХОЗЯЙСТВЕННОЕ И ФИНАНСОВОЕ ПРАВО

Таран Л. В. Вопросы хозяйственно-правового обеспечения деятельности в области образовательных услуг

Битяк А. Ю. Организационно-правовое обеспечение функционирования генерирующих компаний в электроэнергетическом комплексе Украины

Климова С. Н. Финансово-управленческие отношения: организационно-правовой аспект

ЗЕМЕЛЬНОЕ И ЭКОЛОГИЧЕСКОЕ ПРАВО

Шульга М.В., Игнатенко И.В. Правовые аспекты расширения полномочий местных советов в сфере земельных отношений

Голёнко Р. А. Правовые проблемы управления в сфере функционирования и развития биосферных заповедников Украины

УГОЛОВНЫЙ ПРОЦЕСС И КРИМИНАЛИСТИКА; СУДЕБНАЯ ЭКСПЕРТИЗА

Лазукова О. В. Предпосылки институционализации досудебного расследования в условиях военного, чрезвычайного положения или в районе проведения антитеррористической операции

Яремчук А. Организационные основы участия специалиста в проведении обыска

Шаповалов В. В., Шаповалов В. В., Зброжек С. И., Шаповалова В. А., Осинцева А. А. Судебно-фармацевтическое изучение фактов отравления в результате незаконного оборота на этапе употребления фальсифицированных алкогольных напитков

МЕЖДУНАРОДНОЕ ПРАВО

Щёкин Ю. В. Межполисные и межплеменные союзы Древней Греции VIII–IV веков до н. э.

ПОБЕДИТЕЛИ
II ТУРА ВСЕУКРАИНСКОГО КОНКУРСА
СТУДЕНЧЕСКИХ НАУЧНЫХ РАБОТ ПО ЮРИДИЧЕСКИХ НАУКАМ

Жуков М. С. Особенности обеспечения национальной безопасности Украины путем осуществления разведывательной деятельности: исторический опыт Запорожской Сечи

Хилинский С. В. Применение «нетрадиционных» методов получения информации в деятельности правоохранительных органов

Спивак И. В. Правовые аспекты нормативной денежной оценки земель в Украине

Кинтикова М. Радиоактивные отходы: проблемы правового регулирования

CONTENTS

CONSTITUTIONAL, CIVIL AND PRIVATE INTERNATIONAL LAW

Zadyhaylo D. D. Institute of constitutional environment: comparative legal aspects

Krat V. I. Application of limitation period to the requirements about confession invalid decisions of general meeting: analysis of judicial practice

Katsyuba K. General principles and requirements for the establishment of non-profit organizations

Petrofanova K. R. Features of the legal regulation of of electronic money in Ukraine; civil legal aspect

Chevychalova Z. V. The principle of the closest connection to the modern international private law

COMMERCIAL AND FINANCIAL LAW

Taran L. V. The questions of business law support of services in education

Bytiak A. Yu. Organization-legal maintenance of the generating companies in the energy sector of Ukraine

Klimova S. V. Financial and administrative relations: organizational and legal aspect

LAND AND ENVIRONMENTAL LAW

Shulga M. V., Ihnatenko I. V. The legal basis of expanding the powers of local councils in the sphere of land relations

Holonko R. A. Legal problems of management in the sphere of functioning and development of biosphere reserves of Ukraine

CRIMINAL PROCEDURE AND CRIMINALISTICS; FORENSIC EXAMINATION

Lazukova O. V. Premises institutionalization of the pre-trial investigation in the martial law, emergency or in the area of anti-terrorist operation

Yaremchuk V. O. Organizational principles of participation of specialists in conducting searches

Shapovalov Valeriy V., Shapovalov Valentin V., Zbrozhek S. I., Shapovalova V. A. Osyntseva A. O. Forensic and pharmaceutical examination of the facts of poisoning as a result of illegal circulation of counterfeit alcoholic beverages on the stage of consumption

INTERNATIONAL LAW

Shchokin Yu. V. Leagues of City-States and Tribal Unions of Ancient Greece of VIII–IV Centuries BC

WINNERS OF THE II ROUND UKRAINIAN COMPETITION OF STUDENT PUBLICATIONS IN LEGAL SCIENCES

Zhukov M. S. Particularly of national security of Ukraine by intelligence activities: experience by Zaporozhye's Sich

Hilinskyi S. V. The use of «non-traditional» methods of obtaining information in law enforcement

Spivak I. V. Legal aspects of the regulatory monetary value of land in Ukraine

Kintykova M. Radioactive waste: problems of legal regulation

УДК 349.6:342.51

КОНСТИТУЦІЙНИЙ ІНСТИТУТ ОХОРОНИ ДОВКІЛЛЯ: ПОРІВНЯЛЬНО-ПРАВОВИЙ АСПЕКТ

Д. Д. ЗАДИХАЙЛО,

канд. юрид. наук,

*асистент кафедри цивільного, господарського та
екологічного права,*

*Полтавський юридичний інститут
Національного юридичного*

*університету імені Ярослава Мудрого,
Україна, м. Полтава*

e-mail: dmzadykhaylo@gmail.com

ORCID: 0000-0002-7051-4010

Розглянуто проблему рівня та обсягу конституційно-правового регулювання екологічних відносин у конституціях цілої низки країн світу під кутом зору переліку об'єктів екологічного права, що знайшли конституційно-правове відображення, а також кола засобів законодавчого регулювання та техніки їх застосування щодо впливу на екологічну сферу. Зроблено висновок про те, що інституціоналізація екологічних відносин є вимогою часу і має здійснюватись через виокремлення в структурі сучасних конституцій спеціального підрозділу – інституту «Екологічна система».

Ключові слова: конституційне регулювання екологічних відносин; право на безпечне довкілля; політика сталого розвитку; конституційний інститут «Екологічна система».

Постановка проблеми. Розвиток конституційного права в Україні хоча і не так динамічно, але підпорядкований універсальним процесам, що впливають на будь-яку іншу галузь права та законодавство. Одним із таких процесів є подальша спеціалізація законодавства, що зумовлено поглибленням і розширенням сфери суспільного життя, діяльності та суспільних інтересів. У свою чергу процеси спеціалізації законодавства призводять до структурних змін в інституціональній організації правового матеріалу в тих чи інших галузях, необхідності підвищувати рівень деталізації в регулюванні суспільних відносин і врахування аспектів міжінституційної й міжгалузевої узгодженості змісту, методів та техніки законодавчого забезпечення та ін. Посилення суспільного інтересу в існуванні організаційно-правових механізмів щодо

оперативного й ефективного впливу держави на відносини суспільного розвитку та його безпеку об'єктивно вимагають застосування імперативних регуляторів і деталізації регулювання відповідно до вимог ст. 19 Конституції України. Адже визначення кола підстав, повноважень та меж їх застосування, а також процесуальних форм відповідної діяльності органів публічної влади може бути досягнуто лише за рахунок необхідної правової визначеності з кожного із зазначених аспектів.

Як уже зазначалось, усі вказані процеси зачіпають і конституційно-правове забезпечення суспільних відносин, попри генетично закладений консервативний характер конституційної нормотворчості, що звичайно має забезпечувати стабільність норм і змісту Основного Закону України. Так, у господарсько-правовій літературі вже тривалий час обґрунтовується необхідність конституційно-правової інституціалізації відносин функціонування економічної системи суспільства, що має стати важливим чинником системного законодавчого забезпечення правового господарського порядку [1].

В цьому контексті слід зазначити, що розвиток суспільних відносин, породжує нові, раніше юридично нерегульовані сфери суспільного буття, що потребують переходу до стану їх правової врегульованості, так би мовити за об'єктивними показниками, а також у випадку створення комплексних форм реалізації суспільних інтересів, що набули сталого характеру і вимагають правової регламентації як новий комплексний або міжгалузевий інститут права. В цих і в багатьох інших випадках виникає об'єктивна необхідність розширення предмета регулювання та переструктурування організації його змісту.

Важливим чинником є амплітуда суспільно-політичного усвідомлення необхідності та актуальності здійснення тих чи інших законодавчих новацій. Адже, як зазначає О. Є. Кутафін [1], обсяг відносин, що утворюють предмет конституційного права, залежить не від виявлення тих чи інших особливостей цих відносин, а від волі держави, що надає цим відносинам засадничий характер.

Можливо в цьому твердженні міститься певна гіперболізація саме суб'єктивного підходу, значення мотивованості держави як суб'єкта

конституційного нормотворення, але чинник безумовно є впливовим. Відтак, в умовах правової держави та громадянського суспільства його суспільні структури отримують низку можливостей з донесення до держави власного усвідомлення ступеня актуальності тих чи інших суспільних інтересів, відносин, благ тощо.

Серед останніх є не лише питання нормально функціонуючого державного апарату, досягнення балансу між гілками влади, забезпечення національної безпеки тощо, але й мегапитання збереження здорового та сприйняттого для життя довкілля.

В даному контексті дуже показовим і позитивним є факт внесення Словенським парламентом у листопаді 2016 р. поправки до тексту Конституції щодо права на вільний доступ до питної води, в якій зафіксовано, що «водні ресурси є суспільним благом, яке регулюється державою. Водні ресурси, в першу чергу, призначені для довготривалого постачання водою жителів міст, а також домогосподарств, і в цьому сенсі вода не може бути ринковим товаром». Важливо зауважити, що Словенія є країною багатого на водні ресурси, а її території та лісам не загрожують екологічні проблеми. Разом із тим ця країна першою серед країн Європейського Союзу включила право на воду до своєї Конституції. Як уявляється, це результат суспільно-політичної актуалізації названого питання словенським суспільством і політичним класом, що відтепер утворює певний прецедент у досвіді європейського конституційного нормотворення.

Аналіз останніх публікацій. У працях вітчизняних науковців з екологічного права міститься ціла низка робіт доктринального характеру, в основу яких покладено розробку засад правового регулювання екологічних відносин та проблематику кодифікації екологічного законодавства. Серед них насамперед слід назвати праці Ю. С. Шемшученка, А. П. Гетьмана [3], В. І. Андрейцева [4], А. Г. Бобкової [5], М. В. Краснової, Г. І. Балюк [6], І. І. Каракаша, В. В. Костицького та ін. Разом із тим проблематика повноти та системності конституційно-правового забезпечення засад законодавчої

регламентації екологічних відносин у вигляді комплексного інституту Основного Закону України здійснено не було.

Формулювання цілей. Метою статті є визначення сучасної практики конституційного нормотворення у зарубіжних країнах щодо інституціалізації екологічних відносин в Основному Законі для створення адекватної правової бази діяльності держави, суспільства та особи в умовах розгортання екологічної кризи.

Виклад основного матеріалу. Слід зазначити, що на рівні міжнародного права проблематика охорони довкілля знайшла дуже активний і динамічний відклик, що формалізувався проведенням форумів глобального рівня під егідою ООН та прийняттям цілої низки основоположних документів міжнародно-правового значення.

Однак зміст конституційно-правового забезпечення екологічної сфери суспільних відносин у національних конституціях більшості країн світу в сучасних умовах справляє дуже розчаровуюче враження, що можна кваліфікувати як дисфункцію конституційного нормотворення в екологічній сфері.

Аналіз текстів конституцій багатьох країн Європи, Азії, Африки та Латинської Америки щодо конституційно-правового забезпечення екологічних відносин дозволяє зробити низку висновків, що свідчать про відсутність єдиного «стандарту» конституційної техніки її врегулювання. По-перше, слід окремо виділити коло країн, конституції яких взагалі не містять екологічно-правових норм. До цієї категорії можна віднести США, Японію, Італію, Аргентину та за певним винятком – Німеччину. По-друге, можна виділити низку конституцій, в яких екологічній проблематиці приділено одну статтю, яка втім може містити в собі кілька норм. Цю категорію можна піддати внутрішній диференціації залежно від застосування об'єктно-засібного набору критеріїв. Мається на увазі загальна диференціація екологічного права на блоки: природоресурсний, охорони довкілля та екологічної безпеки. З іншої сторони ціла низка конституційних документів обмежується застосуванням одного або

комплексу правових засобів для формування норм Основного Закону, а саме: суб'єктивне право, юридичний обов'язок, цілі законодавчого регулювання тощо. Так, Конституція РФ у ст. 42 фіксує, що «кожен має право на сприятливе навколишнє середовище, достовірну інформацію про його стан та на відшкодування збитків, заподіяних його здоров'ю або майну екологічним правопорушенням». Ключовим правовим засобом, що використаний у даному випадку, є екологічні права особи.

З іншого боку, активно використовується і такий засіб як юридичний обов'язок, зокрема держави. В цьому сенсі показовим прикладом є ст. 26 Конституції КНР, яка фіксує, що «держава охороняє та поліпшує довкілля, попереджує його забруднення та інші порушення. Держава організує та заохочує роботу з лісівництва та озеленення, охороняє ліси». В цілому до категорії країн, що надають перевагу конституційно-правовій фіксації обов'язку держави та інших суб'єктів публічної влади забезпечувати певні параметри стану довкілля, належить значна їх частка. Крім Конституції КНР слід назвати Основний Закон Казахстану, Єгипту, Саудівської Аравії, Польщі та ін. Так, у ст. 74 Конституції Республіки Польща зафіксовано, що «органи публічної влади проводять політику, що має забезпечити теперішньому та прийдешнім поколінням екологічну безпеку. Охорона довкілля є обов'язком органів публічної влади».

Ст. 31 Конституції Республіки Казахстан також наголошує, що «держава ставить своєю ціллю охорону довкілля, сприятливого для життя і здоров'я людини». Цікавою, однак, є частина друга даної статті, в якій сформульовано підставу виникнення юридичної відповідальності посадових осіб, а саме приховання фактів та обставин, що загрожують життю та здоров'ю людей.

У свою чергу Основні закони Іспанії та Південно-Африканської Республіки застосовують комплексний підхід у використанні правових засобів конституційно-правового регулювання екологічних відносин. Так, у ст. 45 Конституції Іспанії одночасно міститься фіксація і суб'єктивного права, і юридичного обов'язку особи щодо об'єктів екології. Адже «будь-яка особа має

право користуватися довкіллям для розвитку своєї особистості, і вона зобов'язана зберігати це довкілля». Крім того у цій статті передбачено, що «державна влада здійснює нагляд за розумним використання природних ресурсів з метою покращення життя, охорони та відновлення довкілля, звертаючись при цьому до колективної солідарності». Іспанська Конституція також використовує фіксацію загальних підстав виникнення кримінальної та адміністративної відповідальності, а також обов'язку відшкодувати причинену шкоду.

Цікавою в цьому сенсі є також і ст. 24 Конституції Південно-Африканської Республіки, в якій як інструмент застосовується суб'єктивне право особи, якому кореспондує не стільки прямий обов'язок держави, скільки змістовні напрями державної політики у сфері екології. Так, «праву кожного на навколишнє середовище, яке є безпечним для його здоров'я або добробуту, а також праву на захист навколишнього середовища на благо теперішніх і майбутніх поколінь» фактично кореспондує (втім прямо не назване) вживання державою законодавчих та інших заходів, які: «запобігають забрудненню та екологічній деградації; сприяють охороні навколишнього середовища; забезпечують екологічно сталий розвиток та використання природних ресурсів при сприянні виправданому економічному та соціальному розвитку».

Важливо звернути увагу на фіксацію визначеної концепції державної політики, а саме сталого розвитку. Тобто екологічним правам особи протиставлено відповідного змісту державну політику, що є певною особливістю законодавчої техніки, адже прямо обов'язок держави забезпечувати екологічні права не зазначений.

Разом із тим Конституція Арабської Республіки Єгипет використовує такий правовий засіб як юридичний обов'язок у цікавій формі – національний обов'язок захищати навколишнє середовище. Тобто обов'язок не громадян, особи або «кожного», а «національний обов'язок» - що ближче за змістом до колективного, суспільного контексту.

Аналіз конституційно-правових норм, що використовують один або

кілька правових засобів впливу на відносини у сфері охорони довкілля в так би мовити «стандартному» порядку, застосовують в межах однієї статті Основного Закону або фіксацію суб'єктивного права особи на безпечне довкілля, або фіксацію юридичного обов'язку особи, суспільства і, головним чином, держави. Слід наголосити, що зазначений юридичний обов'язок, зокрема держави, за використаними прийомами законодавчої техніки має суттєві відмінності. Так, в одних випадках – це обов'язок держави забезпечити визначений стан довкілля, в інших – здійснювати відповідні заходи щодо досягнення певного результату, і в третій – обов'язок проводити державну політику у сфері охорони довкілля.

Важливо підкреслити, що конституції різних країн світу, що приймалися до 50-х рр. ХХ ст., а також низка конституцій країн, що входили раніше до так званого соціалістичного табору і приймали основні закони демократичного та ринкового змістовного наповнення хоча і в 90-ті рр. ХХ ст., але при цьому користувались світовими зразками конституційного нормотворення попереднього етапу його розвитку, врешті-решт відтворювали мінімальний стандарт конституційно-правового забезпечення екологічних відносин, а в певних випадках взагалі обходили дану проблематику увагою.

Разом із тим в окремих країнах відбулася конструктивна конституційно-правова актуалізація екологічної проблематики, що призвела до практичної її реалізації у формі імплементації до Основного Закону відповідного конституційного інституту. Очевидно, що це відбулося під впливом міжнародно-правової актуалізації проблеми охорони довкілля та екологічної безпеки у формі цілої низки світових форумів і прийнятих на них документів, кінця минулого та початку нинішнього століття, в першу чергу під егідою ООН. У цьому контексті насамперед слід назвати Конституцію Федеративної Республіки Бразилія, що була прийнята 5 жовтня 1988 р. на хвилі загострення екологічної кризи, а також Конституцію Французької Республіки від 4 жовтня 1958 р., частиною якої в широкому розумінні вважається також прийнята у 2004 р. Хартія навколишнього середовища.

Так, Конституція Федеративної Республіки Бразилія містить окремий

структурний підрозділ – главу VI «Про навколишнє середовище», що номінально складається з однієї ст. 225, але яка за обсягом та структуруванням може слугувати системним інституціолізованим конституційно-правовим інститутом регулювання екологічних відносин. Адже конструкція його розбудови включає в себе доволі ієрархічний порядок використання правових засобів, які кожний окремо та за своїм сукупним ефектом спрямовані на досягнення спільної мети – збереження довкілля.

Так, у ст. 225 Основного Закону Федеративної Республіки Бразилія основну роль відіграють два правових засоби, що застосовані в чітко кореспондуючому один-одному форматі: фіксація права всіх на екологічно врівноважене довкілля, що є народним благом спільного користування, суттєвого для здорового якісного життя. З іншого боку, зафіксовано обов'язок публічної влади та спільноти захищати й охороняти це довкілля для теперішніх й прийдешніх поколінь.

Для забезпечення ефективності цього права як конструкції механізму реалізації публічній владі за конституцією доручено:

- охороняти та відновлювати екосистеми;
- зберігати різноманітність та цілісність генетичного складу країни;
- створювати території, що особливо охороняються з екологічних міркувань;
- вимагати попередньої екологічної експертизи потенційно небезпечної діяльності;
- здійснювати екологічний контроль за господарською діяльністю;
- сприяти екологічному вихованню;
- охороняти фауну і флору.

Окремо зазначено екологічні обов'язки компаній видобувної промисловості – надрокористувачів щодо відновлення деформованого довкілля, а також обов'язки ядерних генеруючих компаній щодо безпеки місця їх дислокації.

В межах цього конституційного інституту визначено особливості

правового режиму використання земель, по-перше, виділених для природоохоронної функції, по-друге – ті, що складають національний спадок, а саме прибережної зони, Амазонських лісів та ін.

Окремою нормою зафіксовано загальні підстави для притягнення порушників екологічного законодавства до кримінальної та адміністративної відповідальності незалежно від обов'язку відшкодувати заподіяну шкоду.

Конституційний інститут охорони довкілля Основного Закону Федеративної Республіки Бразилія включає в себе такі важливі елементи механізму регулювання, як уповноваженні та зобов'язанні особи, об'єкти регулювання як родовий – довкілля, так і видові – екосистема, спеціальні території, фауна і флора тощо.

Визначено також основні джерела екологічної небезпеки, зокрема об'єкти ядерної енергетики та окремі види господарської діяльності, встановлено підстави юридичної відповідальності за екологічні правопорушення та типи екологічних правовідносин, що є об'єктами законодавчого регулювання.

На особливу увагу заслуговує інституціоналізація конституційно-правового забезпечення екологічних відносин на прикладі конституційної нормотворчості Франції. Як відомо, у 2005 р. там було прийнято конституційний закон № 2005-205 «Хартія навколишнього середовища 2004 р.», яка за преамбулою Конституції Французької Республіки є фактично й юридично її складовою частиною. Цікаво, що цю країну називають «Лабораторією конституцій», зважаючи на активну динаміку французького конституційного нормотворення. Отже, Франція має у своєму арсеналі форму інституціоналізації конституційного інституту екологічної системи саме у формі прийняття до Конституції Республіки 1958 р. спеціального документа, присвяченого саме екологічній сфері суспільних відносин – «Хартії навколишнього середовища 2004 р.». Цей досвід цікавий саме з точки зору процесу поступовості змін, що відбуваються в суспільно-політичній свідомості суспільства щодо актуальності тих чи інших об'єктів, цінностей, суспільних благ та вибору законодавчих форм конституційної імплементації їх закріплення.

Характерними змістовними рисами зазначеної інституціалізації екологічної проблематики у французькому варіанті слід назвати, по-перше, саму преамбулу Хартії. Як уявляється, вона містить необхідне та достатнє коло ідеологічних положень сучасної екологічної доктрини, в контексті якої і слід оцінювати застосування тих чи інших правових засобів регулювання екологічних відносин. Преамбула фіксує значення екології для життєдіяльності та розвитку суспільства та основні форми взаємозв'язку між ними, що мають діалектичний характер і повинні оцінюватись з позицій подальшої історичної перспективи. Головним юридично значимим положенням, як уявляється, необхідно визнати, «що збереження навколишнього середовища має бути підпорядковане тим самим умовам, що й інші фундаментальні інтереси Нації». З цього положення можна зробити висновок, що екологічна проблематика вимагає від держави та суспільства створення аналогічних за масштабом, ресурсним забезпеченням та мірою відповідальності державно-правових інструментів впливу на екологічні відносини, стан довкілля, а також на відносини політичні, економічні, соціальні тощо. Відтак, у цьому ряду інституціалізація конституційно-правового забезпечення відносин охорони довкілля є невід'ємним елементом досягнення зазначеної політико-правової відповідності.

Серед змістовних положень тексту самої Хартії, окрім розробленості відносин, пов'язаних із конституційними правами та обов'язками екологічного характеру, хотілося б особливо визначити такі:

1. Фіксація прибічності держави саме до політики забезпечення сталого розвитку, а відтак – цілковитої узгодженості захисту і розвитку навколишнього середовища з економічним розвитком і соціальним прогресом;

2. Стаття 9 Хартії фіксує, що «дослідження й інновації мають сприяти збереженню і розвитку навколишнього середовища». Саме зв'язок науково-технічної та інноваційної діяльності із виробничим сектором економіки та їх вплив на стан довкілля дозволяє шляхом створення механізмів контролю та завчасної корекції спрямовування наукових розробок в екологічно прийнятний

варіант розвитку. Слід зазначити, що об'єктом такої корекції наукових розробок має бути не тільки довкілля як таке, але й людина, її здоров'я, а сьогодні – й стабільність її генетичного статусу та біологічної ідентичності тощо.

Тож, Україні також треба розпочинати предметно, а не декларативно підходити до створення ефективних суспільно-правових механізмів вирішення дуже різних за змістом, але надзвичайно небезпечних екологічних проблем. Таке завдання передбачає необхідність продуктивної ревізії всього нормативно-правового забезпечення охорони довкілля. Але починати, як уявляється, необхідно насамперед з конституційно-правового регулювання.

Дійсно, що стосується відносин з охорони довкілля в широкому розумінні (включаючи до них природо ресурсні та екобезпечні відносини), то до них у Конституції України можна безпосередньо віднести статті 13, 14, 16, 50 та 116. Так, мова йде про: закріплення форм власності на природні ресурси та порядок реалізації права власності; фіксацію обов'язку держави забезпечувати екологічну безпеку, підтримувати екологічну рівновагу, зберігати генофонд Українського народ, а також про закріплення права людини на безпечне довкілля. Важливою є фіксація у нормах Основного Закону повноваження Кабінету Міністрів України забезпечувати проведення політики у сфері охорони природи, екологічної безпеки та природокористування.

Якщо виходити з тріади основних складових предмета екологічного права, а саме природоресурсного права, права охорони довкілля та права екологічної безпеки, слід зазначити, що конституційно-правову фіксацію отримали природоресурсні відносини – статті 13, 14, екологічної безпеки – статті 16, 50, а також усі названі складові у формі повноваження держави забезпечувати екологічну політику – ст. 116 Конституції України.

Та чи можна вважати такий характер конституційно-правової фіксації екологічних відносин достатнім й ефективним в умовах розгортання глобальної екологічної кризи? Чи достатньою є актуалізація та інструментально-правове забезпечення механізму вирішення екологічної проблематики з боку держави та

суспільства? Очевидно, що ні. Адже ефективність конституційно-правового регулювання має передбачати:

- повноту та системність правової фіксації основних елементів сфери суспільних відносин, що регулюється;
- визначення цілей і спрямування правового впливу;
- забезпечення інструментальної достатності складу механізмів реалізації відповідних відносин;
- забезпечення стабільності конституційно-правових норм за рахунок уніфікації базових понять та засобів і, в той же час, – необхідного рівня деталізації, що дозволяє задіяти можливості юрисдикції Конституційного Суду України у питаннях оцінки відповідності розвитку поточного законодавства положенням Основного Закону;
- визначення топографії основних джерел поточного законодавства тощо.

Важливо виходити також із того, що Основний Закон має закріпити не просто пов'язані між собою екологічні об'єкти, які інтегруються в поняття «довкілля», але «екологічну систему» як систему екологічних відносин, в яку активною частиною входять людина, суспільство, держава, форми господарювання, інститути охорони довкілля та екологічної безпеки. Така система має враховувати також і глобальний характер екологічної кризи та екології як такої, а також наявність тісного причинно-наслідкового зв'язку екологічних відносин із системою господарювання.

В конституційно-правовому сенсі проблема полягає в необхідності формування окремого конституційного інституту – «Екологічної системи». Адже в сучасних умовах предмет конституційного права не є стабільним, що пов'язано з великою динамікою суспільних процесів, значна частина яких набувають глобального й водночас безпекового значення.

Висновки. Зміст конституційно-правового забезпечення екологічної сфери суспільних відносин у національних конституціях більшості країн світу в сучасних умовах справляє дуже розчаровуюче враження, що можна кваліфікувати як дисфункцію конституційного нормотворення в екологічній

сфері. Разом із тим в окремих країнах відбулася конструктивна конституційно-правова актуалізація екологічної проблематики, що призвела до практичної її реалізації у формі імплементації до Основного Закону відповідного конституційного інституту. Очевидно, що це відбулося під впливом міжнародно-правової актуалізації проблеми охорони довкілля та екологічної безпеки у формі цілої низки світових форумів і прийнятих на них документів кінця минулого та початку нинішнього століття, в першу чергу під егідою ООН.

Важливо також виходити з того, що Основний Закон має закріпити не просто пов'язані між собою екологічні об'єкти, які інтегруються в поняття «довкілля», але «екологічну систему» як систему екологічних відносин, в яку активною частиною входять людина, суспільство, держава, форми господарювання, інститути охорони довкілля та екологічної безпеки. Така система має враховувати глобальний характер екологічної кризи та екології як такої, а також наявність тісного причинно-наслідкового зв'язку екологічних відносин з системою господарювання.

В конституційно-правовому сенсі проблема полягає в необхідності формування окремого конституційного інституту – «Екологічної системи». Адже, в сучасних умовах предмет конституційного права не є стабільним, що пов'язано з великою динамікою суспільних процесів, значна частина яких набувають глобального і безпекового значення водночас.

Список літератури:

1. Задихайло Д. В. Господарсько-правове забезпечення економічної політики держави : монографія / Д. В. Задихайло. – Харків : Юрайт, 2012. – С. 74.
2. Кутафін О. Є. Предмет конституційного права / О. Є. Кутафін. – М. : Юристь, 2001. – С. 26.
3. Гетьман А. П. Доктрина науки екологічного права: генеза теоретичних досліджень еколого-правових проблем у XX ст. / А. П. Гетьман // Правова доктрина України : у 5 т. / Нац. акад. прав. наук України ; редкол. : В. Я. Тацій [та ін.]. – Харків : Право, 2013. – Т. 4: Доктринальні проблеми екологічного, аграрного та господарського права. – С. 10–96.
4. Андрейцев В. І. Інкорпорація як важлива форма систематизації екологічного законодавства / В. І. Андрейцев // Правова доктрина України : у 5 т. / Нац. акад. прав. наук України ; редкол. : В. Я. Тацій [та ін.]. – Харків : Право, 2013. – Т. 4: Доктринальні проблеми екологічного, аграрного та господарського права. – С. 169–193.
5. Бобкова А. Г. Правове забезпечення розвитку екологічного підприємництва у

контексті доктрин господарського та екологічного права / А.Г. Бобкова // Правова доктрина України : у 5 т. / Нац. акад. прав. наук України ; редкол. : В. Я. Тацій [та ін.]. – Харків : Право, 2013. – Т. 4: Доктринальні проблеми екологічного, аграрного та господарського права. – С. 169–193.

6. Балюк Г. І. Роль доктрини екологічного права в започаткуванні і розвитку ядерно-правових досліджень в Україні / Г. І. Балюк // Правова доктрина України : у 5 т. / Нац. акад. прав. наук України ; редкол. В. Я. Тацій [та ін.]. – Харків : Право, 2013. – Т. 4: Доктринальні проблеми екологічного, аграрного та господарського права. – С. 169–193.

References:

1. Zadihaylo, D.V. (2012). Gospodarsko-pravove zabezpechennya ekonomichnoyi polittiki derzhavi monografiya. – Kharkiv: Yurayt, 74.

2. Kutafin, O.E. (2001). Predmet konstitutsynogo prava. Moscow: Yurist, 26.

3. Getman, A.P. (2013). Doktrina nauki ekologichnogo prava: geneza teoretichnih doslidzhen ekologo-pravovih problem u XX st. Pravova doktrina Ukrayini. Doktrinalni problemi ekologichnogo, agrarnogo ta gospodarskogo prava. V.Ya. Tatsiy (Ed.); Nats. akad. prav. nauk Ukrayni. (Vols. 1-5; Vol. 4): Kharkiv: Pravo, 10-96.

4. Andreytsev, V.I. (2013). Inkorporatsiya yak vazhлива форма sistematsiyi ekologichnogo zakonodavstva. Pravova doktrina Ukrayini. Doktrinalni problemi ekologichnogo, agrarnogo ta gospodarskogo prava. V.Ya. Tatsiy (Ed.); Nats. akad. prav. nauk Ukrayni. (Vols. 1-5; Vol. 4): Kharkiv: Pravo, 169-193.

5. Bobkova, A.G. (2013). Pravove zabezpechennya rozvitku ekologichnogo pidpriemnitstva u kontekstI doktrin gospodarskogo ta ekologichnogo prava Pravova doktrina Ukrayini. Doktrinalni problemi ekologichnogo, agrarnogo ta gospodarskogo prava. V.Ya. Tatsiy (Ed.); Nats. akad. prav. nauk Ukrayni. (Vols. 1-5; Vol. 4): Kharkiv: Pravo, 169-193.

6. Balyuk, G.I. (2013). Rol doktrini ekologichnogo prava v zapochatkuvanni i rozvitku yaderno-pravovih doslidzhen v Ukrayini. Pravova doktrina Ukrayini. Doktrinalni problemi ekologichnogo, agrarnogo ta gospodarskogo prava. V.Ya. Tatsiy (Ed.); Nats. akad. prav. nauk Ukrayni. (Vols. 1-5; Vol. 4): Kharkiv: Pravo, 169-193.

Задыхайло Д. Д. Конституционный институт охраны окружающей среды: сравнительно-правовой аспект.

Рассмотрено проблему уровня и объема конституционно-правового регулирования экологических отношений в конституциях различных стран мира в разрезе тех объектов экологического права, которые нашли конституционно-правовую фиксацию, а также средств законодательного регулирования и техники их выражения влияния на сферу экологических отношений. Сделан вывод, что институционализация экологических отношений является требованием времени и должна осуществляться путем формирования в структуре современных конституций специальных глав (разделов) «Экологическая система».

Ключевые слова: конституционное регулирование экологических отношений; право на безопасную окружающую среду; политика устойчивого развития; конституционный институт «Экологическая система».

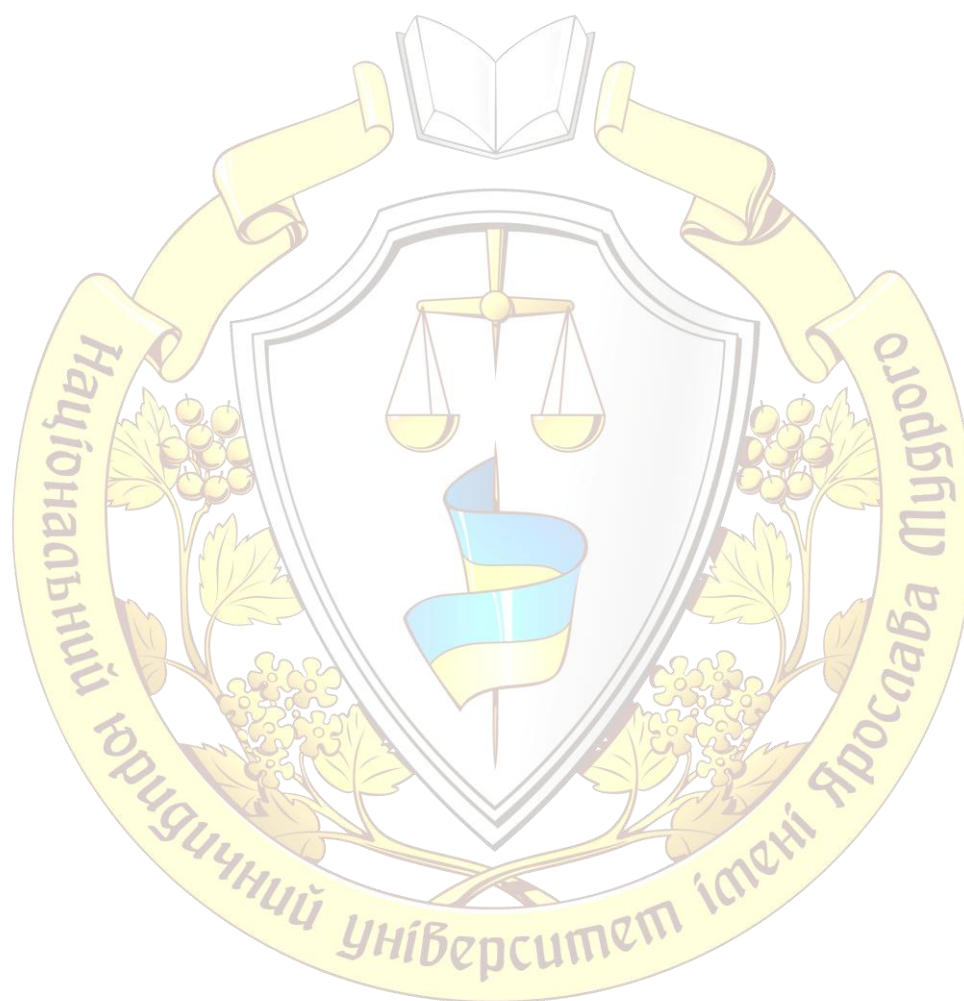
Zadyhaylo D. D. Institute of constitutional protection of the environment: comparative legal aspects.

We consider the problem of the level and scope of constitutional and legal regulation of ecological relations in the constitutions of the various countries of the world. The analysis was done at the angle of the objects of environmental law, found constitutional and legal fixation as well - circle means of legal regulation and technology of expression with respect to the scope of the environmental impact on the relationship. It is concluded that the institutionalization of ecological relationships is a requirement of time and must be carried out by forming the structure of modern

constitutions special chapters (sections) "Ecological system".

Keywords: constitutional regulation of environmental relations; the right to a safe environment; sustainable development policy; «Ecological system» constitutional institution.

Надійшла до редколегії 02.12.2016 р.

УДК 347.191.3

ЗАСТОСУВАННЯ ПОЗОВНОЇ ДАВНОСТІ ДО ВИМОГ ПРО ВИЗНАННЯ НЕДІЙСНИМИ РІШЕНЬ ЗАГАЛЬНИХ ЗБОРІВ: АНАЛІЗ СУДОВОЇ ПРАКТИКИ

В. І. КРАТ,

канд. юрид. наук, доц.,

доцент кафедри цивільного права № 1,

Національний юридичний університет

імені Ярослава Мудрого,

Україна, м. Харків

e-mail: 7719925@gmail.com

ORCID 0000-0001-6595-1657

Проаналізовано застосування позовної давності до вимог про визнання недійсними рішень загальних зборів у судовій практиці крізь призму поширення/непоширення позовної давності, її виду та початку перебігу. Для забезпечення визначеності в цивільних відносинах та стабільності цивільного обороту запропоновано уніфікувати й встановити скорочену позовну давність для будь-яких вимог про визнання недійсними рішень загальних зборів.

Ключові слова: недійсність; недійсність рішень загальних зборів; позовна давність; початок перебігу позовної давності.

Постановка проблеми й актуальність теми. У сучасний період досить часто заявляються вимоги про визнання недійсними рішень загальних зборів. Недосконалість законодавчого регулювання недійсності рішень загальних зборів зумовило як в доктрині, так і в судовій практиці значну кількість проблем, пов'язаних із позовною давністю (наприклад, щодо поширення/непоширення позовної давності, її виду та початку перебігу).

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Окремі аспекти застосування позовної давності при оспорюванні рішень загальних зборів розглядали, зокрема, П. Гусаковський [1, с. 80–90], О. Печений [2], І. Спасибо-Фатєєва [3, с. 198]. Проте наразі відсутнє сучасне дослідження вимог про визнання недійсними рішень загальних зборів акціонерів акціонерних товариств (далі – АТ), учасників товариств з обмеженою відповідальністю (далі – ТОВ) та позовної давності в судовій практиці.

З огляду на це **метою статті** є аналіз застосування позовної давності до

вимог про визнання недійсними рішень загальних зборів акціонерів АТ та учасників ТОВ у судовій практиці крізь призму поширення/непоширення позовної давності, її виду та початку перебігу.

Виклад основного матеріалу. *Застосування позовної давності до вимог про визнання недійсними рішень загальних зборів.* У практиці вищих судових інстанцій висловлювалися досить різні підходи для обґрунтування непоширення позовної давності до вимог про визнання недійсними рішень загальних зборів: позовна давність стосується тільки цивільних відносин, а корпоративні такими не є [4]; участь в господарському товаристві є особистим немайновим правом, а відповідно до п. 1 ч. 1 ст. 268 Цивільного кодексу України (далі – ЦК) на захист особистих немайнових прав не застосовується позовна давність [5–7].

Для усунення неоднозначності в судовій практиці Верховний Суд України в постанові з перегляду щодо неоднакового застосування норм матеріального права вказав, що «право участі у товаристві може передаватися винятково разом з іншими складовими прав учасника товариства – майновими правами, тому права учасника господарського товариства, які впливають із права його участі в цьому товаристві, не є особистими немайновими правами, на які згідно зі ст. 83 ЦК УРСР не поширюється позовна давність. Отже, до позовів про визнання недійсними рішень загальних зборів учасників товариства щодо виключення із членів такого товариства застосовуються правила про позовну давність» [8]. Згодом цей підхід, з посиланням на норми чинного законодавства, був втілений в п. 2.37 постанови пленуму Вищого господарського суду України (далі – ВГСУ) [Див.: 9].

На вимоги про визнання недійсними рішень загальних зборів має поширюватися позовна давність, оскільки: а) ні в ст. 268 ЦК, ні у будь-якій нормі іншого закону¹ не міститься вказівки про непоширення на вимогу про визнання недійсним рішення загальних зборів позовної давності;

¹ Навпаки, в абз. 1 ч. 1 ст. 50 Закону України «Про акціонерні товариства» (далі – Закон) встановлено скорочену позовну давність для вимог про визнання недійсними рішень загальних зборів АТ.

б) корпоративні права, для захисту яких пред'являється позов, поєднують у собі як майнові, так і немайнові (організаційні) елементи і не є особистими немайновими правами. Як наслідок це унеможливило застосування п. 1 ч. 1 ст. 268 ЦК; в) у вітчизняному законодавстві відсутня конструкція нікчемності рішень загальних зборів, яка по своїй суті могла б виключати застосування позовної давності.

Вид позовної давності, що застосовується до вимог про визнання недійсними рішень загальних зборів ТОВ та АТ. Вид позовної давності (загальна чи спеціальна)² залежить від того, яка вимога заявляється та який суб'єкт її пред'являє.

По-перше, для вимог акціонерів про визнання недійсними рішень загальних зборів АТ визначено скорочену позовну давність у **три місяці** (абз. 1 ч. 1 ст. 50 Закону [Див.: 9, п. 2.38].

По-друге, на вимоги інших суб'єктів (наприклад, звільнений директор АТ) про визнання недійсними рішень загальних зборів АТ поширюється загальна позовна давність в **три роки** (ст. 257 ЦК). Зокрема, в постанові пленуму ВГСУ вказується, що «для інших осіб, які оскаржують у судовому порядку згадані рішення, діє загальна позовна давність» [Див.: 10, абз. 4 п.п. 3.4 п. 3].

По-третє, до вимог як учасників ТОВ, так і вимог інших суб'єктів про визнання недійсними рішень загальних зборів ТОВ поширюється загальна позовна давність в **три роки** (ст. 257 ЦК). Зокрема, в постанові пленуму ВГСУ вказується, що «до вимог про визнання недійсним рішення загальних зборів учасників господарського товариства необхідно застосовувати загальну позовну давність» [Див.: 9, п. 2.37].

Початок перебігу позовної давності за вимогами про визнання недійсними рішень загальних зборів ТОВ та АТ. Початок перебігу позовної давності за вимогами про визнання недійсними рішень загальних зборів залежить від того, яка вимога заявляється та хто її заявляє.

² Звісно, що з позицій *de lege ferenda* для забезпечення визначеності в цивільних відносинах та стабільності цивільного обороту варто уніфікувати і встановити скорочену позовну давність для будь-яких вимог про визнання недійсними рішень загальних зборів.

По-перше, для акціонерів за вимогами про визнання недійсними рішень загальних зборів скорочена позовна давність може починати обчислюватися:

а) з **дати прийняття рішення** [11] (абз. 1 ч. 1 ст. 50 Закону);

б) **після отримання письмової відмови** в реалізації права вимагати здійснення обов'язкового викупу (ч. 2 ст. 50 Закону);

в) у разі неотримання відповіді на свою вимогу протягом 30 днів **від дати її направлення на адресу товариства** (ч. 2 ст. 50 Закону).

У ст. 50 Закону встановлено спеціальну норму стосовно ч. 1 ст. 261 ЦК. Втім, в окремих випадках суди намагаються за вимогами про визнання недійсними рішень загальних зборів АТ визначати початок перебігу позовної давності на основі ч. 1 ст. 261 ЦК. Так, ВГСУ зауважив, що «оскільки предметом спору у цій справі є визнання недійсним рішення загальних зборів акціонерів, тому питання щодо **дати обізнаності** позивача про наявність такого рішення та порушення свого права є вирішальним» [12].

Слід відмітити, що до порядку обчислення позовної давності належить, в тому числі і початок її перебігу. Позовна давність імперативна в порядку обчислення (ч. 2 ст. 260 ЦК), тому ні суд, ні сторони не можуть змінити порядок, встановлений ЦК та/або іншим законом.

По-друге, для всіх інших суб'єктів за вимогами про визнання недійсними рішень загальних зборів АТ має застосовуватися загальне правило, визначене в ч. 1 ст. 261 ЦК.

По-третє, для учасників ТОВ та для всіх інших суб'єктів за вимогами про визнання недійсними рішень загальних зборів ТОВ початок перебігу позовної давності має визначатися на підставі ч. 1 ст. 261 ЦК. Позовна давність починає спливати саме з того дня, коли особа довідалася або могла довідатися про порушення свого права. Хоча в судовій практиці інколи не враховується зміст ч. 1 ст. 261 ЦК. Наприклад, ВГСУ вказав, що «ОСОБА_4 був присутній на зборах учасників ТОВ «Літос» від **27.06.2005**, тому перебіг строку позовної давності **почався з 28.06.2005**, а відповідно до ст. 256, 257, 261 ЦК спливає 28.06.2008» [13].

Початок перебігу позовної давності вимогами про визнання недійсними

рішень загальних зборів ТОВ може пов'язуватися із датою проведення загальних зборів учасників ТОВ [14]. У випадку, якщо учасник ТОВ не був повідомлений та не був присутній на загальних зборах, початок перебігу потрібно визначати з того дня, коли він дізнався або міг дізнатися про порушення свого права. Наприклад, ВГСУ підкреслив, що «початок перебігу позовної давності не можна обчислювати від дати проведення зборів, про які учасник навіть не повідомлявся, тому й об'єктивно не міг та не повинен був про них знати» [15].

Висновки. Таким чином, результати проведеного дослідження дозволяють дійти таких висновків:

1) на вимоги про визнання недійсними рішень загальних зборів має поширюватися позовна давність, оскільки ні в ст. 268 ЦК, ні у будь-якій нормі іншого закону не міститься вказівки про непоширення на вимогу про визнання недійсним рішення загальних зборів позовної давності; корпоративні права, для захисту яких пред'являється позов, поєднують у собі як майнові, так і немайнові (організаційні) елементи і не є особистими немайновими правами. Як наслідок це унеможливує застосування п. 1 ч. 1 ст. 268 ЦК;

2) для забезпечення визначеності в цивільних відносинах і стабільності цивільного обороту варто уніфікувати й встановити скорочену позовну давність для будь-яких вимог про визнання недійсними рішень загальних зборів;

3) до порядку обчислення позовної давності належить, в тому числі, й початок її перебігу. Позовна давність імперативна в порядку обчислення (ч. 2 ст. 260 ЦК), тому ні суд, ні сторони не можуть змінити порядок, встановлений ЦК та/або іншим законом.

Список літератури:

1. Гуссаковский П. Н. Вопросы акционерного права / П. Н. Гуссаковский. – Петроград : Сенатская Типография, 1915. – 115 с.
2. Печений О. П. Підстави застосування позовної давності у корпоративних правовідносинах / О. П. Печений // Українське комерційне право. – 2006. – № 7. – С. 86–93.
3. Корпоративне управління : монографія / за ред. проф. І. Спасибо-Фатеевої. – Харків : Право, 2007. – 500 с.
4. Постанова Вищого господарського суду України від 08.06.2004 р. у справі № 19/373в [Електронний ресурс] // Офіційний веб-сайт Вищого господарського суду

України. – Режим доступу : http://vgsu.arbitr.gov.ua/docs/28_569569.html.

5. Постанова Вищого господарського суду України від 18.03.2008 р. у справі № 2/208 [Електронний ресурс] // Єдиний державний реєстр судових рішень України. – Режим доступу : <http://reyestr.court.gov.ua/Review/1668837>.

6. Постанова Вищого господарського суду України від 13.01.2009 р. у справі № 32/42пн [Електронний ресурс] // Єдиний державний реєстр судових рішень України. – Режим доступу: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/2790769>.

7. Постанова Вищого господарського суду України від 17.02.2011 р. у справі № 19/99(24/72) [Електронний ресурс] // Єдиний державний реєстр судових рішень України. – Режим доступу : <http://reyestr.court.gov.ua/Review/14345108>.

8. Постанова Верховного Суду України від 04.02.2015 р. у справі № 3-216гс14 [Електронний ресурс] // Єдиний державний реєстр судових рішень України. – Режим доступу : <http://reyestr.court.gov.ua/Review/42708922>.

9. Про деякі питання практики вирішення спорів, що виникають з корпоративних правовідносин [Електронний ресурс] : постанова Пленуму Вищого господарського суду України від 25.02.2016 р. № 4 // Офіційний веб-сайт Верховної Ради України. Законодавство України. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/v0004600-16>.

10. Про деякі питання практики застосування позовної давності у вирішенні господарських спорів [Електронний ресурс] : постанова Пленуму Вищого господарського суду України від 29.05.2013 р. № 10 // Офіційний веб-сайт Верховної Ради України. Законодавство України. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/v0010600-13>.

11. Постанова Вищого господарського суду України від 15.03.2016 р. у справі № 902/547/15 [Електронний ресурс] // Єдиний державний реєстр судових рішень України. – Режим доступу : <http://reyestr.court.gov.ua/Review/56812748>.

12. Постанова Вищого господарського суду України від 30.03.2016 р. у справі № 904/8773/15 [Електронний ресурс] // Єдиний державний реєстр судових рішень України. – Режим доступу : <http://reyestr.court.gov.ua/Review/57000058>.

13. Постанова Вищого господарського суду України від 02.03.2010 р. у справі № 16/40-К [Електронний ресурс] // Єдиний державний реєстр судових рішень України. – Режим доступу : <http://reyestr.court.gov.ua/Review/8801943>.

14. Постанова Вищого господарського суду України від 14.07.2010 р. у справі № 12/102 [Електронний ресурс] // Єдиний державний реєстр судових рішень України. – Режим доступу : <http://reyestr.court.gov.ua/Review/10611781>.

15. Постанова Вищого господарського суду України від 11.01.2016 р. у справі № 924/182/15 [Електронний ресурс] // Єдиний державний реєстр судових рішень України. – Режим доступу : <http://reyestr.court.gov.ua/Review/54981705>.

References:

1. Hussakovskiy, P.N. (1915). *Voprosy aktsyonernogo prava* [Matters of joint-stock law]. Petrohrad: Senatskaia Tipohrafiya [in Russian].

2. Pechenyj, O.P. (2006). *Pidstavy zastosuvannya pozovnoi davnosti u korporatyvnykh pravovidnosynakh* [Grounds of application of limitation of actions are in corporate legal relationships]. *Ukrains'ke komertsijne pravo*, 7, 86–93 [in Ukrainian].

3. Spasybo-Fatieieva I. (Ed.). (2007). *Korporativne upravlinnia* [Corporate management]. Kharkiv: Pravo [in Ukrainian].

4. Postanova Vyschoho hospodars'koho sudu Ukrainy vid 08.06.2004 u spravi No. 19/373v. [vgsu.arbitr.gov.ua](http://vgsu.arbitr.gov.ua/docs/28_569569.html). Retrieved from: http://vgsu.arbitr.gov.ua/docs/28_569569.html [in Ukrainian].

5. Postanova Vyschoho hospodars'koho sudu Ukrainy vid 18.03.2008 u spravi No. 2/208. reyestr.court.gov.ua. Retrieved from: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/1668837> [in Ukrainian].

6. Postanova Vyschoho hospodars'koho sudu Ukrainy vid 13.01.2009 u spravi No. 32/42pn. reyestr.court.gov.ua. Retrieved from: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/2790769> [in

Ukrainian].

7. Postanova Vyschoho hospodars'koho sudu Ukrainy vid 17.02.2011 u spravi No. 19/99(24/72). reyestr.court.gov.ua. Retrieved from: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/14345108> [in Ukrainian].

8. Postanova Verkhovnoho Sudu Ukrainy vid 04.02.2015 u spravi No. 3-216hs14. reyestr.court.gov.ua. Retrieved from: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/42708922> [in Ukrainian].

9. Postanova Plenumu Vyschoho hospodars'koho sudu Ukrainy «Pro deiaki pytannia praktyky vyrishennia sporiv, scho vynykaiut' z korporatyvnykh pravovidnosyn» vid 25.02.2016 No. 4. reyestr.court.gov.ua. Retrieved from: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/v0004600-16> [in Ukrainian].

10. Postanova Plenumu Vyschoho hospodars'koho sudu Ukrainy «Pro deiaki pytannia praktyky zastosuvannia pozovnoi davnosti u vyrishenni hospodars'kykh sporiv» vid 29.05.2013 No. 10. reyestr.court.gov.ua. Retrieved from: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/v0010600-13> [in Ukrainian].

11. Postanova Vyschoho hospodars'koho sudu Ukrainy vid 15.03.2016 u spravi No. 902/547/15. reyestr.court.gov.ua. Retrieved from: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/56812748> [in Ukrainian].

12. Postanova Vyschoho hospodars'koho sudu Ukrainy vid 30.03.2016 u spravi No. 904/8773/15. reyestr.court.gov.ua. Retrieved from: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/57000058> [in Ukrainian].

13. Postanova Vyschoho hospodars'koho sudu Ukrainy vid 02.03.2010 u spravi No. 16/40-K. reyestr.court.gov.ua. Retrieved from: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/8801943> [in Ukrainian].

14. Postanova Vyschoho hospodars'koho sudu Ukrainy vid 14.07.2010 u spravi No. 12/102. reyestr.court.gov.ua. Retrieved from: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/10611781> [in Ukrainian].

15. Postanova Vyschoho hospodars'koho sudu Ukrainy vid 11.01.2016 u spravi No. 924/182/15. reyestr.court.gov.ua. Retrieved from: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/54981705> [in Ukrainian].

Крат В. И. Применение исковой давности к требованиям о признании недействительными решений общего собрания: анализ судебной практики.

В статье анализируется применение исковой давности к требованиям о признании недействительными решений общего собрания в судебной практике сквозь призму распространения/нераспространения исковой давности, ее вида и начала течения. Предлагается для обеспечения определенности в гражданских отношениях и стабильности гражданского оборота унифицировать и установить сокращенную исковую давность для любых требований о признании недействительными решений общего собрания.

Ключевые слова: недействительность; недействительность решений общего собрания; исковая давность; начало течения исковой давности.

Krat V. I. Application of limitation period to the requirements about confession invalid decisions of general meeting: analysis of judicial practice.

The article is sanctified to research application of limitation period to the requirements about confession invalid decisions of the general meeting. In the article analyses application of limitation period to the requirements about confession invalid decisions of the general meeting in judicial practice through a prism: proliferation/non-proliferation limitation period, his type and beginning to run. It is offered to for providing definiteness in civil relations and stability of civil turnover to unify and set short limitation period for any requirements about confession invalid decisions of the general meeting.

Keywords: invalidity; invalidity decisions of the general meeting; limitation period; begin to run of limitation period.

Надійшла до редколегії 04.07.2016 р.

УДК 347.19

ЗАГАЛЬНІ ЗАСАДИ ТА ВИМОГИ ДО СТВОРЕННЯ НЕПІДПРИЄМНИЦЬКИХ ТОВАРИСТВ

К. В. КАЦЮБА,

*асистент кафедри цивільного права № 1,
Національний юридичний університет*

імені Ярослава Мудрого,

Україна, м. Харків

e-mail: k.katsyuba@gmail.com

ORCID 0000-0001-5494-0186

Держава існує не для того,
щоб перетворити земне життя в рай,
а для того, щоб перешкодити їй
остаточно перетворитися в пекло.

Микола Бердяєв

Проаналізовані питання, пов'язані зі створенням непідприємницьких товариств в Україні. Запропоновано етапи їх створення й досліджено особливості вимог на кожному з них, що надасть можливість з'ясувати їх правову природу та особливості створення.

Ключові слова: створення непідприємницького товариства; вимоги до створення непідприємницьких товариств; етапи створення непідприємницьких товариств.

Постановка проблеми. Одним із головних конституційних прав громадян у демократичній державі є право на об'єднання, тобто право вільно створювати різні організації, входити до них і виходити з них. Стаття 36 Конституції України [1] проголошує, що громадяни мають право на свободу об'єднання у громадські організації для здійснення і захисту своїх прав і свобод. Однак цього недостатньо для забезпечення існування непідприємницьких товариств (далі – НТ), що об'єднують рівноправних і незалежних громадян України. У сучасних умовах стрімкого реформування цивільного законодавства з'являються все нові й зручні форми громадських об'єднань з метою реалізації своїх прав, діяльність яких спрямована на досягнення соціальних благ. У нашій державі має бути створений ефективний механізм реалізації прав і свобод людини для гарантування діяльності НТ, а головне – невтручання держави у діяльність цих об'єднань, за винятками

обмежень, встановлених законом в інтересах національної безпеки та громадського порядку, охорони здоров'я населення країни або захисту прав і свобод інших людей.

Актуальність загальних засад створення НТ полягає у визначенні оптимального механізму реалізації права громадян на свободу об'єднання. Цей механізм повинен бути прозорим і зрозумілим для пересічних учасників цивільних правовідносин з самого початку створення НТ та гарантувати громадянам право на свободу об'єднання.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблеми, що виникають під час діяльності НТ, є об'єктом дослідження багатьох учених-цивілістів, серед яких слід виділити В. І. Борисову, І. М. Кучеренко, І. В. Спасибо-Фатееву, М. К. Галянтича, І. П. Жигалкіна, В. Ф. Піддубну, В. В. Кочина, О. О. Біляєва, Н. Ю. Філатову та ін., що підкреслює актуальність теми дослідження.

Попри значний інтерес науковців до питань діяльності НТ, наразі залишається багато невирішених проблем, серед яких перелік загальних засад і вимог до створення НТ.

Мета статті – проаналізувати процес створення НТ та виявити вимоги, що пред'являються на різних етапах їх створення.

Виклад основного матеріалу. Цивільний кодекс України (далі – ЦК України), який містить загальні вимоги до створення юридичних осіб приватного права, на жаль, не вказує на особливості створення НТ, віддаючи перевагу спеціальним законам, які регулюють окремі їх види. Саме це зумовлює необхідність вивчення етапів створення НТ в Україні особливостей вимог на кожному з них.

Як закріплено в ст. 80 ЦК України [2], юридична особа приватного права виникає з моменту державної реєстрації. Але цьому процесу мають передувати розробка та прийняття (затвердження) установчих документів, у разі необхідності – отримання певних дозволів, тобто наявними мають бути два або три юридичних факти [3, с. 50].

На думку В. І. Борисової, створення будь-якої юридичної особи

приватного права – це багатостадійний процес, який охоплює як фактичні дії засновників (розробка установчих документів тощо) і держави в особі певних органів (перевірка дій засновників тощо), так і юридичні дії зазначених осіб [4, с. 86]. І. М. Кучеренко відзначає, що цивільно-правові норми регулюють у процесі створення юридичної особи такі процедури: 1) встановлення організаційно-правової форми юридичної особи; 2) визначення порядку укладення установчого договору, розробки і затвердження статуту юридичної особи як установчого документа; 3) формування статутного капіталу (статутного фонду, пайового фонду); 4) визначення органів управління цією юридичною особою, якщо законодавець надає змогу хоча б мінімального вибору; 5) встановлення засновниками (учасниками) мети і предмета діяльності, а також строку, на який створюється ця юридична особа; 6) вибір найменування юридичної особи; 7) деякі інші питання [5, с. 32].

З огляду на особливості правового статусу НТ етапами його створення є: 1) визначення мети діяльності НТ (родової та видової); 2) надання НТ ознак юридичної особи приватного права; 3) відображення волі засновників в установчих документах; 4) реєстрація НТ в порядку, передбаченому для юридичних осіб приватного права з урахуванням особливостей їх окремих видів.

Аналізуючи положення спеціальних законів, які регулюють статус окремих видів НТ, можна виокремити такі загальні засади та вимоги до їх створення. Засновниками НТ визнаються юридичні або дієздатні фізичні особи, які досягли 18 років, ухвалили установчі документи відповідно до порядку та вимог спеціального закону, який передбачає особливості їх правового статусу. Засновниками окремих категорій товариств – молодіжних та дитячих громадських організацій – можуть бути фізичні особи віком від 14 років. Молодіжні громадські організації – це громадські об'єднання фізичних осіб віком від 14 до 35 років, метою яких є здійснення діяльності, спрямованої на задоволення та захист своїх законних соціальних, економічних, творчих, духовних та інших спільних інтересів. Дитячі громадські організації – це

громадські об'єднання дітей віком від 6 до 18 років, метою яких є здійснення діяльності, спрямованої на реалізацію та захист своїх прав і свобод, творчих здібностей, задоволення власних інтересів, які не суперечать чинному законодавству, та соціальне становлення як повноправних членів суспільства.

В окремих випадках спеціальним законом може бути передбачена умова щодо кількості засновників. Так, чисельність засновників (членів) кредитної спілки не може бути меншою ніж 50 осіб, які, відповідно, можуть бути членами кредитної спілки та об'єднані хоча б за однією з таких ознак: мають спільне місце роботи чи навчання або належать до однієї професійної спілки, об'єднання професійних спілок, іншої громадської чи релігійної організації або проживають в одному селі, селищі, місті, районі, області.

Засновниками спілок таких товариств є НТ, які можуть не мати фіксованого індивідуального членства. У діяльності НТ можуть брати участь колективні члени. Згідно із законодавством засновниками громадської спілки можуть бути юридичні особи приватного права, в тому числі громадські об'єднання зі статусом юридичної особи. Засновниками громадської спілки не можуть бути політичні партії, а також юридичні особи, щодо яких прийнято рішення щодо їх припинення або які перебувають у процесі припинення.

Кількість засновників громадського об'єднання не може бути меншою, ніж дві особи. Засновниками громадської спілки не можуть бути юридичні особи приватного права, єдиним засновником яких є одна і та сама особа. Крім того, засновником громадської спілки не може бути юридична особа приватного права, якщо засновник (власник істотної участі) цієї юридичної особи внесений до переліку осіб, пов'язаних зі здійсненням терористичної діяльності, або щодо яких застосовано міжнародні санкції. Під істотною участю в законі розуміється пряме та опосередковане, самостійне або спільно з іншими особами володіння 10 і більше відсотками статутного (складеного) капіталу, або голосів за придбаними акціями (частками) юридичної особи, або незалежно від формального володіння можливість значного впливу на управління чи діяльність юридичної особи.

На першому етапі створення НТ його майбутні засновники повинні визначитися з метою його подальшої діяльності, яка знайде в майбутньому своє відображення у статутних документах. Наділення НТ (громадських, релігійних, благодійних тощо) статусом юридичної особи пояснюється тим, що хоча вони відносяться в науковій літературі до «непрофесійних учасників цивільних відносин», досягнення мети їх створення, а також реалізація права на здійснення підприємницької діяльності неможливі без їх участі у цивільних відносинах як суб'єкта права.

Розглядаючи НТ як суб'єкт права, слід відмітити законодавче обмеження правосуб'єктності НТ певною метою, заради якої воно створювалося, а тому позбавлене права використовувати свою самостійну правоздатність всупереч цієї мети. В цьому випадку йдеться про спеціальну правоздатність НТ. Вимоги щодо спеціальної правоздатності розповсюджуються саме на НТ та установи.

Другим етапом виступає наділення засновниками юридичної особи притаманними саме їй ознаками НТ, які також знайдуть своє відображення у статутних документах. Без дотримання перших двох етапів створення НТ неможна переходити до наступного.

Найвідповідальнішим третім етапом створення НТ виступає відображення волі засновників в установчих документах. Рішення про заснування НТ приймається установчими зборами (конференцією) або загальними зборами.

Назва НТ, яка в подальшому повинна закріплюватися в установчих документах, визначається рішенням установчих зборів (конференції) або загальними зборами НТ. Вона має складатися з двох частин – загальної та індивідуальної. Загальна назва (рух, конгрес, союз, спілка, об'єднання, фонд, фундація, асоціація, товариство тощо) може бути однаковою в різних НТ. Індивідуальна ж назва є обов'язковою і повинна бути суттєво відмінною від індивідуальних назв зареєстрованих в установленому порядку НТ з такою ж загальною назвою. НТ, крім повної, може мати скорочену назву, яка фіксується в установчих та статутних документах (рішення установчого органу, статут,

положення).

НТ, зареєстроване в установленому порядку, має виключне право на використання своєї назви. Використання назви НТ фізичними й юридичними особами, які не належать до цього НТ, для цілей, не пов'язаних з діяльністю цього товариства, забороняється.

НТ не має права використовувати найменування іншого НТ. НТ, інтересам якого завдано шкоду неправомірним використанням його найменування чи символіки, вправі вимагати припинення такого використання та відшкодування спричиненої таким використанням шкоди.

Головним етапом, завершальним для деяких НТ, стає їх державна реєстрація. Згідно з ч. 3 ст. 3 Закону України «Про державну реєстрацію юридичних осіб та фізичних осіб-підприємців» встановлено, що юридичні особи, незалежно від організаційно-правової форми, форми власності та підпорядкування, їхньої символіки (у випадках, передбачених законом), громадських формувань, що не мають статусу юридичної особи, підлягають державній реєстрації [6].

Слід зазначити, що в деяких випадках у спеціальному законі відсутні вимоги до реєстрації певних організацій, коли достатньо тільки заявити про їх створення. На підставі ч. 3 ст. 8 Закону України «Про свободу совісті та релігійні організації» [7] прикладом можуть бути релігійні громади, повідомлення про утворення яких державними органами не є обов'язковим. Причому в ст. 14 цього Закону йдеться не про реєстрацію цього НТ, а про реєстрацію його статуту [7].

Крім державної реєстрації самого НТ підлягають державній реєстрації і його об'єднання, що є цілком доречним, тому що вони є юридичними особами.

Так, профспілки, згідно з ч. 1 ст. 8 Закону України «Про професійні спілки, їх права та гарантії діяльності», мають право утворювати на добровільних засадах об'єднання (ради, федерації, конфедерації тощо) з метою виконання своїх статутних завдань [8]. Профспілки – засновники об'єднань повинні укласти відповідний договір і затвердити статут (положення)

об'єднання, в якому, зокрема, повинні бути встановлені його права. Статус об'єднань профспілок визначається статусом членів, яких вони об'єднують. Легалізацію (офіційне визнання) профспілок та їх об'єднань, яка є обов'язковою, здійснюють залежно від статусу профспілки або об'єднання Міністерство юстиції України та його відповідні управління шляхом реєстрації. Профспілки та їх об'єднання набувають права юридичної особи з моменту затвердження статуту (положення). Статус юридичної особи набувають також організації профспілки, тобто її організаційні ланки, які діють на підставі її статуту.

Для деяких НТ після їх державної реєстрації встановлено ще й спеціальний порядок офіційного визнання (легалізація), який є обов'язковим і здійснюється шляхом їх реєстрації або повідомлення про заснування. Діяльність громадських об'єднань, які нелегалізовані або примусово розпущені за рішенням суду, є протизаконною. Легалізація громадської організації здійснюється відповідно Міністерством юстиції України, місцевими органами державної виконавчої влади, виконавчими комітетами сільських, селищних, міських рад.

Якщо діяльність місцевої громадської організації поширюється на територію двох і більше адміністративно-територіальних одиниць, її легалізація здійснюється відповідним вищестоящим органом.

Місцевими органами державної виконавчої влади, виконавчим комітетом сільської, селищної, міської ради реєструються в обов'язковому порядку місцеві осередки зареєстрованих всеукраїнських та міжнародних об'єднань громадян, якщо така реєстрація передбачена статутними документами цих об'єднань.

Про легалізацію (офіційне визнання) громадське об'єднання легалізуючий орган повідомляє у засобах масової інформації. Для реєстрації об'єднання громадян його засновники подають заяву. До неї додаються статут (положення), протокол установчого з'їзду (конференції) або загальних зборів, відомості про склад керівництва центральних статутних органів, дані про

місцеві осередки, документи про сплату реєстраційного збору, крім випадків, коли громадська організація звільняється від сплати реєстраційного збору відповідно до законів України. Політичні партії подають також свої програмні документи.

Громадські організації, їх спілки можуть легалізувати своє заснування шляхом письмового повідомлення відповідно Міністерству юстиції України, місцевим органам державної виконавчої влади, органам місцевого самоврядування.

Вельми показовим свідченням невідповідності вітчизняних законодавчих процедур легалізації об'єднань громадян європейським критеріям стало рішення Європейського Суду з прав людини від 3 квітня 2008 р. у справі № 40269/02 «Корецький та інші проти України» [9]. Цим рішенням Суд кваліфікував відмову державних органів України зареєструвати створену заявниками громадську організацію «Громадянський Комітет за збереження дикої (корінної) природи Березняків» (м. Київ) як вчинене державою порушення ст. 11 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод (право на свободу об'єднань і мирних зборів). Крім того, рішення Суду зобов'язало державу вжити заходів щодо недопущення подібних порушень у майбутньому. Для цього вона мала змінити законодавство та практику. Таким чином, рішення Суду створило прецедент для розгляду аналогічних позовів у європейському судочинстві та стало частиною національного законодавства всіх країн, які підписали Європейську конвенцію з прав людини.

Подібного роду ситуація складалася до прийняття Закону України «Про громадські об'єднання» [10]. Його норми вже максимально наближені до відповідних європейських стандартів та відображають більшість вимог висловлених представниками вітчизняного громадянського суспільства. Так, зняття обмежень щодо захисту інтересів виключно своїх членів дозволить громадським організаціям ефективніше здійснювати екологічну, просвітню діяльність, надання правової допомоги та інші суспільно-корисні види діяльності.

Цим Законом передбачено спрощення державної реєстрації громадських об'єднань; приведення положень з контролю за діяльністю громадських об'єднань до європейських стандартів; спрощення ведення громадською організацією господарської діяльності для реалізації своїх статутних завдань.

Однією з новел Закону став підхід до діяльності громадських організацій без обмежень за територіальною ознакою (тобто без поділу громадських організацій на місцеві, всеукраїнські та міжнародні), що дасть можливість громадським організаціям самим визначати територію своєї діяльності й вільно здійснювати статутну діяльність на всій території України без перереєстрації. Статтею 19 цього Закону передбачається, що громадське об'єднання, зареєстроване в установленому законом порядку, може мати всеукраїнський статус за наявності у нього відокремлених підрозділів у більшості адміністративно-територіальних одиниць, зазначених у ч. 2 ст. 133 Конституції України [1], і якщо таке громадське об'єднання підтвердило такий статус у встановленому цим Законом порядку. Підтвердження всеукраїнського статусу громадського об'єднання та відмова від такого статусу є добровільними.

Законом України «Про громадські об'єднання» встановлюється, що реєстрація громадських об'єднань здійснюється безкоштовно, а плата стягується за внесення змін до статуту, видачу дублікату оригіналу свідоцтва про реєстрацію або статуту громадського об'єднання. Обмежено підстави відмови в реєстрації громадських об'єднань та скорочений термін їх реєстрації до семи робочих днів. Громадські організації та громадські спілки можуть здійснювати діяльність як юридичні особи приватного права, так і без статусу юридичної особи.

Важливе значення для НТ мають пільги в оподаткуванні окремих видів доходів, які становлять основну частку джерел їхнього фінансування (спонсорські кошти, пожертвування фізичних осіб, членські внески тощо).

Так, коли НТ реєструється як юридична особа, воно перебуває на загальній системі оподаткування, таким чином будь-який його дохід буде оподатковуватись податком на прибуток.

На жаль, у різних законодавчих актах наявний різний підхід до розуміння так званої «неприбутковості» (Цивільний, Податковий кодекс та ін.), а також у суспільстві. З одного боку, розуміється, що неприбуткова організація – це організація, яка взагалі не може отримувати прибуток, звідси проблеми із запровадженням підходів, що такі організації можуть продавати свої товари та надавати оплачувані послуги. Проте це не відповідає суті «неприбутковості».

Неприбуткова організація – це така, в якій дохід не спрямовується на вигоду засновника, члена (учасника), посадових осіб (окрім оплати праці та соціальних заходів), а також у разі її ліквідації кошти та майно спрямовуються на діяльність іншої неприбуткової організації чи у дохід держави. Отож, це відмінні від комерційних структур організації чи установи, в яких засновники отримують дохід від діяльності. Це підхід, який відповідає суті «неприбутковості». Натомість у податковому законодавстві існує інший підхід, за якого здебільшого «неприбутковість» відіграє важливу роль у звільненні від оподаткування певних доходів таких юридичних осіб.

Висновки. Вибір тієї чи іншої форми НТ, а також характер його діяльності можуть накладати деякі особливості на загальний порядок проведення процедури його реєстрації. Після отримання документів НТ є офіційно діючим і може розпочинати роботу відповідно до заявленої мети. У зв'язку з цим НТ набуватиме прав та обов'язків, матиме власне майно, відповідатиме за своїми зобов'язаннями. Діяльність НТ, за мовчазною згодою, встановлюється як безстрокова, якщо її строк не обмежений засновниками в установчих документах.

Список літератури:

1. Конституція України від 28.06.1996 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр>.
2. Цивільний кодекс України від 16.01.2003 р. № 435-IV [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/435-15>.
3. Правове регулювання некомерційних організацій в Україні : монографія / І. В. Спасибо-Фатеева, В. І. Борисова, О. П. Печений та ін. ; за заг. ред. І. В. Спасибо-Фатеевої. – Харків : Право, 2013. – 480 с.
4. Борисова В. До проблем створення юридичних осіб / В. Борисова // Вісник Академії правових наук України. – 2002. – 2 (29). – С. 79–88.
5. Кучеренко І. М. Організаційно-правові форми юридичних осіб приватного права :

монографія / І. М. Кучеренко. – Київ : Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2004. – 328 с.

6. Про державну реєстрацію юридичних осіб та фізичних осіб-підприємців [Електронний ресурс] : Закон України від 15.05.2003 р. № 755-IV. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/755-15>.

7. Про свободу совісті та релігійні організації [Електронний ресурс] : Закон України від 23.04.1991 р. № 987-XII. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/987-12>.

8. Про професійні спілки, їх права та гарантії діяльності [Електронний ресурс] : Закон України від 15.09.1999 р. № 1045-XIV. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1045-14>.

9. Справа «Корецький та інші проти України». Заява № 40269/02. Рішення від 03.04.2008 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/974_446.

10. Про громадські об'єднання [Електронний ресурс] : Закон України від 22.03.2012 р. № 4572-VI. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/4572-17>.

References:

1. Konstytutsiia Ukrainy vid 28.06.1996. [Konstitution of Ukraine of 28.06.1996]. rada.gov.ua. Retrieved from <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/254k/96-vr> [in Ukrainian].

2. Tsyvil'nyj kodeks Ukrainy vid 16.01.2003 № 435-IV. [Civil code of Ukraine of 16.01.2003 No 435-IV]. rada.gov.ua. Retrieved from <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/435-15> [in Ukrainian].

3. Spasybo-Fatieieva, I.V. (Eds.). (2013). Pravove rehuliuвання nekomertsijnykh orhanizatsij v Ukraini. [Legal regulation of nonprofit organizations in Ukraine]. Kharkiv: Pravo [in Ukrainian].

4. Borysova, V. (2002). Do problem stvorennia iurydychnykh osib [The problems of creating legal entities]. Visnyk Akademii pravovykh nauk Ukrainy, 2 (29), 79–88 [in Ukrainian].

5. Kucherenko, I.M. (2004). Orhanizatsijno-pravovi formy iurydychnykh osib pryvatnoho prava. [The organizational forms of legal persons of private law]. Kyiv: Instytut derzhavy i prava im. V. M. Korets'koho NAN Ukrainy [in Ukrainian].

6. Pro derzhavnu reiestratsiiu iurydychnykh osib ta fizychnykh osib-pidpriemtsiv: Zakon Ukrainy vid 15.05.2003 № 755-IV. [On state registration of legal entities and individual entrepreneurs: the law of Ukraine of 15.05.2003 No 755-IV]. rada.gov.ua. Retrieved from <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/755-15> [in Ukrainian].

7. Pro svobodu sovisti ta relihijni orhanizatsii: Zakon Ukrainy vid 23.04.1991 № 987-XII. [On Freedom of Conscience and Religious Organizations: the law of Ukraine of 23.04.1991 No 987-XII]. rada.gov.ua. Retrieved from <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/987-12> [in Ukrainian].

8. Pro profesijni spilky, ikh prava ta harantii diial'nosti: Zakon Ukrainy vid 15.09.1999 № 1045-XIV. [On trade unions, their rights and guarantees of their activities: the law of Ukraine of 15.09.1999 No 1045-XIV]. rada.gov.ua. Retrieved from <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1045-14> [in Ukrainian].

9. Sprava «Korets'kyj ta inshi proty Ukrainy». Zaiava № 40269/02 Rishennia vid 03.04.2008. [The case "Koretsky against Ukraine" Application No 40269/02. Resolution of 03.04.2008]. rada.gov.ua. Retrieved from http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/974_446 [in Ukrainian].

10. Pro hromads'ki ob'iednannia: Zakon Ukrainy vid 22.03.2012 № 4572-VI. [On non-profit organization: the law of Ukraine of 22.03.2012 No 4572-VI]. rada.gov.ua. Retrieved from <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/4572-17> [in Ukrainian].

Кацюба К. В. Общие принципы и требования к созданию непредпринимательских товариществ

Проанализированы вопросы, связанные с созданием непредпринимательских

товариществ в Украине, предложены этапы их создания и исследованы особенности требований к каждому из них. Это позволяет определить правовую природу непредпринимательских товариществ и особенности их создания.

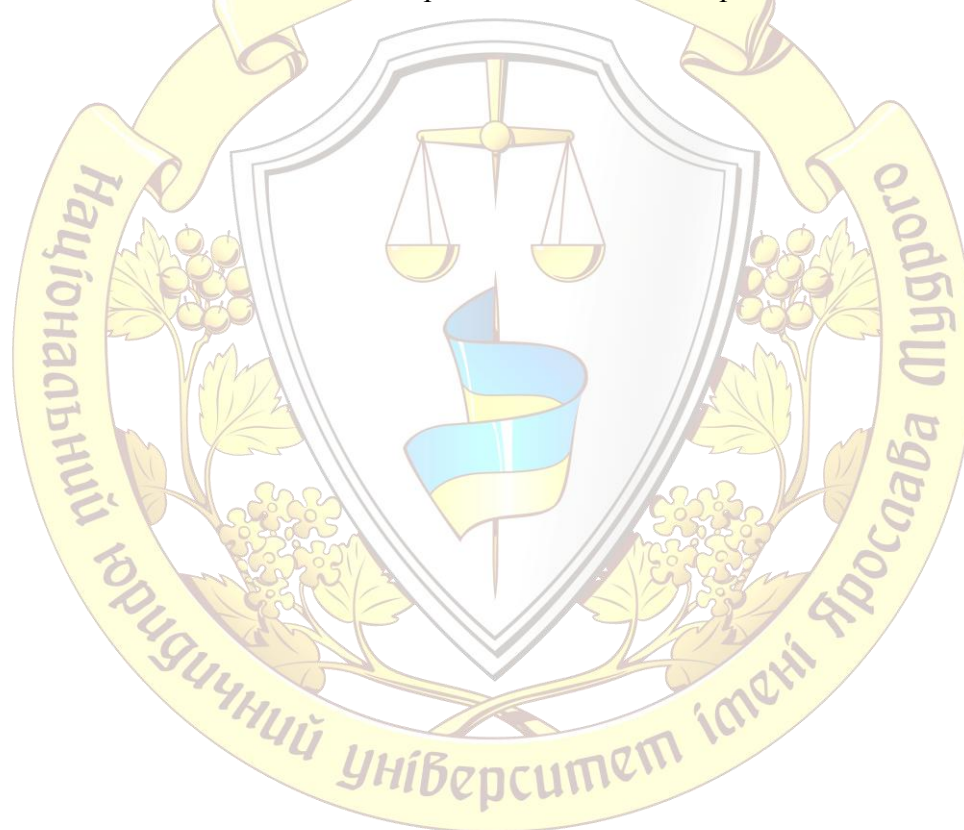
Ключевые слова: создание непредпринимательского товарищества; требования к созданию непредпринимательских товариществ; этапы создания непредпринимательских товариществ.

Katsyuba K. General principles and requirements for the establishment of non-profit organizations.

Issues related to the establishment of non-profit organizations in Ukraine are analyzed. Steps of establishing a non-profit organization are proposed and particular requirements for each of them are investigated. This will provide an opportunity to define the legal nature of the non-profit organizations and especially of their establishment.

Key words: establishment of non-profit organizations; requirements for the establishment of non-profit organizations; stages of establishing non-profit organizations.

Надійшла до редколегії 28.10.2016 р.

ОСОБЛИВОСТІ ПРАВОВОЇ РЕГЛАМЕНТАЦІЇ ЕЛЕКТРОННИХ ГРОШЕЙ В УКРАЇНІ: ЦИВІЛЬНО-ПРАВОВИЙ АСПЕКТ

К. Р. ПЕТРОФАНОВА,

аспірантка кафедри цивільного права № 1,

Національний юридичний університет

імені Ярослава Мудрого,

Україна, м. Харків

e-mail: petrofanova_ksenya@mail.ru

ORCID 0000-0003-0463-6033

Розглянуто особливості правової регламентації електронних грошей в Україні. Проаналізовано поняття «засіб платежу», «законний платіжний засіб», «електронний платіжний засіб» та їх співвідношення з поняттям «електронні гроші». З'ясовано цивілістичну природу електронних грошей.

Ключові слова: електронні гроші; правова регламентація; грошове зобов'язання; засіб платежу; електронний платіжний засіб; законний платіжний засіб.

Постановка проблеми й актуальність теми. Кінець ХХ – початок ХХІ ст. характеризується появою великої кількості різноманітних електронних платіжних інструментів. Підвищення інтересу до нових технологій обумовлено як швидким розвитком інформаційних і криптографічних технологій, які дали змогу зберігати грошову вартість на електронних пристроях, так і потребами електронної комерції, що не задовольняються повною мірою традиційними платіжними засобами. Тому виникнення і розвиток такого феномена як електронні гроші є об'єктивним процесом, адже вони наділені такими перевагами, як зручність, доступність, мобільність, безпечність, оперативність, простота використання, відсутність персоніфікації, підтримка мікроплатежів, що зробило їх дуже привабливими для користувачів. Роль електронних грошей у розрахунках у мережі Інтернет зростає швидкими темпами. Тому сьогодні актуальним уявляється дослідження місця електронних грошей у приватно-правових відносинах, зважаючи на світові тенденції і національні особливості.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженню природи, ролі,

розвитку та функціонування електронних грошей в Україні присвятили свої праці такі науковці, як Ю. Грицюк (Yu. Hrytsiuk), С. Дерев'янка (S. Derev'ianko), А. Ісаєв (A. Isaiev), М. Савлук (M. Savluk), І. Трубін (I. Trubin), О. Чепур (O. Chpur) та ін. Проте більшість учених досліджують електронні гроші як економічну категорію, аналізуючи переваги та недоліки електронних грошей як засобу платежу.

Метою статті є аналіз нормативно-правових актів, які регулюють відносини, пов'язані з використанням електронних грошей в Україні, а також з'ясування їх цивілістичної природи.

Виклад основного матеріалу. Електронні гроші в Україні фактично функціонують з початку ХХІ ст., незважаючи на те, що деякий час нормативно-правове регулювання випуску та обігу електронних грошей було відсутнє. Для забезпечення стабільності грошового обігу України, а також захисту прав користувачів електронних грошей необхідна ефективна законодавча база. З цією метою Верховною Радою України 18.09.2012 р. були внесені зміни до Закону України «Про платіжні системи та переказ коштів в Україні» (далі – Закону України «Про платіжні системи») [1], а також 25.06.2008 р. постановою Правління Національного банку України № 178 було затверджено Положення «Про електронні гроші в Україні» [2]. Ці нормативно-правові акти стали основними документами, що регулюють випуск, обіг та погашення електронних грошей в Україні. Пізніше з метою узгодження національного законодавства із законодавством Європейського Союзу Правління Національного банку України постановою «Про внесення змін до деяких нормативно-правових актів Національного банку України з питань регулювання випуску та обігу електронних грошей» від 04.11.2010 р. № 481 затвердило нову редакцію Положення «Про електронні гроші в Україні» (далі – Положення) [3]. Це пояснюється тим, що проголошення Україною курсу на входження в європейський економічний простір вимагає гармонізації національного законодавства відповідно до стандартів ЄС. Цим актом встановлено вимоги Національного банку України до суб'єктів здійснення

випуску, обігу й погашення електронних грошей, а також до систем електронних грошей в Україні з урахуванням вимог Директиви 2009/110/ЄС Європейського Парламенту та Ради «Щодо започаткування та здійснення діяльності установами-емітентами електронних грошей та пруденційний нагляд за ними, що вносить зміни до Директиви 2005/60/ЄС та 2006/48/ЄС, та скасовує Директиву 2000/46/ЄС» від 16.09.2009 р. (далі – Директива 2009/110/ЄС) [4].

Легальне поняття «електронні гроші» закріплено в ст. 15 Закону України «Про платіжні системи», під якими розуміють: «одиниці вартості, які зберігаються на електронному пристрої, приймаються як засіб платежу іншими особами, ніж особа, яка їх випускає, і є грошовим зобов'язанням цієї особи, що виконується в готівковій або безготівковій формі» [1]. Таке поняття електронних грошей цілком узгоджується з нормами Директиви 2009/110/ЄС, відповідно до якої електронні гроші означають «грошову вартість, яку представлено у вимозі до емітента, які зберігаються на електронному пристрої, в тому числі магнітному, випускаються для отримання коштів з метою здійснення платіжних операцій та приймаються фізичною або юридичною особою, відмінною від установи-емітента електронних грошей» [4].

Отже, електронні гроші, відповідно до легального визначення, мають подвійну природу, з одного боку, це одиниці вартості, які приймаються як засіб платежу, а з іншого – грошове зобов'язання. Слід звернути увагу на те, що поняття «засіб платежу» законодавством не визначено. Про це також йдеться у листі Національного банку України від 07.06.2013 р. №25-112/6750 «Щодо визначення окремих понять» [5]. У свою чергу, поняття «законний платіжний засіб» зустрічається в ст. 192 Цивільного кодексу України (далі – ЦК України) [6], ст. 35 Закону України «Про Національний банк України» [7], ст. 3 Закону України «Про платіжні системи» [1], а в п. 1.13 ст. 1 Закону України «Про платіжні системи» [1] та затвердженому постановою Правління Національного банку України від 05.11.2014 р. № 705 Положенні «Про порядок емісії електронних платіжних засобів і здійснення операцій з їх використання» [8] закріплено дефініцію «електронний платіжний засіб».

Так, відповідно до ст. 192 ЦК України законним платіжним засобом, обов'язковим до приймання за номінальною вартістю на всій території України, є грошова одиниця України – гривня. Іноземна валюта може використовуватися в Україні у випадках і в порядку, встановлених законом [6]. Гривня як грошова одиниця України є єдиним законним платіжним засобом в Україні, приймається всіма фізичними й юридичними особами без будь-яких обмежень на всій території України для проведення переказів та розрахунків [1]. Виключне право на введення в обіг (емісія) гривні належить Національному банку України [7]. Як бачимо, термін «законний платіжний засіб» пов'язаний з гривнею – грошовою одиницею України, яка є єдиним законним платіжним засобом. Тобто, законний платіжний засіб існує у формі грошової одиниці [5].

Згідно з вимогами ст. 15 Закону України «Про платіжні системи» електронні гроші випускаються в обмін на готівкові або безготівкові кошти іншими, ніж Національний банк України, банками, які до початку їх випуску узгодили з Національним банком України правила використання електронних грошей у порядку, встановленому нормативно-правовим актом Національного банку України [1]. Крім того, постановою Правління Національного банку України «Про внесення змін до Положення про електронні гроші в Україні» від 10.02.2016 р. № 65 користувачам дозволили отримувати від нерезидентів електронні гроші, випущені емітентом-нерезидентом, за умови, що міжнародна система інтернет-розрахунків забезпечує погашення цих електронних грошей шляхом перерахування коштів на рахунок користувача – фізичної особи у банку-резиденті [9].

Отже, електронні гроші не можуть бути прирівняні до статусу грошової одиниці України, оскільки випускаються банками для обмеженого кола осіб, які на договірних засадах погодилися використовувати їх для здійснення оплати товарів, робіт і послуг. Говорити сьогодні про електронні гроші як форму грошей також немає підстав, тому що відповідно до ст. 4 Закону України «Про платіжні системи» кошти існують виключно у готівковій (грошові знаки) або у безготівковій формі (записи на рахунках у банках) [1].

Поняття «електронний платіжний засіб» закріплено в п. 1.14 ст. 1 Закону України «Про платіжні системи», під яким розуміють платіжний інструмент, який надає його держателю можливість за допомогою платіжного пристрою отримати інформацію про належні держателю кошти та ініціювати їх переказ [1]. Під спеціальним платіжним засобом слід розуміти платіжну картку, мобільний платіжний інструмент, інший платіжний інструмент, що виконує функцію засобу ідентифікації, за допомогою якого держатель цього інструменту здійснює платіжні операції з рахунка платника або банку, а також інші операції, установлені договором. Отже, віднести електронні гроші до електронних платіжних засобів ми також не можемо, тому що при використанні електронних грошей ми їх можемо не прив'язувати до банківського рахунку, на відміну від здійснення грошових переказів за допомогою електронних платіжних засобів.

Щодо поняття «засіб платежу», як наголошувалося вище, його дефініція не закріплена в законодавстві України, проте в науковій літературі, зокрема, у роботі К. Маркса «Капітал» визначено засіб платежу як одну з основних функцій грошей, суть якої полягає в тому, що гроші розглядалися як засіб покриття боргових зобов'язань [10, с. 101]. Це означає, що товари безпосередньо продаються не за гроші, а під боргові зобов'язання покупця. Тобто товар надходить у розпорядження покупця раніше, ніж гроші до продавця. Продавець стає кредитором, а покупець – боржником. Із сучасних науковців, наприклад, М. Савлук у своїй книзі «Гроші та кредит» під засобом платежу розуміє функцію грошей, в якій гроші обслуговують погашення різноманітних боргових зобов'язань між суб'єктами економічних відносин, що виникають у процесі розширеного відтворення [11, с. 28]. Отже, можна припустити, що під електронними грошима як платіжним засобом потрібно розуміти їх здатність погашати грошові зобов'язання, які виникають з тих чи інших підстав.

Як бачимо, відповідно до легального поняття електронних грошей, за своєю цивілістичною природою вони є грошовим зобов'язанням, яке виникає

на підставі цивільно-правового договору, домовленості двох сторін, за якою одна сторона фізична особа чи суб'єкт господарювання виявила бажання обміняти готівкові або безготівкові гроші на електронні гроші. Саме воля фізичної особи чи суб'єкта господарювання, а не власне волевиявлення емітента, на відміну від емісії гривні як законного платіжного засобу в Україні, виключне право на введення в обіг якої належить Національному банку України, є головною умовою випуску електронних грошей. Чому електронні гроші сьогодні розглядаються як грошове зобов'язання можна спробувати пояснити за допомогою історичної аналогії з іншими видами грошей: у свій час банкноти також розглядалися як зобов'язання, які підлягають оплаті металевими монетами, а безготівкові гроші – як зобов'язання, які погашаються металевими або паперовими грошима [12, с. 16]. Можливо, з часом будуть внесені зміни в законодавство України і Національний банк України зможе проводити емісію електронних грошей як однієї з форм грошей. Як засіб платежу, електронні гроші поєднують у собі властивості як готівкових, так і безготівкових грошей. Так, можливість здійснення операції поза банківською системою поєднують електронні гроші з готівкою, а здійснення розрахунків у безготівковій формі через віртуальні рахунки – із безготівковими грошима [13].

Так, користувач, який придбав електронні гроші в обмін на готівкові або безготівкові гроші, є володільцем електронних грошей. З точки зору цивільного права, на думку О. Чепур, він виступає кредитором у зобов'язанні, в якому користувач поступається правом вимоги торговцю (суб'єкту господарювання, зареєстрованому відповідно до законодавства України, який на підставі договору, укладеного з емітентом або агентом з розрахунків, приймає електронні гроші як засіб платежу за товари [3]) до боржника, банка-емітента (емітент – банк-резидент, що здійснює випуск електронних грошей і бере на себе зобов'язання з їх погашення [3]). У цьому випадку право вимоги виражене саме електронними грошима, тобто виникають цивільні правовідносини, в яких відбувається класична заміна кредитора у зобов'язанні, що передбачено ст. 512 ЦК України. До нового кредитора переходять права первісного кредитора у

зобов'язанні в обсязі та на умовах, що існували на момент переходу цих прав.

Переказ електронних грошей між споживачами передбачає заміну кредитора у зобов'язанні та постійну передачу прав грошової вимоги від одного кредитора до іншого аж до моменту їх погашення. Далі торговець, який став кредитором шляхом відступлення йому права вимоги користувачем електронних грошей, може звернутися до емітента, який зобов'язаний здійснювати погашення випущених ним електронних грошей на вимогу пред'явника. Цей обов'язок для емітента закріплений п. 4.1 Положення [3]. Погашення електронних грошей відповідно до Положення – це операція з вилучення електронних грошей з використання з одночасним наданням їх пред'явникові готівкових або безготівкових коштів. Крім того, Положенням передбачено, що емітент може здійснювати погашення електронних грошей, пред'явлених користувачами – фізичними особами, готівковими коштами через операційну касу або шляхом переказу на банківський рахунок пред'явника, а здійснювати погашення електронних грошей, пред'явлених користувачами – суб'єктами господарювання, торговцями, агентами, виключно шляхом переказу на їх банківські рахунки. До того ж суб'єкт господарювання, який приймає електронні гроші як платіж за товари, роботи та послуги, має право використовувати отримані електронні гроші виключно для обміну на безготівкові кошти або повертати їх користувачам у разі повернення ними товарів, придбаних за електронні гроші відповідно до Закону України «Про захист прав споживачів» [14].

Обговорення результатів. Безперечно, в розглянутому сегменті є дискусійні точки зору з приводу цивілістичної природи електронних грошей. Разом із тим потрібно зазначити, що сьогодні в законодавстві України закріплено легальне поняття електронних грошей, відповідно до якого вони є грошовим зобов'язанням.

Висновки. Аналіз законодавства України дає підставу зробити висновок, що сьогодні в Україні електронні гроші виступають грошовим зобов'язанням на пред'явника в електронній формі, тому що підставою для їх випуску є

цивільно-правовий договір. Крім того, після обміну готівкових або безготівкових грошей на електронні гроші вони зберігають вартість традиційних грошей і тому можуть виступати як засіб платежу. Таким чином, електронні гроші наділені властивістю погашати грошові зобов'язання, які виникли між суб'єктами договірних відносин.

Список літератури:

1. Про платіжні системи та переказ коштів в Україні [Електронний ресурс] : Закон України від 05.04.2001 р. № 2346-III // Офіційний сайт Верхов. Ради України. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2346-3>.
2. Про електронні гроші в Україні [Електронний ресурс] : положення, затверджене Постановою Правління Національного банку України від 25.06.2008 р. № 178 // Офіційний сайт Верхов. Ради України. – Режим доступу : <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/z0688-08>.
3. Про електронні гроші в Україні [Електронний ресурс] : положення, затверджене Постановою Правління Національного банку України від 04.11.2010 р. № 481// Офіційний сайт Верхов. Ради України. – Режим доступу : <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/z1336-10>.
4. Щодо започаткування та здійснення діяльності установами-емітентами електронних грошей та пруденційний нагляд за ними, що вносить зміни до Директиви 2005/60/ЕС та 2006/48/ЕС, та скасовує Директиву 2000/46/ЕС [Електронний ресурс] : Директива 2009/110/ЕС Європейського Парламенту та Ради від 16.09.2009 р. // Офіційний сайт Верхов. Ради України. – Режим доступу : http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/994_a18.
5. Щодо визначення окремих понять [Електронний ресурс] : лист Національного банку України від 07.06.2013 р. № 25-112/6750 // Офіційний сайт Верхов. Ради України. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/v6750500-13>.
6. Цивільний кодекс України [Електронний ресурс] : Кодекс від 16.01.2003 р. № 435-IV // Офіційний сайт Верхов. Ради України. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/435-15>.
7. Національний банк України [Електронний ресурс] : Закон України від 20.05.1999 р. № 679-XIV // Офіційний сайт Верхов. Ради України. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/679-14/page2>.
8. Про порядок емісії електронних платіжних засобів і здійснення операцій з їх використання [Електронний ресурс] : положення, затверджене Постановою Правління Національного банку України від 05.11.2014 р. № 705 // Офіційний сайт Верхов. Ради України. – Режим доступу : <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/v0705500-14>.
9. Про внесення змін до Положення про електронні гроші в Україні [Електронний ресурс] : положення, затверджене Постановою Правління Національного банку України від 10.02.2016 р. № 65 // Офіційний сайт Верхов. Ради України. – Режим доступу : <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/v0065500-16>.
10. Маркс К. Капитал. – Т. 1 // К. Маркс, Ф. Энгельс. Соч. – 2-е изд. / К. Маркс, Ф. Энгельс. – Т. 23. – М., 1960. – 907 с.
11. Гроші та кредит : підруч. / М. І. Савлук, А. М. Мороз, М. Ф. Пуховкіна та ін. ; за заг. ред. М. І. Савлука. – Київ : КНЕУ, 2001. – 602 с.
12. Світовий досвід і перспективи розвитку електронних грошей в Україні : наук.-аналіт. матеріали. – Вип. 10 / П. М. Сениш, В. М. Кравець, В. І. Міщенко, О. О. Махаєва, В. В. Крилова, Н. В. Гришук. – Київ : Національний банк України ; Центр наукових досліджень, 2008. – 145 с.
13. Дерев'янка С. І. Електронні гроші: сучасний стан та перспективи розвитку [Електронний ресурс] / С. І. Дерев'янка. – Режим доступу : <http://nbuv.gov.ua/node/554>.

14. Чепур О. Електронні гроші та інтернет-комерція в Україні / О. Чепур // Юридична газета. – 2012. – № 43-44. – С. 35–37.

References:

1. Pro platizhni systemy ta perekaz koshtiv v Ukraini: Zakon Ukrainy vid 05.04.2001 № 2346-III. (2011). zakon2.rada.gov.ua. Retrieved from <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2346-3> [in Ukrainian].
2. Pro elektronni hroshi v Ukraini: Polozhennia, zatverdzhene Postanovoiu Pravlinnia Natsional'noho Banku Ukrainy vid 25.06.2008 № 178. (2008). zakon5.rada.gov.ua. Retrieved from <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/z0688-08> [in Ukrainian].
3. Pro elektronni hroshi v Ukraini: Polozhennia, zatverdzhene Postanovoiu Pravlinnia Natsional'noho Banku Ukrainy vid 04.11.2010 № 481. (2010). zakon5.rada.gov.ua. Retrieved from <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/z1336-10> [in Ukrainian].
4. Schodo zapochatkuvannia ta zdijsnennia diial'nosti ustanovamy-emitentamy elektronnykh hroshej ta prudentsijnyj nahliad za nymy, scho vnosyt' zminy do Dyrektyvy 2005/60/ES ta 2006/48/ES, ta skasovuiе Dyrektyvu 2000/46/: Dyrektyva 2009/110/ES Yevropejs'koho Parlamentu ta Rady vid 16 veresnia 2009. (2009). zakon5.rada.gov.ua. Retrieved from <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/z0688-08> [in Ukrainian].
5. Schodo vyznachennia okremykh poniat': lyst Natsional'noho banku Ukrainy vid 07.06.2013 № 25-112/6750. (2013). zakon3.rada.gov.ua. Retrieved from <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/v6750500-13> [in Ukrainian].
6. Tsyvil'nyj kodeks Ukrainy: kodeks vid 16.01.2003 № 435-IV (2003). zakon4.rada.gov.ua. Retrieved from <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/435-15> [in Ukrainian].
7. Natsional'nyj bank Ukrainy: Zakon Ukrainy vid 20.05.1999 № 679-XIV. (1999). zakon2.rada.gov.ua. Retrieved from <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/679-14/page2> [in Ukrainian].
8. Pro poriadok emisii elektronnykh platizhnykh zasobiv i zdijsnennia operatsij z ikh vykorystannia: polozhennia, zatverdzhene Postanovoiu Pravlinnia Natsional'noho Banku Ukrainy vid 05.11.2014 № 705. (2014). zakon5.rada.gov.ua. Retrieved from <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/v0705500-14> [in Ukrainian].
9. Pro vnesennia zmin do Polozhennia pro elektronni hroshi v Ukraini: Polozhennia, zatverdzhene Postanovoiu Pravlinnia Natsional'noho Banku Ukrainy vid 10.02.2016 № 65. (2016). zakon5.rada.gov.ua. Retrieved from <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/v0065500-16> [in Ukrainian].
10. Marks, K., Enhel's, F. (1969). Kapytal. Vol. 1. Soch. 2nd ed. Vol. 23. Moscow [in Russian]
11. Savluk, M.I., Moroz, A.M., Pukhovkina, M.F. et al. (2001). Hroshi ta kredyt. Kyiv: KNEU [in Ukrainian]
12. Senysch, P.M., Kravets', V.M., Mischenko, V.I., Makhaieva, O.O., Krylova, V.V., Hryshuk, N.V. (2008). Svitovyj dosvid i perspektyvy rozvytku elektronnykh hroshej v Ukraini: Naukovo-analitychni materialy. Kyiv: Natsionalnyj bank Ukrainy. Tsentр naukovykh doslidzen' [in Ukrainian].
13. Derev'ianko, S.I. Elektronni hroshi: suchasnyj stan ta perspektyvy rozvytku. Retrieved from <http://nbuv.gov.ua/node/554> [in Ukrainian].
14. Чепур, О. (2012). Електронні гроші та інтернет-комерція в Україні. Юридична газета, 43-44, 35–37 [in Ukrainian].

Петрофанова К. Р. Особенности правовой регламентации электронных денег в Украине: гражданско-правовой аспект.

Рассмотрены особенности правовой регламентации электронных денег в Украине. Проанализированы понятия «средство платежа», «законное платежное средство», «электронное платежное средство» и их соотношение с понятием «электронные деньги».

Выяснено гражданскую природу электронных денег.

Ключевые слова: электронные деньги; правовая регламентация; денежное обязательство; средство платежа; электронное платежное средство; законное платежное средство.

Petrofanova K. R. Features of the legal regulation of of electronic money in Ukraine; civil legal aspect.

The article studies features of the legal regulation of electronic money in Ukraine. Analyzed the concept of means of payment, legal payment's instrument, electronic payment instrument and their relationship with the concept of electronic money. It was found civilistic nature of electronic money.

The conclusion is that electronic money is a monetary obligation payable to bearer in electronic form, as the basis for their issuance is a civil contract. In addition, after the exchange of cash or non-cash money to the electronic money they keep their traditional cost of money and can serve as payment instrument.

Keywords: electronic money; legal regulation; monetary obligations; payment instrument; electronic payment instrument.

Надійшла до редколегії 26.09.2016 р.

УДК 341.9:164.041

ЩОДО ПРИНЦИПУ НАЙБІЛЬШ ТІСНОГО ЗВ'ЯЗКУ В СУЧАСНОМУ МІЖНАРОДНОМУ ПРИВАТНОМУ ПРАВІ

Ж. В. ЧЕВИЧАЛОВА,

канд. юрид. наук,
доцент кафедри міжнародного права,
Національний юридичний університет
імені Ярослава Мудрого,
Україна, м. Харків
ORCID 0000-0001-9320-9441

Розглянуто принцип найбільш тісного зв'язку в міжнародному приватному праві. Проаналізовано історичні передумови виникнення і формування феномену найбільш тісного зв'язку як формули прикріплення і принципу міжнародного правого права, основні концепції щодо застосування цього феномену у договірних і позадоговірних відносинах. Досліджено групи основних критеріїв визначення тісного зв'язку правовідношення з тим чи іншим правопорядком. Наведено основні норми міжнародних договорів і національних законодавств, які відображують розробленість критеріїв визначення тісного зв'язку у договірних правовідносинах, що були запозичені з Римської конвенції про договірні зобов'язання.

Ключові слова: найбільш тісний зв'язок; формула прикріплення; колізійний принцип у міжнародному приватному праві; Римська конвенція про право, що застосовується до договірних зобов'язань.

Постановка проблеми. Починаючи з другої половини ХХ ст. така формула прикріплення, як закон найбільш тісного зв'язку, стала втіленням однієї з провідних тенденцій у сучасному міжнародному приватному праві, сутність якої полягає в розробленні гнучких підходів до колізійного регулювання правовідносин.

Як відомо, використання прив'язки найбільш тісного зв'язку означає застосування до приватного правовідношення з іноземним елементом права тієї держави, з якою воно найбільш тісно пов'язане. За своєю сутністю найбільш тісний зв'язок є абстрактним критерієм, зміст якого може трактуватися принципово різним чином. При цьому пошук об'єктивних критеріїв для встановлення права, що підлягає застосуванню, базується на підходах, окреслених у доктрині Ф. Савіньї, з іменем якого традиційно пов'язують

виникнення концепції гнучкого колізійного права. Згідно з «доктриною Савіньї» під час встановлення застосованого права відбувається відшукання для кожного юридичного правовідношення тієї правової сфери, до якої воно належить за своєю природою.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. На сучасному етапі розвитку міжнародного приватного права вивченню найбільш тісного зв'язку присвячено численні праці як зарубіжних, так і вітчизняних науковців з огляду на його дедалі зростаюче застосування. Серед учених пострадянського простору можна назвати В. В. Буланова, З. І. Вороніну, В. В. Кудашкіна; в Україні вивченню цього питання приділяли увагу Е. М. Грамацький, А. С. Довгерт, А. А. Степанюк та ін.

Звертаючись до історії формування закону найбільш тісного зв'язку, слід зазначити, що він обумовлений природою і сутністю міжнародних приватних правовідносин, які потребують урегулювання. Незмінним є існування об'єктивної потреби у визначенні тієї правової системи, яка має з правовідношенням найбільш тісний зв'язок. Природа зазначених правовідносин не виключає застосування іноземного права за умови, що вибір застосовуваного права повинен здійснюватися об'єктивно в порядку і з підстав, визначених відповідною національною системою.

Виклад основного матеріалу. Від самого початку закон найбільш тісного зв'язку як формула прикріплення склався в англо-американській доктрині та практиці. Згодом в англійській доктрині були сформовані дві теорії, в яких знаходить свій прояв принцип найбільш тісного зв'язку, – це теорія наміру і теорія локалізації. Відповідно до теорії наміру, правом, найбільш пов'язаним із договором, є право, застосування якого входило до наміру сторін. Сутність теорії локалізації полягає в тому, що правом, найбільш тісно пов'язаним із договором, є право, з яким максимально пов'язані всі основні елементи договору.

Більшість країн світу в розумінні найбільш тісного зв'язку застосовує елементи обох теорій. Українська доктрина, наслідуючи традиції доктрини

вітчизняної, вказує на колізійну природу принципу найбільш тісного зв'язку. Тенденція до застосування «гнучкої» колізійної норми, що відсилає до права держави, з якою правовідношення найбільш тісно пов'язане, вивела її розуміння за межі звичайної формули прикріплення. На сьогодні найбільш тісний зв'язок набув значення як один з основних спеціальних колізійних принципів міжнародного приватного права поряд із автономією волі. «Закон найбільш тісного зв'язку стає головною, пріоритетною колізійною прив'язкою стосовно договірних зобов'язань після автономії волі» [6].

Норми, що містять формули прикріплення, подібні до «закону найбільш тісного зв'язку», називають гнучкими, оскільки саме розуміння цього поняття, або поняття «закон сутності правовідношення», має еластичний, безрозмірний характер, що передбачає різноманітне тлумачення і широку свободу правозастосовчого органу. Законодавче закріплення гнучких колізійних прив'язок призводить до такої ситуації, коли оцінка наявності або відсутності тісного зв'язку з правопорядком тієї чи іншої держави перебуває у сфері судового розсуду, що тягне за собою створення колізійної норми безпосередньо правозастосовним органом. Слід зазначити, що на практиці така ситуація може мати неоднозначні наслідки через створення сприятливих умов для зловживання судовим розсудом. Певним недоліком законодавчої побудови колізійних норм за допомогою такого інструменту, як найбільш тісний зв'язок, є їх формалізованість. Доречним убачається розгляд одного зі шляхів подолання такої формалізованості, наведений у літературі: «Один із недоліків розгалуженої системи формалізованих колізійних норм долається законодавцем за допомогою правила про те, що визначене на підставі формалізованих колізійних норм право країни, як виняток, не застосовується, якщо, за всіма обставинами, правовідносини мають незначний зв'язок із визначеним правом країни і мають більш тісний зв'язок із правом іншої країни» [2].

Втім, незамінність самої концепції найбільш тісного зв'язку на сьогодні є безспірною, оскільки широке застосування зазначеної концепції і зміна позитивного регулювання міжнародних приватних відносин є результатом

об'єктивних світових процесів, визначальними серед яких є інтернаціоналізація міждержавних соціально-економічних відносин і глобалізація.

Таким чином, необхідно відзначити обґрунтованість існуючої думки, згідно з якою принцип найбільш тісного зв'язку є загальним принципом міжнародного приватного права, що визначає основоположні засади у правовому регулюванні міжнародних приватноправових відносин. Зазначений принцип стоїть над колізійними і матеріально-правовими методами правового регулювання таких відносин, що висвітлюють тільки окремі аспекти правового регулювання у цій сфері. Водночас колізійний і матеріально-правовий методи є спеціальними принципами міжнародного приватного права, застосування яких обумовлене дією принципу найбільш тісного зв'язку [5].

У багатьох сучасних національних кодифікаціях міжнародного приватного права принцип найбільш тісного зв'язку відіграє подвійну роль – і колізійної прив'язки, і, можливо не загального, але спеціального принципу міжнародного приватного права. Якщо йдеться про колізійну прив'язку, доречнішим є вжиття терміна «закон найбільш тісного зв'язку».

У науковій літературі неодноразово зустрічається думка про незвичайність тісного зв'язку як формули прикріплення, оскільки серед складових такої формули закладена імовірність великої кількості змінних. Однак, якщо звернутися до визначення самого поняття формули, то зазвичай це точне загальне визначення будь-якого правила, відношення, закону і т. ін., яке за певних обставин можна застосувати до всіх окремих випадків. За умови такого тлумачення поняття «формула» всі її змінні складові органічно охоплюються запропонованим визначенням.

Найбільш тісний зв'язок знайшов своє закріплення не тільки в національних кодифікаціях, а й на рівні міжнародних договорів, що регулюють різні типи правовідносин. Зокрема, одним із перших таких договорів, що містили у собі колізійну прив'язку до закону найбільш тісного зв'язку стала Гаазька конвенція про юрисдикцію, право, що застосовується, та визнання рішень про усиновлення 1965 р. Серед прикладів також можна навести

Конвенцію про Кодекс поведінки лінійних конференцій 1974 р., Конвенцію про право, що застосовується до режимів власності подружжя 1978 р. Загалом зазначений принцип закріплений у більш ніж двадцяти міжнародних договорах. Однак до прийняття Римської конвенції про право, що застосовується до договірних зобов'язань 1980 р., спостерігається його певна неконкретність, оскільки йдеться тільки про сам принцип без нормативного закріплення його критеріїв.

Саме на рівні регіональної уніфікації міжнародного приватного права слід відзначити детальну розробленість закону найбільш тісного зв'язку в Римській конвенції про право, що застосовується до договірних зобов'язань (1980). Відповідно до ст. 4 Конвенції, якщо сторони не обрали право, що підлягає застосуванню, то ним буде те право, з яким договір найбільш тісно пов'язаний.

Положення Римської конвенції (1980 р.) тлумачили найбільш тісний зв'язок відповідно до концепції «характерного виконання». Слід зазначити, що в документі закріплено максимально гнучке розуміння цього колізійного принципу. Згідно з Конвенцією, якщо з обставин справи в цілому вбачається, що договір має найбільш тісний зв'язок з країною іншою, ніж вищезазначені правила, то ці правила не застосовуються.

У 2008 р. Регламент ЄС Рим I увібрав у себе положення Римської конвенції. Зазначений регламент передбачає застосування закону найбільш тісного зв'язку як субсидіарну прив'язку другого ступеня. Як генеральна колізійна прив'язка застосовується автономія волі. За умови відсутності реалізації автономії волі, а саме вибору права, застосовується закон країни звичайного місця проживання сторони, яка повинна здійснювати виконання, що має вирішальне для змісту договору значення.

Також ст. 4 Регламенту містить критерії вибору застосовуваного права для окремих видів договорів. Згідно із зазначеною статтею до договорів купівлі-продажу товарів застосовується право країни звичайного місця проживання продавця; до договору про надання послуг – право країни

звичайного місця проживання постачальника послуг; до договору, предметом якого є речове право на нерухоме майно або оренду нерухомого майна, – право країни, де знаходиться нерухоме майно; до договору комерційної концесії – право країни звичайного місця проживання правоволодільця; до договорів про збут продукції – право країни звичайного місця проживання сторони, яка здійснює збут; до договорів купівлі-продажу товарів з аукціону – право країни, де мала місце купівля-продаж з аукціону, якщо таке місце може бути визначено.

Впродовж 1980-х рр. принцип найбільш тісного зв'язку знайшов своє відображення і на рівні універсальних міжнародних договорів. У низці конвенцій було розроблено різні види критеріїв для визначення права, що підлягає застосуванню на підставі зазначеного принципу. Так, Віденська конвенція про договори міжнародної купівлі-продажу товарів (1980) у ст. 10 закріпила, що, якщо сторона має більш ніж одне комерційне підприємство, її комерційним підприємством вважається те, яке має найбільш тісний зв'язок із договором та його виконанням. Згідно зі ст. 8 Гаазької конвенції про право, що застосовується до договорів міжнародної купівлі-продажу товарів (1986), найбільш тісний зв'язок визначається через ділові відносини між сторонами. Стаття 3 Конвенції УНІДРУА про міжнародний фінансовий лізинг при з'ясуванні тісного зв'язку виходить з обставин, що відомі сторонам або передбачалися ними в той чи інший момент до укладення або під час укладення договору.

Концепцію, закріплену в Римській конвенції (1980), було сприйнято багатьма національними кодифікаціями. Федеральний закон Швейцарії «Про міжнародне приватне право» (1987), зокрема, є прикладом саме такого сприйняття. Він закріпив як базовий критерій визначення тісного зв'язку належність до права держави, в якій сторона, на яку покладено обов'язок здійснити подання, визначальне для суті зобов'язання, має звичайне місце перебування. У подальшому закон закріплює критерії визначення тісного зв'язку для окремих видів договорів: у договорах поруки, підряду та інших

договорах про надання послуг – подання особи, що надає послуги; у договорах про відчуження майна – подання відчужувача і т. д.

На позиціях створення розвиненої системи критеріїв визначення сутності тісного зв'язку побудовано й Закон України «Про міжнародне приватне право» (2005). Відповідно до ч. 2 ст. 32 Закону, у разі відсутності вибору права до змісту правочину застосовується право, яке має найбільш тісний зв'язок із правочином. Далі у ст. 44 український законодавець закріпив запозичену з Римської конвенції концепцію «характерного виконання». Згідно із положеннями цієї статі, у разі відсутності згоди сторін договору про вибір права, що підлягає застосуванню до цього договору, застосовується право відповідно до частин 2 і 3 ст. 32 цього Закону, при цьому стороною, що повинна здійснити виконання, яке має вирішальне значення для змісту договору, є: продавець – за договором купівлі-продажу; дарувальник – за договором дарування; одержувач ренти – за договором ренти; перевізник – за договором перевезення; підрядник – за договором підряду; страховик – за договором страхування і т. д. відповідно до виду договору.

Аналогічний підхід закріплено в Законі Румунії (1992) № 105, Законі Ліхтенштейну «Про міжнародне приватне право» (1996) та нормативних актах інших держав або суб'єктів федерацій і не тільки європейських. Як приклад можна навести Цивільний кодекс Квебеку (1991). Останній є одним із багатьох, що свідчать про необмеженість рамками Європейського Союзу значення Римської конвенції (1980) для розвитку принципу тісного зв'язку. Розробленість принципу вийшла за регіональні межі і була сприйнята країнами, що належать до різних правових систем.

Розглянутий підхід притаманний національним кодифікаціям міжнародного приватного права, що відбулися вже після 1980 р. Вони закріпили базові критерії, відповідно до яких визначається сутність тісного зв'язку з урахуванням традицій, властивих тому чи іншому національному праву. У більш ранніх кодифікаціях, що містили закріплення тісного зв'язку, він застосовувався як принцип без закріплення у законі критеріїв його

визначення. Зокрема, до таких належать Цивільний кодекс Португалії (1966) і Федеральний закон Австрії «Про міжнародне право» (1978).

Разом із тим прийняття Римської конвенції позбавило країн – членів ЄС необхідності приймати національні норми щодо створення системи критеріїв визначення тісного зв'язку. Одним зі шляхів сприйняття підходу Римської конвенції стало відсилання до її норм, як це було зроблено в Італії, що демонструє повну згоду країни з критеріями, запропонованими цим міжнародним договором.

Слід зазначити, що предметом регулювання Римської конвенції були договірні відносини, що і стало причиною розробленості критеріїв визначення найбільш тісного зв'язку саме щодо відносин такого типу. В літературі зустрічається таке визначення: «закон, з яким правовідношення найбільш тісно пов'язане, виступає додатковою формою прикріплення порівняно із законом автономії волі та регулює коло договірних правовідносин» [3, с. 90]. Автор наводить таке визначення серед аналізу низки інших основних формул прикріплення, як-от: особистий закон фізичної особи, особистий закон юридичної особи, закон автономії волі. У цілому зміст статті не зводиться тільки до договірних відносин, тому, можливо, не зовсім правильно обмежувати коло регулювання правовідносин за допомогою тісного зв'язку виключно договірними.

Безумовно, визначеність критеріїв визначення тісного зв'язку вбачається дуже привабливою через її прогнозованість. У науковій літературі висловлювалися думки про необхідність встановлення найбільш тісного зв'язку на основі передбачених заздалегідь чітких критеріїв [4, с. 100]. Незважаючи на те, що визначеність критеріїв певною мірою позбавляє тісний зв'язок його «гнучкості», для договірних відносин така ситуація є виправданою. Однак коли йдеться про інші сфери його застосування, визначення критеріїв буде суперечити самій його природі. Наприклад, ч. 2 ст. 4 Закону України «Про міжнародне приватне право» закріплює, що особистим законом фізичної особи, яка є громадянином двох або більше держав, вважається право тієї з держав, з

якою особа має найбільш тісний зв'язок, зокрема, має місце проживання або займається основною діяльністю. Причому наявність модальника, «зокрема» демонструє, що запропоновані критерії не є вичерпними.

Ще гнучкіше підходить український законодавець до розуміння найбільш тісного зв'язку в ч. 2 ст. 4, відповідно до якої, якщо право, що підлягає застосуванню до приватноправових відносин з іноземним елементом неможливо визначити згідно із колізійними нормами та іншими положеннями колізійного права цього Закону, інших законів, міжнародних договорів України, то застосовується право, яке має найбільш тісний зв'язок із приватноправовими відносинами.

Максимально гнучкими також є положення Гаазької конвенції про юрисдикцію, право, що застосовується, та визнання рішень про усиновлення (1965), яка вже наводилася вище. Стаття 11 Конвенції закріплює, що для цілей цієї Конвенції, якщо в державі, громадянином якої є або усиновитель, або дитина, існує кілька діючих систем права, посилення на внутрішнє право або на органи даної держави, громадянином якого є особа, тлумачаться як посилення на право або органи, визначені нормами права, що діють в цій державі, або якщо немає таких норм, на право або органи тієї системи, з якою зацікавлена особа найбільш тісно пов'язана.

На світовому рівні не існує єдиного підходу до закріплення чітких критеріїв визначення найбільш тісного зв'язку. Більшість країн, що фіксують у своїх законодавствах цю прив'язку, або не наводять її критеріїв, або встановлюють їх лише до окремих інститутів. Звичайно існують і приклади закріплення широкого спектру критеріїв, як це зроблено у законодавстві США, де встановлено як загальні, так і спеціальні критерії, які, втім, не є вичерпними або ієрархічно систематизованими [7, с. 114].

Саме гнучкість тісного зв'язку дозволяє розв'язувати найскладніші колізійні питання. Як приклад можна навести вирішення проблеми «мобільного конфлікту» у міжнародному приватному праві. Таку назву дістала ситуація, за якої зміст колізійної прив'язки у конкретній справі може змінюватися разом із

зміною конкретних фактичних обставин, від яких залежить визначення права.

Як найбільш вдалий шлях подолання мобільного конфлікту в науковій літературі запропоновано так звану гнучку концепцію, яка відповідно до принципу найбільш тісного зв'язку передбачає необхідність вирішення мобільного конфлікту шляхом встановлення у кожному конкретному випадку права, що має найбільш тісний зв'язок із правовідношенням. Застосування зазначеної концепції дозволяє уникнути застосування права, що має незначний зв'язок із правовідношенням [1, с. 64].

Висновки. Отже, у сучасному міжнародному приватному праві найбільш тісний зв'язок традиційно розуміється як формула прикріплення, що формує гнучку колізійну норму, і як колізійно-правовий принцип. Гнучкість цієї концепції ґрунтується на відсутності чітких критеріїв визначення найбільш тісного зв'язку правовідношення з тим чи іншим правопорядком, що часто вважається суттєвим недоліком такої формули прикріплення. Разом із тим відсутність чітких критеріїв може розглядатися і як позитивна властивість найбільш тісного зв'язку, що забезпечує цьому феномену частішу вживаність.

Як наголошувалося вище, найбільшої розробленості критеріїв визначення тісного зв'язку дістали у договірних відносинах у міжнародному приватному праві. Здебільшого в їх основу покладено концепцію характерного виконання, однак і тут перелік запропонованих критеріїв не є вичерпним. Правозастосовний орган при вирішенні спірних питань не повинен виходити із заздалегідь встановленої преференції тих чи інших критеріїв, у тому числі і характерного виконання, оскільки це суперечить самій природі принципу найбільш тісного зв'язку, в основу якого покладено необхідність прийняття рішення з урахуванням сукупності унікальних об'єктивних і суб'єктивних обставин за потреби в кожному випадку.

Таким чином, гнучкість принципу найбільш тісного зв'язку сприяє найбільш відповідному правовому регулюванню суспільних відносин, також побудовані на ньому колізійні норми не схильні до старіння.

Список літератури:

1. Гармацький Е. Проблема мобільного конфлікту у міжнародному приватному праві / Ернест Гармацький // Підприємництво, господарство і право. – 2011. – № 5. – С. 62–64.
2. Довгерт А. С. Законодавство України з міжнародного приватного права: Джерела запозичення. Теоретико-методологічні підходи до розуміння приватного права в сучасних умовах [Електронний ресурс] / А. С. Довгерт. – Режим доступу : irbis-nbuv.gov.ua/.../cgiirbis_64.exe?
3. Ерпылева Н. Ю. Коллизионные нормы в международном частном праве России и Украины / Н. Ю. Ерпылева, У. Е. Батлер // Государство и право. – 2007. – № 7. – С. 84–91.
4. Кисіль В. І. Міжнародне приватне право: питання кодифікації : монографія / В. І. Кисіль. – Київ : Україна, 2005. – 480 с.
5. Кудашкин В. Правовое регулирование международных частных отношений [Електронний ресурс] / В. Кудашкин. – Режим доступу : <https://books.google.com.ua/books?isbn=5040068492>.
6. Международное частное право [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://rutlib.com/book/6600/p/23>.
7. Степанюк А. Феномен найбільш тісного зв'язку у міжнародному приватному праві / А. Степанюк // Вісн. Акад. прав. наук України. – 2005. – № 1 (40). – С. 107–116.

References:

1. Garmatskiy, E. (2011). Problema mobilnogo konfliktu u mizhnarodnomu privatnomu pravi. *Pidpriemnitstvo, gospodarstvo i pravo*, 5, 62–64 [in Ukrainian].
2. Dovgert, A.S. Zakonodavstvo Ukrayini z mizhnarodnogo privatnogo prava: Dzherela zapozichennya. *Teoretiko-metodologichni pidhodi do rozumlnnya privatnogo prava v suchasnih umovah*. [irbis-nbuv.gov.ua](http://irbis-nbuv.gov.ua/.../cgiirbis_64.exe?). Retrieved from irbis-nbuv.gov.ua/.../cgiirbis_64.exe? [in Ukrainian].
3. Erpyileva, N.Yu., Batler U.E. (2007). Kollizionnyie normyi v mezhdunarodnom chastnom prave Rossii i Ukrainyi. *Gosudarstvo i pravo*, 7, 84–91 [in Russian].
4. Kisil, V.I. (2005). *Mizhnarodne privatne pravo: pitannya kodifikatsiyi*. Kyiv: Ukrayina.
5. Kudashkin, V. *Pravovoe regulirovanie mezhdunarodnyih chastnyih otnosheniy*. books.google.com.ua Retrieved from <https://books.google.com.ua/books?isbn=5040068492> [in Russian].
6. *Mezhdunarodnoe chastnoe pravo*. rutlib.com. Retrieved from <http://rutlib.com/book/6600/p/23> [in Russian].
7. Stepanyuk, A. (2005). Fenomen naybilsh tsnogo zvyazku u mizhnarodnomu privatnomu pravi. *Visnik Akad. prav. nauk Ukrayini*, 1 (40), 107–116 [in Ukrainian].

Чевычалова Ж. В. К вопросу о принципе наиболее тесной связи в современном международном частном праве.

Рассмотрены наиболее тесные связи в договорных и внедоговорных отношениях в международном частном праве, исторические предпосылки и условия формирования феномена наиболее тесной связи как формулы прикрепления и как принципа международного частного права. Изучены группы основных критериев определения тесной связи правоотношения с тем или иным правопорядком. Исследованы основные нормы международных договоров и внутреннего законодательства, отображающие разработанность критериев определения наиболее тесной связи в договорных правоотношениях, заимствованные из Римской конвенции о праве, применимом к договорным обязательствам.

Ключевые слова: наиболее тесная связь; формула прикрепления; коллизионный принцип в международном частном праве; Римская конвенция о праве, применимом к договорным обязательствам.

Chevychalova Z. V. The principle of the closest connection to the modern international

private law.

The article is devoted to the concept of the closest connection to private international law. This article examines the historical background of the formation of the phenomenon and its closest connection and attachment as a formula and as a principle to international law statute. It is well known that using the closest connection means the application of the private law of the country which is most closely connected with the foreign element. In essence the closest connection criteria is abstract and may vary fundamentally in different ways. Thus the search for objective criteria for law to be applied is based on the approach outlined in doctrine by F. Savigny, whose name is traditionally associated with a concept of flexible conflict law. According to F. Savigny, when establishing the applicable law, finding a legal relationship for each legal sphere, which belongs to legal relationships by nature, takes place.

Key words: lex connection is fermitatis; the law of the real connection; collision principle; contractual liability in international private law; Rom Convention.

Надійшла до редколегії 22.11.2016 р.

УДК 346.2

ПИТАННЯ ГОСПОДАРСЬКО-ПРАВОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ДІЯЛЬНОСТІ У СФЕРІ ОСВІТНІХ ПОСЛУГ

Л. В. ТАРАН,

канд. юрид. наук,

доцент кафедри господарського права,

Національний юридичний університет

імені Ярослава Мудрого,

Україна, м. Харків

e-mail: ukraine@gmail.com

ORCID 0000-0002-8439-5905

Наведено класифікацію послуг у сфері освіти, зокрема, визначено основні та додаткові освітні послуги. Проаналізовано особливості надання послуг у позашкільній освіті.

Ключові слова: суб'єкт господарювання; навчальний заклад; споживачі; освітні послуги; класифікація; позашкільна освіта.

Постановка проблеми. Сучасний розвиток людства вимагає від освітньої галузі формування основ розвитку особистості, суспільства, нації та держави, бути запорукою майбутнього України. Вона є визначальним чинником політичної, соціально-економічної, культурної та наукової життєдіяльності суспільства. Її актуальним завданням є забезпечення доступності здобуття громадянами якісної освіти впродовж усього життя та подальше утвердження її національного характеру. Зміст освіти та організація навчально-виховного процесу мають постійно оновлюватися відповідно до демократичних цінностей, ринкових засад економіки, сучасних науково-технічних досягнень. Натомість центральним завданням господарсько-правової науки є створення якісного механізму правового регулювання надання освітніх послуг.

Актуальність теми дослідження підтверджується високою зацікавленістю суспільства і суб'єктів господарювання освітньою діяльністю, водночас існує незначна кількість фундаментальних наукових досліджень, присвячених правовому регулюванню надання освітніх послуг в Україні

(Б. В. Дерев'янка, Т. П. Козарь, Г. О. Пономаренко, В. М. Бесчасний та ін.)

Метою статті є дослідження господарсько-правового регулювання організації та надання освітніх послуг суб'єктами господарювання різних форм власності. Особливу увагу приділено вивченню видів послуг та їх класифікація, що надаються у різних закладах системи освіти.

Виклад основного матеріалу. Світова тенденція ринкової економіки відзначається стрімким збільшенням видів послуг у різних галузях. Сферою послуг можна вважати сукупність видів господарської діяльності, спрямованих на суспільне виробництво та реалізацію матеріальних і нематеріальних (духовних) послуг для населення. Головна роль послуги як товару – задоволення потреб споживачів у поліпшенні умов життя, духовному й фізичному розвитку. Не винятком є і галузь освіти, де спостерігається велике різноманіття видів послуг, що надаються.

Послуга у сфері освіти в контексті розвитку ринкових відносин трактується, зазвичай, як сфера обігу чи система економічних відносин з приводу купівлі-продажу освітніх послуг. Основними «продавцями» освітніх послуг є саме навчальні заклади (далі – НЗ).

У законодавстві України визначення НЗ дається у загальних рисах. Так, правовий статус вищого навчального закладу передбачено у ст. 1 Закону України «Про вищу освіту», де вказується на наявність у нього статусу юридичної особи, відокремленого майна, прав та обов'язків, можливість виступати засновником інших суб'єктів господарювання, створювати навчальні та навчально-науково-виробничі комплекси; крім того встановлено, що у вищому навчальному закладі державної і комунальної форм власності кількість студентів, прийнятих на перший курс на навчання за державним замовленням, повинна становити не менше ніж 51 від загальної кількості студентів, прийнятих на навчання на перший курс [1].

У відносинах з надання (отримання) послуг у сфері освіти беруть участь суб'єкти господарського права та суб'єкти господарювання.

Поняття «суб'єкт господарського права» є найбільш широким. Суб'єктів

господарського права у ст. 1 ГК України названо учасниками відносин у сфері господарювання. До їхнього складу, крім (1) суб'єктів господарювання віднесено також (2) споживачів, (3) органи державної влади та органи місцевого самоврядування, наділені господарською компетенцією, а також (4) громадян, громадські та інші організації, які виступають засновниками суб'єктів господарювання чи (5) здійснюють щодо них організаційно-господарські повноваження на основі відносин власності [1].

Отже, НЗ є суб'єктами господарювання. Як передбачено ч. 1 ст. 55 ГК України, вони здійснюють господарську діяльність, реалізуючи господарську компетенцію (сукупність господарських прав та обов'язків), мають відокремлене майно і несуть відповідальність за своїми зобов'язаннями в межах цього майна, крім випадків, передбачених законодавством [1]. Вони, як суб'єкти господарювання, можуть бути суб'єктами підприємницької діяльності, утвореними з метою досягнення економічних і соціальних результатів та одержання прибутку. Також НЗ можуть бути некомерційними суб'єктами господарювання.

Для ефективного розвитку навчальних закладів необхідне збільшення кількості й особливо якості послуг, що ними надаються. Досягти цього можливо після визначення видів послуг, що можуть надаватися у сфері освіти, адже різні за своєю природою послуги потребують різного правового регулювання. Зауважимо, що питанням правового регулювання надання послуг у сфері освіти з позицій різних наук приділяли увагу сучасні українські науковці М. М. Баймуратов, Б. В. Дерев'янка, М. Н. Курко, О. Б. Куцурубова-Шевченко, А. О. Монасеко, С. В. Плющ, Г. О. Пономаренко, В. В. Резнікова, А. А. Телестакова, В. П. Тимошук.

Проте цими та іншими авторами більше уваги було приділено класифікації й наданню характеристики взагалі адміністративним або цивільно-правовим послугам, а однозначна класифікація послуг саме у сфері освіти наразі відсутня.

О. О. Красавчиков свого часу виділив чотири структурні блоки сфери

обслуговування: перший – соціальні зв'язки з надання послуг між організаціями; другий – соціальні зв'язки, що складаються у разі надання різного роду послуг організаціями громадянам; третій – відносини з надання послуг окремими громадянами організаціям; четвертий блок – з обох сторін суспільних відносин перебувають громадяни, надаючи один одному послугу [3, с. 17]. Тут науковцем було обрано суб'єктний критерій класифікації, за ним у сфері освіти найбільшого поширення отримали відносини з надання послуг громадянам організаціями. Поширеними є й відносини між різними організаціями: при закупівлі, будівництві, оренді тощо, а також надання платних освітніх послуг на замовлення суб'єкта господарювання. Меншого поширення отримали відносини з надання послуг громадянами – суб'єктами підприємницької діяльності (далі – СПД) організаціям НЗ.

Г. Д. Отнюкова пропонує класифікувати послуги в різних сферах господарської діяльності за такими напрямками:

1) за строками – разові; строкові (протягом визначеного договором періоду часу); безстрокові. За цим критерієм НЗ можуть надавати разові й строкові послуги. При цьому складно навести приклад безстрокової послуги, яку б могли надавати НЗ. При цьому вони можуть безстроково користуватися землею та певним майном, що виділені їм у користування власником та/або державою чи територіальною громадою;

) за суб'єктним складом – між суб'єктами господарювання (відносини щодо надання таких послуг мають форму оперативно-господарських зобов'язань) чи між госпрозрахунковими підрозділами суб'єкта господарювання (опосередковуються внутрішньогосподарськими зобов'язаннями). За цим критерієм у сфері освіти наявні послуги, що надаються як суб'єктами господарювання, так і всередині суб'єктів господарювання їх структурними підрозділами;

3) з урахуванням характеру вчинених дій – фактичні та юридичні. За цим критерієм у сфері освіти найчастіше наявні фактичні послуги;

4) залежно від зв'язку зі сферою матеріального виробництва – послуги,

що сприяють виробництву товарів, які користуються попитом на ринку (маркетинг, консалтинг); послуги із забезпечення належного технічного рівня виробництва (інжиніринг); послуги посередників, організацій транспорту і зв'язку, що сприяють поставці й збуту продукції виробника; послуги банків, фінансових брокерів; аудиторські послуги. Такі послуги також можуть мати місце у сфері освіти. Проте НЗ частіше можуть бути їх споживачами, ані ж надавачами [4, с. 90].

В. В. Резнікова пропонує поділяти послуги на основні та додаткові. Основні послуги – це такі, що призначені задовольняти основні потреби, а додаткові – другорядні потреби. До останніх можна віднести, зокрема, післяпродажні послуги (їх також іменують супутніми, сервісними). Виділення додаткових послуг покликане більш чітко окреслити сферу послуг, оскільки дослідження сучасної сфери послуг вимагає передусім відокремлення галузей, що належать до цієї сфери, від сервісних компонентів, що мають місце й у всіх інших галузях та сферах [5, с. 111]. У сфері освіти основними послугами, безумовно, є безпосередньо освітні послуги. Додатковими тут є послуги із забезпечення можливості отримувати якісні освітні послуги. Це можуть бути послуги з користування бібліотечним фондом, Інтернетом, з копіювання, проживання, харчування тощо.

Б. В. Деревянко у своїх працях наводить найбільш узагальнену і найбільш універсальну класифікацію. Він наголошує, що найбільшого публічного значення мають основні освітні послуги [6]. До цієї групи послуг необхідно включити послуги з безпосередньої передачі знань, умінь і навичок. При цьому освітні послуги, які надаються на платній основі понад державне замовлення, також входять до цієї групи. За головний критерій поділу послуг у сфері освіти не повинен братися критерій оплатності, а на перший план має виходити критерій сукупності дій.

Другою великою групою послуг у сфері освіти вчений вважає додаткові освітні послуги. У цій групі виділяється кілька великих підгруп: виконання науково-дослідних робіт; послуги з користування літературою та електронним

фондом; послуги з підвищення кваліфікації; послуги з отримання освіти дистанційно; консультативні послуги; інші додаткові освітні послуги. Ці послуги є освітніми. Проте не основними, а додатковими, тобто такими, що передбачають передачу знань, умінь і навичок, однак іншим, відмінним від простого класичного, способом. Саме тому, наприклад, послуги з отримання освіти дистанційно, не обхідно віднести до додаткових освітніх, а не основних.

Третьою великою групою послуг у сфері освіти є інші послуги, які надаються суб'єктами господарювання у сфері освіти, та не є освітніми. Це саме ті послуги, які непрямо пов'язані із освітніми. Вони забезпечують можливість отримання освітніх послуг. Це можуть бути послуги з користування гуртожитками, послуги з харчування, послуги з надання об'єктів в оренду та ін. [6].

На нашу думку, класифікацію освітніх послуг слід доповнити критерієм їх місця у системі освіти. Так, згідно зі ст. 8 Закону України «Про освіту»[4] система освіти складається із навчальних закладів, наукових, науково-методичних і методичних установ, науково-виробничих підприємств, державних і місцевих органів управління освітою та самоврядування в галузі освіти.

Крім того, спираючись на ст. 9 Закону України «Про освіту» [4] освітні послуги можна кваліфікувати як послуги у галузі дошкільної, загальної середньої, позашкільної, професійно-технічної, вищої, післядипломної освіти та самоосвіти.

Позашкільна освіта є складовою системи безперервної освіти, визначеної Конституцією України, законами України «Про освіту» [7], «Про позашкільну освіту» [7] і спрямована на розвиток здібностей та обдарувань вихованців, учнів і слухачів, задоволення їх інтересів, духовних запитів і потреб у професійному визначенні.

Структура позашкільної освіти включає позашкільні навчальні заклади, інші навчальні заклади як центри позашкільної освіти у позаурочний та позанавчальний час. В Україні діють 1 76 позашкільних навчальних закладів

системи Міністерства освіти і науки України державної та комунальної форм власності. Постанова Кабінету Міністрів України від 6 травня 2001р. № 433 [8] затвердила перелік типів позашкільних навчальних закладів, серед яких є дитячо-юнацькі спортивні школи; клуби: військово-патріотичного виховання, дитячо-юнацькі (моряків, річковиків, авіаторів, космонавтів, парашутистів, десантників, прикордонників, радистів, пожежників, автолюбителів, краєзнавців, туристів, етнографів, фольклористів, фізичної підготовки та інших напрямів); мала академія мистецтв (народних ремесел) та інші.

Навчально-виховний процес у позашкільному навчальному закладі здійснюється за типовими навчальними планами та програмами, що затверджуються центральними органами виконавчої та відповідними місцевими органами виконавчої влади.

Позашкільний навчальний заклад у процесі провадження фінансово-господарської діяльності має право; самостійно розпоряджатися коштами господарської та іншої діяльності відповідно до статуту; користуватися безкоштовно земельними ділянками, на яких він розташований; розвивати власну матеріальну базу, мережу спортивно-оздоровчих, профільних таборів, туристичних баз; володіти, користуватися і розпоряджатися майном відповідно до законодавства і статуту; виконувати інші дії, що не суперечать законодавству та статуту позашкільного навчального закладу.

Матеріально-технічна база позашкільного навчального закладу включає приміщення, споруди, обладнання, засоби зв'язку, транспортні засоби, земельні ділянки, рухоме і нерухоме майно, що перебуває в його користуванні. Для проведення навчально-виховної, навчально-тренувальної та спортивно-оздоровчої роботи позашкільним навчальним закладам надаються в користування спортивні об'єкти, культурні, оздоровчі та інші заклади безоплатно або на пільгових умовах. Порядок надання зазначених об'єктів у користування визначається місцевими органами виконавчої влади та органами місцевого самоврядування відповідно до законодавства. Майно позашкільного навчального закладу може вилучатися засновником (власником) лише за умови

подальшого використання цього майна та коштів, отриманих від його реалізації, на розвиток позашкільної освіти в порядку установленому Кабінетом Міністрів України.

Отже, позашкільний заклад у здійсненні організаційно-господарської діяльності має право:

- користуватися пільгами, встановленими чинним законодавством для закладів освіти;
- отримувати будинки, споруди, обладнання, транспортні засоби тощо від органів державної влади, підприємств, установ, організацій, окремих громадян;
- залишати в своєму розпорядженні і використовувати на розвиток матеріально-технічної бази кошти від здачі в оренду приміщень, реалізації в установленому порядку обладнання, інвентарю тощо;
- розвивати власну матеріальну базу, мережу спортивно-оздоровчих, профільних таборів, туристичних баз тощо;
- відкривати рахунки, в тому числі валютні, в банках України;
- створювати відповідні підрозділи з метою одержання додаткових коштів для реалізації статутних цілей;
- здійснювати інші дії, які не суперечать чинному законодавству.

Проаналізувавши нормативні акти, слід зробити наступні висновки, щодо видів послуг, які надаються навчальними закладами позашкільної освіти: основні – послуги з передачі знань, умінь і навичок, що виходять за межі затверджених шкільних державних програм (гуртки з малювання, скульптури, танцю та ін.; спортивні секції з різних видів спорту; гуртки з поглибленого вивчення математики біології та ін.).

Додаткові – передбачають передачу знань, умінь і навичок, однак іншим, відмінним від простого класичного, способом (дослідницькі роботи, користування літературою і електронними джерелами, пошуково-історична діяльність, лекторії та ін.).

Інші освітні послуги надаються суб'єктами господарювання у сфері освіти, та не є освітніми (користування обладнанням; харчування; оренда;

організація свят та ін.).

Висновок. Отже, учасники відносин у сфері надання освітніх послуг є суб'єктами господарського права. Серед них власне НЗ є підприємницькими або некомерційними суб'єктами господарювання. Послуги, що надаються НЗ, можна класифікувати як основні – послуги з безпосередньої передачі знань умінь і навичок; додаткові – такі, що покликані передавати знання, уміння і навички, але іншим, відмінним від основного, способом; інші освітні послуги – такі, що надаються у сфері освіти, та не є освітніми. У позашкільній освітній діяльності існують усі види послуг, але їх зміст ширше за шкільну програму.

Список літератури:

1. Про вищу освіту [Електронний ресурс] : Закон України від 01.07.014 р. № 1556-VII. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1556-18>.
2. Господарський кодекс України [Електронний ресурс] : Закон України від 16.01.00 р. № 46-IV]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/46-15>.
3. Красавчиков О. Система отдельных видов обязательств / О. Красавчиков // Советская юстиция. – 1960. – Вип. 5. – С. – 35.
4. Хозяйственное право : курс лекций /Л. В. Андреева, И. В. Ершова, Д. Г. Ефимова, Т. М. Иванова и др. ; отв. ред. В. С. Мартъемьянов. – М. : БЕК, 00 . – Т. . – 41 с .
5. Резнікова В. В. Послуга та суміжні правові категорії / В. В. Резнікова // Університетські наукові записки. – 2009. – № . – С. 105-115.
6. Деревянко Б. В. Щодо визначення видів послуг у сфері освіти / Б. В. Деревянко // Бюлетень Міністерства юстиції України. – 2012. – № 7. – С. 47–53.
7. Про освіту [Електронний ресурс] : Закон України від .05.1991 р. № 1060-XII. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1060-12>.
8. Про позашкільну освіту [Електронний ресурс] : Закон України від . 06.000 р. № 1841-III. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1841-14>.
9. Про затвердження переліку типів позашкільних навчальних закладів і Положення о позашкільний навчальний заклад [Електронний ресурс] : Постанова від 06.05.001 р. № 4 . – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/433-2001-п>.

References:

1. Pro vyschu: Zakon Ukrainy vid 01.07.014 № 1556-VII. (2014). zakon4.rada.gov.ua. Retrieved from <http://zakon4.rada.gov.ua/lavs/shov/1556-18> [in Ukrainian].
2. Hospodars'kyj kodeks Ukrainy: Zakon Ukrainy vid 16.01.00 № 436-IV]. (2003). zakon4.rada.gov.ua. Retrieved from <http://zakon4.rada.gov.ua/lavs/shov/436-15> [in Ukrainian].
3. Krasavchikov, O. (1960). Systema otdel'nykh vydiv obiazatel'stv. Sovetskaia iustytysia, Issue 5, 22–35 [in Russian].
4. Andreeva, L.V., Ershova, Y.V, Efymova, D.H, Yvanova, T.M. et all. (2002). Khoziajstvennoe pravo. V.S. Mart'em'ianov (Ed.). Moscow: BEK. (Vol. 2) [in Russian].
5. Rieznikova, V.V. (2009). Posluha ta sumizhni pravovi katehorii. Universytets'ki naukovy zapysky, No 2, 105–115 [in Ukrainian].
6. Derevianko, B.V. (2012). Schodo vyznachennia vydiv posluh u sferi osvity. Biuletен Ministerstva iustytysii Ukrainy, No 7, 47–53 [in Ukrainian].

7. Pro osvitu : Zakon Ukrainy vid 23.05.1991 № 1060-KhII]. (1991). zakon4.rada.gov.ua. Retrieved from <http://zakon4.rada.gov.ua/lavs/show/1060-12> [in Ukrainian].

8. Pro pozashkil'nu osvitu: Zakon Ukrainy vid 22.06.000 № 1841-III. (2000). zakon4.rada.gov.ua. Retrieved from <http://zakon4.rada.gov.ua/lavs/show/1841-14> [in Ukrainian].

9. Pro zatverdzhennia pereliku typiv pozashkil'nykh navchal'nykh zakladiv i Polozhennia o pozashkil'nyj navchal'nyj zaklad: Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 06.05.001 № 433]. (2001). zakon4.rada.gov.ua. Retrieved from <http://zakon4.rada.gov.ua/lavs/show/433-2001-p> [in Ukrainian].

Таран Л. В. Вопросы хозяйственно-правового обеспечения деятельности в области образовательных услуг.

В статье дана классификация услуг в области образования. Определено, что существуют основные и дополнительные образовательные услуги, а также другие услуги. Проанализированы особенности предоставления услуг во внеклассном образовании.

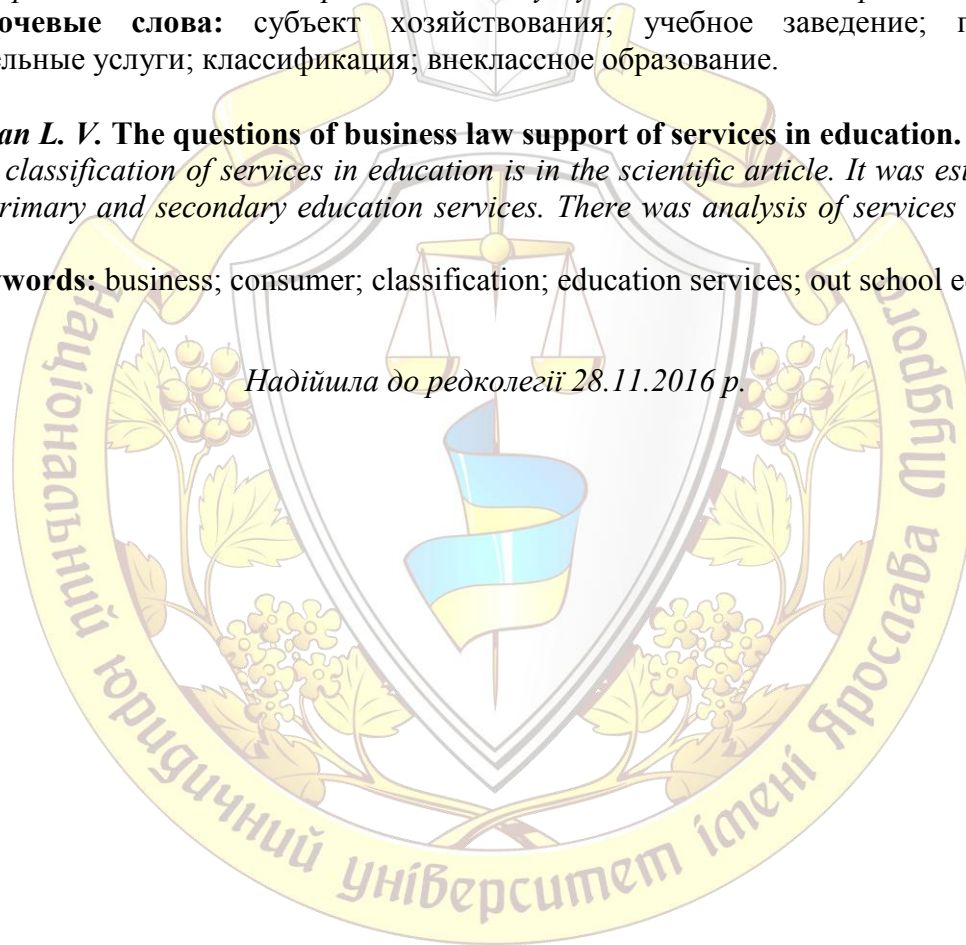
Ключевые слова: субъект хозяйствования; учебное заведение; потребители; образовательные услуги; классификация; внеклассное образование.

Taran L. V. The questions of business law support of services in education.

The classification of services in education is in the scientific article. It was established that there are primary and secondary education services. There was analysis of services in out school education.

Keywords: business; consumer; classification; education services; out school education.

Надійшла до редколегії 28.11.2016 р.

УДК 346.7:339:621.31

ОРГАНІЗАЦІЙНО-ПРАВОВЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ФУНКЦІОНУВАННЯ ГЕНЕРУЮЧИХ КОМПАНІЙ В ЕЛЕКТРОЕНЕРГЕТИЧНОМУ КОМПЛЕКСІ УКРАЇНИ

О. Ю. БИТЯК,

канд. юрид. наук,

доцент кафедри господарського права,

Національний юридичний університет

імені Ярослава Мудрого,

Україна, м. Харків

e-mail: bityak-aleksej@yandex.ru

ORCID 0000-0002-4555-4934

У статті на основі прогнозу реалізації завдань Енергетичної стратегії України на період до 2030 р. щодо перетворення генеруючих компаній з державних підприємств на акціонерні товариства проаналізовано юридичні та економічні наслідки такого кроку. У зв'язку з цим запропоновано вдосконалити правові форми такого перетворення з метою забезпечення основних приватних та публічних інтересів. Надано власне бачення особливостей організаційно-правових форм таких компаній, їх правосуб'єктності та реорганізації, а також порядку обігу корпоративних цінних паперів.

Ключові слова: генеруюча компанія; суб'єкт господарювання; публічне акціонерне товариство; корпоративний інвестиційний фонд.

Постановка проблеми. Вітчизняна електроенергетика за часи незалежності України постійно перебуває під впливом потужних суспільних інтересів, насамперед держави і суспільства, а також, і це треба визнати, й інтересів окремих фінансово-промислових груп. Власне останні й ініціюють багато перетворень в організації, принципах та порядку функціонування електроенергетичного комплексу, маючи на меті переважно приватні егоїстичні інтереси. На певних етапах свого розвитку Українська держава під тиском проблем, що накопичуються, починає реформувати систему енергетичних відносин у напрямку їх відповідності суспільним інтересам. Так відбувалося й відбувається з приводу функціонування обленерго, які сьогодні переважно знаходяться в недержавній формі власності. В сучасних умовах ініціатором з'ясування балансу суспільних інтересів під гаслом лібералізації моделі електроенергетичного ринку стали самі генеруючі компанії.

Прийняття Енергетичної стратегії України на період до 2030 р. [1] (далі – Стратегія) поставило низку питань щодо перспективного реформування електроенергетичного законодавства України, адже у ній визначено значну кількість трансформаційних завдань. Як уявляється, не всі вони є достатньо обґрунтованими і в окремих випадках інспіровані корпоративними інтересами окремих фінансово-промислових груп. Тому повернення планів держави в електроенергетичній сфері до загальнодержавного інтересу, потреб стабільного й безпечного функціонування генеруючих підприємств є нагальним політичним, економічним і правовим завданням.

Аналіз останніх публікацій. Дану тематику активно розвивають у своїх дослідженнях українські фахівці Г. Балюк і Ю. Шемшученко, проте проблемі перетворення організаційно-правової форми генеруючих компаній як суб'єктів господарювання та суспільно-економічним і юридичним наслідкам такого перетворення в юридичній літературі наразі не приділено достатнього уваги.

Метою статті є визначення місця генеруючих компаній як суб'єктів господарювання. В цьому сенсі пропозиція Стратегії щодо перетворення державних підприємств на публічні акціонерні товариства потребує з'ясування всіх значимих динамічних аспектів її реалізації, адже ціна питання – енергетична безпека країни.

Виклад основного матеріалу. Запропонована Стратегією приватизація енергетичних компаній, у процесі якої вони мають бути реорганізовані в публічні акціонерні товариства, означає зміну суб'єктів економічної влади щодо активів, цілісних майнових комплексів, цілої низки великих промислових підприємств. Така зміна має свої надзвичайно впливові соціальні наслідки, але їх аналізу має передувати встановлення змісту базової категорії – економічна (господарська) влада.

Вважаючи особливості правового регулювання ринків фінансових послуг за дуже умовну аналогію регулювання ринку електроенергетики, в ескізному порядку розглянемо основні господарсько-правові засоби, що їх використовує законодавець для захисту публічних інтересів, в частині врегулювання статусу

суб'єктів відповідних ринків. Слід погодитись із К. В. Масляєвою, яка наголошує, що аналіз наукової літератури свідчить про недостатню розробку питання щодо правового статусу суб'єктів ринків фінансових послуг. Це особливо стосується правового положення ломбардів, довірчих товариств, кредитних спілок, факторингових компаній, інститутів спільного інвестування тощо. Окрім того, наразі не було зроблено спроби проаналізувати правовий статус професійних суб'єктів ринків фінансових послуг, що дозволило б визначити обґрунтовані та достатні вимоги до правового статусу фінансових посередників з метою гармонізації механізму державного регулювання даного ринкового сектору [2, с. 37].

Необхідно зазначити, що законодавче регулювання ринків фінансових послуг умовно є дворівневим, якщо залишити за дужками вищий рівень регулювання – Господарський кодекс України. Умовно перший рівень утворює Закон України «Про фінансові послуги та державне регулювання ринків фінансових послуг» [3]. Другий рівень утворюється законодавством, що врегульовує діяльність окремих типів суб'єктів ринків фінансових послуг, зокрема, закони України «Про банки і банківську діяльність» [4], «Про інститути спільного інвестування» (пайові та корпоративні інвестиційні фонди) [5], «Про страхування» [6], «Про недержавне пенсійне страхування» [7] тощо.

Так, у Законі України «Про фінансові послуги та державне регулювання ринків фінансових послуг» законодавець структурно виділив окремий розділ III «Умови створення і діяльності фінансових установ», в якому врегулював, зокрема, основні кваліфікаційні вимоги щодо доступу фінансової установи до ринку фінансових послуг як суб'єкта професійної діяльності [3]. Окрім формальних реєстраційно-ліцензійних умов отримання права на здійснення діяльності, ст. 7 цього Закону визначає наступні умови:

– облікова й реєструюча система відповідає вимогам, встановленим нормативно-правовими актами;

– внутрішні правила фінансової установи узгоджено з вимогами законів України та нормативно-правовими актами державних органів, що здійснюють

регулювання та нагляд за ринками фінансових послуг;

– професійні якості та ділова репутація персоналу відповідають встановленим законом вимогам.

Зрозуміло, що законодавець мав на меті сформулювати вимоги до допуску професійного суб'єкта на ринок фінансових послуг у самому загальному вигляді, але й такий рівень дозволяє з'ясувати його підходи. По-перше, вимога стосується загальних особливостей власне фінансових послуг, що передбачають роботу з фінансовими активами, які вимагають чіткого обліку, реєстрації, визначення вартісного складу тощо.

По-друге, внутрішній порядок діяльності, режим використання залучених фінансових активів з цілої низки міркувань вимагає підпорядкування регулюючому впливу з боку спеціального органу держави, призначеного здійснювати державне регулювання та нагляд, що є специфічним завданням, пов'язаним із розробкою певних нормативів такої діяльності, зокрема, і з метою забезпечення стабільності функціонування ринку як такого та окремих його підсистемних утворень.

По-третє, фінансовий ринок, а в його складі й ринки фінансових послуг, вимагають високих професійних якостей персоналу, що й реалізується у вигляді нормативно-встановлених освітніх, професійно-досвідних та репутаційних вимог до зайняття ключових посад у відповідних фінансових установах.

Розділ III Закону України «Про фінансові послуги та державне регулювання ринків фінансових послуг» серед умов створення та діяльності фінансових установ встановлює спеціальний правовий порядок, зокрема, щодо прийняття рішень при конфлікті інтересів (ст. 10), достовірності реклами та інформації (ст. 11), реалізації права клієнта на інформацію (ст. 12), здійснення реорганізації та ліквідації фінансових установ (ст. 13), проведення зовнішнього аудиту (ст. 15), створення об'єднань фінансових установ (ст. 16), забезпечення попередження легалізації коштів придбаних протиправним шляхом (ст. 18) та реалізації деяких інших правовідносин [3]. Названий перелік окремих сторін

створення та функціонування фінансових установ має зв'язок із специфічною природою реалізації самих фінансових послуг, а тому для інтересів врегулювання відносин в електроенергетиці не підлягає прямій аналогії. Як виключення можна було б назвати умову проведення зовнішнього аудиту, що має універсальне значення для забезпечення стабільності функціонування підприємств і попередження ризикових управлінських рішень з боку їх виконавчих органів, а також здійснення реорганізації та ліквідації. Адже важко собі уявити ліквідацію підприємства у сфері електроенергетики, що здійснюється за рішенням його засновника або учасників без урахування наслідків для функціонування єдиної енергетичної системи як такої.

Таким чином, слід констатувати, що навіть на узагальненому для всіх ринків фінансових послуг рівні законодавець знайшов доцільним визначитись із колом специфічних аспектів правового регулювання та закріплення певних умов створення та функціонування відповідних суб'єктів господарювання.

У подальшому на рівні регулювання діяльності окремих видів суб'єктів ринків фінансових послуг законодавець конкретизує свої вимоги до їх правового положення та порядку функціонування. Як уявляється, найбільш ілюстрованим у даному контексті може бути банківське законодавство про інститути спільного інвестування. Так, відповідно до Закону України «Про банки і банківську діяльність», предметом спеціальної правової урегульованості є організаційно-правова форма банків, яка згідно зі ст. 6 встановлюється у формі акціонерного товариства, товариства з обмеженою відповідальністю та кооперативної господарської організації. У статтях 7 і 8 законодавець встановлює суспільно значимі аспекти організаційно-правових форм державних банків, включаючи особливості їх створення, управління, змін розмірів статутного капіталу тощо [4]. Забігаючи вперед, слід зазначити, що цей досвід може бути застосованим до сфери визначення правового положення енергетичної, зокрема електроенергетичної або електрогенеруючої компанії з урахуванням особливостей пов'язаних з приналежністю корпоративних прав щодо її активів до суб'єктів приватного права, держави, територіальної громади

тощо.

Таким, що заслуговує на увагу, є також встановлення законодавчо визначених вимог до розмірів статутного капіталу (ст. 31), порядку його формування (ст. 32), особливостей здійснення емісії власних акцій та порядку їх розміщення, що врегульовані у ст. 33 названого Закону. Останнє положення уявляється також достатньо актуальним для електроенергетичної галузі, оскільки залежно від сформованих законодавцем вимог можна встановити необхідну конфігурацію різних публічно-приватних інтересів щодо суб'єктів електроенергетики. Адже такими інтересами є залучення інвестицій для розвитку, особливості їх спрямування та використання за цільовим призначенням, здійснення та збереження за державою контролю над електроенергетичними компаніями засобами корпоративного контролю, недопущення концентрації економічної влади в енергетичному секторі з боку одного чи групи приватних власників корпоративних прав на енергетичні активи галузі, в тому числі й через встановлення прямих обмежень на розміри пакетів акцій, або визначення відповідних спеціальних механізмів розміщення таких акцій, що перешкоджали б досягненню такої концентрації, тощо.

У цьому сенсі цікавим є положення ст. 34 названого Закону, що регламентує суттєву участь юридичної або фізичної особи у банківській установі шляхом прямого або опосередкованого володіння чи контролю відповідно 10, 25, 50, 75 % статутного капіталу банку або прав голосу в органах його управління. Даною статтею Закону встановлено порядок отримання письмового дозволу Національного банку України. Закон встановлює також і підстави для відмови у наданні такого дозволу, що мають адекватне безпечі фінансового ринку значення.

Особливістю регулювання публічних акціонерних компаній в електроенергетичному секторі може бути обов'язковий порядок введення до складу Спостережних Рад таких компаній представників НКРЕ та ін.

У цілому ж слід констатувати, що розробленість, глибина врахування найскладніших комбінацій між приватними та публічними інтересами, що

виникають на ринках фінансових послуг, деталізація правового врегулювання їх реалізації на цих ринках здійснені законодавцем на кілька порядків краще ніж в електроенергетичному секторі. (Хоча слід зазначити, що і це не попередило тяжких наслідків світової фінансової кризи у банківському секторі країни).

Певний інтерес в обговорюваному контексті являє також і встановлене правове регулювання створення та діяльності корпоративних інвестиційних фондів. Вимоги законодавця до його організаційно-правової форми, правосуб'єктності та інших параметрів є до певної міри подібним до вимог щодо банківських установ, але вони мають і свої сутнісні відмінності. Так, у ст. 7 Закону України «Про інститути спільного інвестування» (пайові та корпоративні інвестиційні фонди) встановлено, що корпоративний інвестиційний фонд створюється в формі публічного акціонерного товариства і здійснює діяльність виключно у сфері спільного інвестування, тобто Закон жорстко спрямовує діяльність інвестиційного фонду через фіксацію спеціальної його правосуб'єктності не передбачаючи будь-якої диспозитивності в цьому питанні. Більш того, змістом ст. 12 цього Закону законодавець обмежує діяльність корпоративного ІСІ у сфері закріпленої правосуб'єктності цілою низкою заборон, зокрема: залучати кредити в розмірах, що перевищують 10 % статутного капіталу, надавати під заставу активи в інтересах третіх осіб, створювати будь-які спеціальні або резервні фонди тощо [5].

Традиційно для фінансової установи законодавець у ст. 10 даного Закону встановлює вимоги до порядку і складу статутного фонду корпоративного ІСІ, що формується.

Специфічним моментом у функціонуванні корпоративних інвестиційних фондів є те, що їх органами, згідно зі ст. 14 Закону, як акціонерного товариства, визначено тільки загальні збори акціонерів і спостережна рада. Відповідно до його ст. 11 управління активами такого ІСІ на підставі відповідного договору здійснює компанія по управлінню активами. Тобто структура, замість формування власного виконавчого органу, знаходиться під зовнішнім

управлінням, хоча принциповою є його договірна основа щодо здійснення.

У цьому сенсі цікавим є конкретне змістовне наповнення законодавчо визначеної компетенції загальних зборів та наглядової ради, що відбивають специфіку діяльності корпоративних ІСІ, але їх детальний аналіз виходить за межі всього дисертаційного дослідження. Важливо, що чинне законодавство містить дуже цікавий арсенал спеціальних господарсько-правових засобів, що дозволяють творчо й адекватно типу господарської діяльності визначити особливості створення організаційно-правових форм і діяльності окремих видів суб'єктів господарювання.

Системні дослідження об'єкта, як правило, зводяться до структурних і функціональних досліджень. При структурному дослідженні його предметом, як правило, є склад, конфігурація, типологія; при функціональному – динамічні характеристики, стійкість, ефективність, тобто все те, що при незмінній структурі системи залежить від властивостей її елементів. Таким чином, електроенергетичний сектор має бути розглянутим як повна економічна система (якій кореспондує створена система норм правового регулювання), що має власний елементний склад, інфраструктуру реалізації внутрішніх і зовнішніх зв'язків, блоки самоорганізації та управління. В цьому сенсі, згідно з системологічними підходами, під елементом системи розуміють об'єкт, що виконує визначені функції і не підлягає подальшому розподілу в межах поставленого завдання. Сукупність усіх елементів системи утворюють її склад, що визначається повним переліком його елементів [8, с. 60].

Цілком зрозуміло, що склад елементів електроенергетичної системи є різнорідним, але щонайменше дві основні його категорії можна чітко визначити: енергогенеруючі компанії (що мають внутрішню диференціацію, але є функціонально однорідними), та енергопостачальники (учасники оптового ринку електричної енергії, які купують її з метою продажу споживачам).

Слід зазначити, що в процесі приватизації підприємств – суб'єктів електроенергетики, в тому числі енергогенеруючих компаній і компаній, що займаються енергопостачанням, з точки зору теорії систем відбувається процес

умовної трансформації системи із закритої у відкриту. На думку І. В. Прангвішвілі, за критерієм взаємодії із середовищем або з іншими системами самі системи можуть класифікуватися на відкриті та закриті (замкнені та ізольовані). Система є закритою у разі якщо вона внутрішньо не взаємодіє, не обмінюється ні з якими іншими системами. В реальному світі, зазначає вчений, повністю закритих систем не існує, вони існують теоретично. Відкриті системи постійно взаємодіють з оточуючим середовищем або з іншими системами і при цьому відбувається обмін речовин, енергії, інформації. Відкриті системи не можуть існувати без взаємодії з середовищем або з іншими системами [9, с. 71-72].

Гомогентність елементного складу суб'єктів електроенергетики до початку приватизації робила таку систему умовно закритою, адже державні підприємства, засновником яких була держава, відповідно до особливостей організаційно-правової форми державного унітарного підприємства та управлінський блок системи – Мінтопенерго та НКРЕ утворювали в електроенергетичному секторі своєрідний режим функціонування, коли управлінцем є держава, а виконуються функціональні завдання елементами системи, що також є економічними агентами держави, створеними і наділеними спеціальною правосуб'єктністю абсолютно для того, щоб виконувати власні функції та управлінські рішення на електроенергетичному ринку.

Майже тотальна зміна організаційно-правової форми суб'єктів господарювання – енергопостачальників, а з часом і прихід приватизаційних процесів до сфери генерування електричної енергії в контексті масштабних планів згідно зі Стратегією щодо подальшої реорганізації суб'єктів електроенергетики в публічні акціонерні компанії має означати якісну трансформацію елементного складу електроенергетичної системи. Це не може не вплинути на внутрішньо системні зв'язки само по собі, але слід наголосити, що в певному розумінні така реорганізація означатиме «відкриття» системи. Адже публічне акціонерне товариство має своєю органічною метою публічне розміщення акцій, що передбачає здійснення лістингу на визначеній фондовій

біржі, мінливий склад акціонерів-володільців корпоративних прав щодо цілісного майнового комплексу електроенергетичного підприємства відповідно до мотивів і рішень основного кола акціонерів. Усе це призводить до того, що в такій системі утворюються фактично два блоки управління – централізований і децентралізований. Централізоване управління здійснюється державою в особі спеціалізованих органів, наділених відповідними організаційно-господарськими повноваженнями, а децентралізоване (зовнішнє) утворюють акціонери, що володіють контрольними пакетами акцій щодо суб'єктів електроенергетики – публічних акціонерних компаній. Децентралізованим воно є тому, що корпоративні права щодо різних електроенергетичних компаній в силу пропонуємого Стратегією та Законом України «Про акціонерні товариства» публічного розміщення акцій, придбати які може достатньо широке коло інвесторів, а також і через те, що в межах акціонерів однієї і тієї ж компанії можуть відбуватися суттєві зміни у складі акціонерів та в розподілі між ними акцій, у тому числі й шляхом виникнення та розв'язання корпоративних конфліктів.

І. В. Прагвішвілі вважає, що умови самоорганізації або дезорганізації відкритих систем різної природи можуть діагностуватися на основі застосування загальносистемної закономірності зростання та зменшення ентропії. Для стабілізації відкритих систем необхідно навчитись, як вважає науковець, раціонально управляти ентропійними процесами в системах, в тому числі й моментом ентропійної рівноваги, або критичним рівнем організації систем, амплітудою й частотою ентропійних коливань, відведенням надлишкової ентропії з систем вовні тощо [9, с. 20].

Виникнення двох конкуруючих блоків управління, коли один блок працює на реалізацію публічних інтересів, а інший – приватних, створює можливість розвитку ентропійних процесів у системі, якщо вона структурно не буде адекватною до зазначених змін. У той же час системологи зазначають: якщо існуюча рівновага системи зазнала зовнішнього впливу, що змінює будь-яку з умов рівноваги, то в ній виникають процеси, спрямовані на протидію цій

зміні [8, с. 121].

Висновки. Таким чином, пропозиція, зафіксована в Енергетичній стратегії України щодо реорганізації суб'єктів електроенергетики в публічні акціонерні компанії як напрям законодавчої політики в цій сфері, не може бути реалізована без урахування системно-структурних наслідків такої реорганізації для всієї електроенергетичної системи.

Список літератури:

1. Енергетична стратегія України на період до 2030 р. [Електронний ресурс] : схвалена розпорядженням Кабінету Міністрів України від 24.07.2013 р. № 1071. – Режим доступу : <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/n0002120-13>.
2. *Масляєва К. В.* Господарсько-правове забезпечення функціонування ринку фінансових послуг України : монографія / К. В. Масляєва. – Харків : ФІНН, 2010. – 176 с.
3. Про фінансові послуги та державне регулювання ринків фінансових послуг : Закон України від 12.07.2001 р. № 2664-III // Відом. Верхов. Ради України. – 2002. – № 1. – Ст. 1.
4. Про банки і банківську діяльність : Закон України від 07.12.2000 р. № 2121-III // Відом. Верхов. Ради України. – 2001. – № 5. – Ст. 30.
5. Про інститути спільного інвестування (пайові та корпоративні інвестиційні фонди) : Закон України від 15.03.2001 р. № 2299-III // Відом. Верхов. Ради України. – 2001. – № 21. – Ст. 103.
6. Про страхування : Закон України від 07.03.1996 р. № 85/96 // Відом. Верхов. Ради України. – 1996. – № 18. – Ст. 78.
7. Про недержавне пенсійне страхування : Закон України від 09.07.2003 р. № 1057-IV // Відом. Верхов. Ради України. – 2003. – № 47-48. – Ст. 372.
8. *Качала В. В.* Основы теории систем и системного анализа : учеб. пособ. для вузов / В. В. Качала. – М. : Горячая линия – Телеком, 2007. – 216 с.
9. *Прангвишвили И. В.* Системный подход и общесистемные закономерности / И. В. Прангвишвили. – М. : СИНТЕГ, 2000. – 528 с.

References:

1. Energetychna strategija Ukraïny na period do 2030 roku: shvalena rozporjadzhennjam Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 24.07.2013 № 1071. Retrieved from <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/n0002120-13> [in Ukrainian].
2. Masljajeva, K.V. (2010). Gospodars'ko-pravove zabezpechennja funkcionuvannja rynku finansovyh poslug Ukrainy. Kharkiv: FINN [in Ukrainian].
3. Pro finansovi poslugy ta derzhavne reguljuvannja rynkiv finansovyh poslug : Zakon Ukraïny vid 12.07.2001 № 2664-III. (2002). Vidomosti Verhovnoi' Rady Ukrainy, 1, art. 1 [in Ukrainian].
4. Pro banky i bankivs'ku dijial'nist: Zakon Ukrainy vid 07.12.2000 № 2121-III. (2001). Vidomosti Verhovnoi' Rady Ukrainy, 5, art. 30 [in Ukrainian].
5. Pro instytuty spil'nogo investuvannja (pajovi ta korporatyvni investycijni fondy): Zakon Ukrainy vid 15.03.2001 № 2299-III. (2001). Vidomosti Verhovnoi' Rady Ukrainy, 21, art. 103 [in Ukrainian].
6. Pro strahuvannja: Zakon Ukrainy vid 07.03.1996 № 85/96. (1996). Vidomosti Verhovnoi' Rady Ukrainy, 18, art. 78 [in Ukrainian].
7. Pro nederzhavne pensijne strahuvannja: Zakon Ukraïny vid 09.07.2003 № 1057-IV. (2003). Vidomosti Verhovnoi' Rady Ukrainy, 47-48, art. 372 [in Ukrainian].

8. Kachala, V.V. (2007). Osnovy teoryy system y systemnogo analiza. Moscow: Gorjachaja lynyja – Telekom [in Russian].

9. Prangvyshvily, Y.V. (2000). Systemnyj podhod v obshhesystemnye. Moscow: SYNTEG, [in Russian].

Битяк А. Ю. Организационно-правовое обеспечение функционирования генерирующих компаний в электроэнергетическом комплексе Украины.

В статье на основе прогноза реализации задач Энергетической стратегии Украины на период до 2030 г. по преобразованию генерирующих компаний из государственных предприятий в акционерные общества проанализированы юридические и экономические последствия такого шага. В связи с этим предложено усовершенствовать правовые формы такого преобразования с целью обеспечения основных частных и публичных интересов. Предоставлено собственное видение особенностей организационно-правовых форм таких компаний, их правосубъектности и реорганизации, а также порядка обращения корпоративных ценных бумаг.

Ключевые слова: генерирующая компания; субъект хозяйствования; публичное акционерное общество; корпоративный инвестиционный фонд.

Bytiak A. Yu. Organization-legal maintenance of the generating companies in the energy sector of Ukraine.

On the basis of the forecast of achieving the objectives of the Energy Strategy of Ukraine till 2030 to transform the generating companies of state-owned enterprises into joint stock companies analyzed the legal and economic consequences of such a step. In this regard, it proposed to improve the conversion of such legal forms to provide basic public and private interests. Courtesy own vision features of the organizational-legal forms of companies and their legal and restructuring, as well as the procedures for handling corporate securities.

Keywords: Generation Company; business entity; public joint stock company; corporate investment fund.

Надійшла до редколегії 24.11.2016 р.

ФІНАНСОВО-УПРАВЛІНСЬКІ ВІДНОСИНИ: ОРГАНІЗАЦІЙНО- ПРАВОВИЙ АСПЕКТ

С. М. КЛІМОВА,

канд. держ. упр., доц.,

*доцент кафедри права та європейської інтеграції,
Харківський регіональний інститут державного
управління НАДУ при Президентіві України,
здобувач кафедри адміністративного права та
адміністративної діяльності*

Національного юридичного університету імені

Ярослава Мудрого,

Україна, м. Харків

svitlana@dergachi.net

ORCID 0000-0002-5106-6873

Висвітлено окремі значущі характеристики фінансово-управлінських відносин. У статті доводиться, що система фінансово-управлінських відносин включає в себе дві площини – наднаціональну і національну. Виникають ці відносини для вирішення фінансових питань з метою задоволення спільних узагальнених публічних потреб суспільства, його окремих соціальних груп та членів, держави й територіальних громад.

Ключові слова: публічні фінанси, публічне управління, публічний інтерес, правові відносини, фінансово-управлінські відносини.

Постановка проблеми. Процес реалізації системи публічних потреб та інтересів покладено в основу еволюції суспільства. Незважаючи на багатоманітність реформ, які мали місце в Україні за роки її незалежності, комплексних підходів до вирішення завдань розвитку фінансово-управлінських відносин так і не було чітко сформульовано, не кажучи про їх впровадження у життя. Розвиток фінансово-управлінських відносин зумовлено факторами, основними з яких є:

- 1) реформування системи публічного управління;
- 2) реформування системи публічних фінансів;
- 3) продовження відповідно до Конституції України процесу наповнення новим, більш вагомим змістом правового статусу людини та громадянина [1].

Проте шлях переходу від командно-адміністративної системи до

демократичної не є простим, він пов'язаний з багатьма проблемами, що значною мірою обумовлені стереотипами поведінки. Обслуговуючи владно-управлінські процеси у межах радянської системи, вітчизняне право перебувало в жорстких ідеологічних рамках, що зумовлювало штучне звуження змісту управлінських відносин. Трансформація управлінських відносин, яка зараз відбувається в Україні, поступово збагачує зміст публічного управління, діяльність суб'єктів управління спрямовується на задоволення публічного інтересу.

Проблеми, пов'язані з управлінськими фінансовими відносинами були у центрі уваги вітчизняних учених – фахівців з адміністративного та фінансового права, серед яких В. Б. Авер'янов, Ю. П. Битяк, О. Близнюк, В. М. Гаращук, І. С. Гриценко, Е. С. Дмитренко, С. В. Ківалов, С. В. Курінний, М. П. Кучерявенко, В. К. Колпаков, А. Т. Комзюк, О. А. Лукашев, В. Я. Настюк, Н. Р. Нижник, О. П. Рябченко, О. О. Семчик, О. І. Харитонова та ін.

Окремі аспекти фінансово-управлінських відносин висвітлювались у працях таких зарубіжних учених: С. С. Алексєєва, С. Братусь, І. І. Веремеєнко, С. Ф. Кечек'яна, Ю. М. Козлова, Е. Д. Соколової, В. Е. Чиркіна та ін.

Об'єктом дослідження виступають правові відносини у сфері управління публічними фінансами.

Мета роботи полягає в тому, щоб визначити поняття «фінансово-управлінських відносин» та висвітлити окремі значущі їхні характеристики.

Виклад основного матеріалу. Право є юридичною формою реалізації завдань, функцій, методів і повноважень органів виконавчої влади та інших суб'єктів публічного управління. Сучасне українське адміністративне право підлягає суттєвим трансформаціям. Корекції та зміни системи загальних інтересів і потреб суспільства спричиняють безперервний розвиток відносин у владно-управлінській сфері, переважна більшість з яких підпадає під дію правових норм. Перманентність адміністративного права виникає не лише на теренах нашої держави, а й Європейського Союзу.

І. І. Веремеєнко справедливо стверджує, що «адміністративне право регулює управлінські відносини у вузькому значенні цього слова, тобто

відносини, що виникають у сфері діяльності органів управління, органів виконавчої влади» [2]. У вузькому розумінні (адміністративно-правовому) використовується і термін «управління державними фінансами» у постанові Кабінету Міністрів України від 20.08.2014 р. № 375, де він означає певні повноваження Міністерства фінансів України [3]. Тож при окресленні меж усвідомлено-вольового і організуючого впливу з боку держави та уповноважених нею органів на рух публічних фінансів використаємо вузьке розуміння терміну «управління», а точніше – «публічне управління», яке слід відмежовувати від терміну «публічне адміністрування». Дослідники проблем публічного адміністрування відзначають, що воно є складовою управління: «...Безперечно, публічне адміністрування є одним з аспектів більш широкого поняття – управління, зміст якого було визначено як певна дія для досягнення конкретної мети <...> Публічне адміністрування є тим сектором управління, який є знайденим в політичному оточенні» [4].

Органи публічної влади, здійснюючи управлінську діяльність, спрямовану на практичну реалізацію нормативно-правових актів у сфері фінансів, беруть активну участь як у процесі створення, так і в процесі використання відповідних фондів грошових коштів, і не лише на фінансове забезпечення свого функціонування, тобто на фінансування апарата управління, а й на розвиток різноманітних сфер суспільного життя.

Е. Д. Соколова не погоджується з використанням терміна «управлінські відносини» для характеристики фінансової діяльності держави та органів місцевого самоврядування, оскільки її здійснюють не лише органи виконавчої влади, а й законодавчої і судової влади [5]. Вона наполягає на тому, що при здійсненні фінансової діяльності виникають не управлінські, а організаційні відносини, без яких, на думку І. І. Веремеєнко, ані податок, ані держмити самі по собі не надходять до відповідних фондів [2]. Підстав для критики подібних теорій досить багато. Однак вони мають можливість інтерпретувати сутність управлінських відносин у фінансовій сфері як таких, що «накладаються» на частину фінансово-правових, які регулюються нормами фінансового права. Для

з'ясування цього явища дослідимо об'єкти управлінських і фінансово-правових відносин.

Об'єкт управлінських відносин – забезпечення (у кінцевому підсумку – створення) оптимальних організаційних умов спільної, комбінованої діяльності людей, спрямованої, як відомо, на досягнення певного загального результату. Це означає, що управління, управлінські відносини виникають там, де здійснюється будь-яка безпосередньо суспільна або спільна праця, яка має форму суспільно-комбінованого процесу і не роз'єднаною працею самостійних виробників [6].

Публічно-владні відносини – «...це особливий вид суспільних відносин, які виникають у процесі публічного управління за допомогою усвідомлено-вольового і організованого впливу з боку держави та уповноважених нею органів на суспільстві процеси ...» [7, с. 21-22]. Ці відносини спрямовано на реалізацію публічних потреб фізичних і юридичних осіб і їхнє здійснення потребує грошових коштів. Тому нерозривно пов'язані між собою держава і фінанси. Останні, у свою чергу, виступають об'єктом публічного управління. Тож виникають багатоманітні суспільні відносини у фінансовій сфері, які досліджували вчені під різним кутом зору.

Так, О. Близнюк досліджує публічно-владне управління грошовими коштами, і зазначає, що воно: «...поєднує в собі аспекти як владно-розпорядчого управління..., так і відносини управління державними (муніципальними) фондами грошових коштів...» [8, с. 54]. Автор виділяє дві сфери управління грошовими коштами. Досліджуючи першу сферу, використаємо наукові ідеї С. В. Курінного, який зазначає, що «...адміністративне право – це фундаментальна (основна) галузь публічного права. Воно посідає найвище місце в ієрархії так званих управлінських галузей права <...> Тому межі предмета адміністративного права у владно-управлінській сфері мають проходити на рівні регулятивних матеріальних суспільних відносин, об'єкт яких пов'язаний з публічними інтересами у сфері земельних або фінансових ресурсів» [9, с. 13].

Тож виникають проблеми при визначенні меж і змістовних характеристик фінансово-управлінських відносин, приналежність норм, на підставі яких вони виникають, до певної галузі публічного права України.

Відносини, які виникають на всіх етапах організуючого і регулюючого впливу держави на суспільну життєдіяльність людей з метою формування та використання публічних фінансів, можуть існувати лише у правовій формі. Вони належать до групи відносин, яким за висловлюванням О. О. Семчик має бути надана встановлена для них правова форма [10, с. 7]. Фінансові правовідносини – це «урегульовані нормами фінансового права економічні відносини, що виникають, змінюються та припиняються в процесі мобілізації, розподілу та використання централізованих і децентралізованих фондів фінансових ресурсів і мають державно-владний та майновий характер» [11, с. 47]. Усталені категорії фінансового права не охоплюють усього спектру правовідносин, які забезпечують регулювання фінансових відносин тільки нормами фінансового права і це викликає необхідність виокремлення групи правовідносин, які по-перше, виникають, змінюються та припиняються в процесі управління публічними фінансами, а по-друге, забезпечують публічні потреби суспільства, його окремих соціальних груп та членів, держави й територіальних громад, задоволення яких вимагає відповідних фінансових ресурсів, по-третє, включають різні види владно-розпорядчої діяльності.

Тож видається більш доказовою позиція вчених, які вважають, що за своїм змістом, методами і формами фінансова діяльність у більшій своїй частині є різновидом управлінської діяльності [12, с. 258]. Відтак, їй притаманні всі сутнісні характеристики, які об'єктивно характерні для останньої.

Доведено, що діяльність суб'єктів управління публічними фінансами носить публічно-владний характер. Організація і функціонування системи управління публічними фінансами, порядок їх адміністрування ґрунтуються на сукупності відповідних однотипних правових норм. У той же час «норми, якими врегульовано відносини щодо публічних грошових коштів, містяться в інших численних національних законодавчих, підзаконних актах і актах

європейських інституцій» [13, с. 497].

Відповідно до розмежування сфери приватного та публічного права необхідно розрізняти приватні та публічні правовідносини [14, с. 29]. Наявність комплексного законодавства, у тому числі й на межі фінансової та інших галузей, – ситуація досить логічна та послідовна [15]. А між окремими галузями публічного права Європейського Союзу сьогодні не існує різко окреслених меж, тож і тенденції подальшого розвитку юридичної науки перебувають у прямій залежності з тим, що будь-які правовідносини слід поділяти перш за все на приватні або публічні, а вже потім – на рівні застосування конкретної норми відповідної галузі права (за можливості).

Правові відносини, які виникають з приводу управління публічними фінансами можна назвати фінансово-управлінськими. Існує об'єктивне поєднання цього виду суспільних відносин, які виступають як предмет правового регулювання певного інституту публічного права. Виникнення фінансових відносини, перехід їх в управлінсько-правову форму спричинено реалізацією відповідного публічного інтересу, який було описано Е. С. Дмитренко [16]. Забезпечення такого інтересу передбачає застосування складної системи заборон, дозволів, приписів для формування поведінки конкретних осіб з метою реальної зміни та конструювання необхідних соціальних зв'язків, впливу на певні акти поведінки. Як зазначає В. Є. Чиркін, примус, який використовує публічна влада, має особливий характер. У його основі – не моральні, а правові норми, не тільки переконання, але і сила [17, с. 11].

Основним змістом фінансово-управлінських відносин є забезпечення фінансових інтересів держави та місцевого самоврядування, а також гарантування права територіальних громад і громадян на справедливий і неупереджений розподіл суспільного багатства між ними. Виявляється зміст фінансової діяльності «...у функціях прогнозування, нормування, планування, організації, які нерозривно пов'язані із владно-примусовим та регулюючим характером діяльності держави» [10, с. 42].

Тож можна зробити висновок, що управління публічними фінансами має

міжгалузевий характер, а фінансово-управлінські відносини регулюються нормами публічного права (нормами як фінансового, так і адміністративного, конституційного права).

Фінансово-управлінські відносини – це врегульовані нормами публічного права суспільні відносини, що виникають, змінюються та припиняються в процесі мобілізації, розподілу та використання публічних фінансів, мають публічно-владний характер і забезпечують публічні потреби суспільства, його окремих соціальних груп та членів, держави й територіальних громад, задоволення яких вимагає відповідних фінансових ресурсів.

Фінансово-управлінські відносини, як і будь-які інші правовідносини, мають свою структуру, елементами якої є: 1) суб'єкт; 2) об'єкт; 3) юридичний і фактичний зміст.

У контексті формулювання визначення поняття «суб'єкт правовідносин» постає питання про співвідношення цієї категорії із термінами «суб'єкт права» та «учасник правовідносин». Іноді вони використовуються як синоніми суб'єкта правовідносин [18]. Більшість дослідників у галузі теорії держави і права схиляються до думки, що поняття «суб'єкт правовідносин» є тотожним поняттю «реальний учасник правовідносин», а поняття суб'єкта права є ширшим [19, с. 128]. Так, С. Кечек'ян зазначає, що під суб'єктом права потрібно розуміти: а) особу, яка бере участь або б) яка здатна брати участь у правовідносинах [20, с. 84]. У цьому разі поняття суб'єкта права використовується як більш широке порівняно із суб'єктом правовідносин.

Обов'язок суб'єкта управління вчинити певні дії виникає за наявності підстав, установлених міжнародними актами, Конституцією, законами і підзаконними актами України.

Фінансово-управлінські відносини виникають у сфері публічно-правової діяльності, однією із визначальних рис якої є участь у ній суб'єктів із владними повноваженнями, що передбачає домінування волі однієї сторони над іншою, підпорядкування однієї особи іншій. Це свідчить про наявність у фінансово-управлінських відносинах активного й пасивного суб'єктів.

Активним суб'єктом виступає сторона, на яку покладається обов'язок реалізувати владні повноваження – чи то адмініструвати обов'язкові платежі, чи то контролювати використання коштів державного і місцевих бюджетів. Інша сторона представлена пасивним суб'єктом, на адресу якого спрямовані владні повноваження активного суб'єкта.

Сторона, яка виступає як владний суб'єкт, може бути представлена: 1) європейськими і світовими інституціями; 2) державою в цілому; 3) органом публічної влади (державним апаратом); 4) посадовою особою.

Основні проблемні питання участі держави та державного апарату у правовідносинах зумовлені її подвійним завданням. Так, з одного боку, існують фінансові інтереси держави, які вона реалізує у відповідних формах, то з іншого, державі необхідно дотриматися інтересів інших учасників фінансових відносин. Тобто слід поєднувати публічні та приватні потреби.

Якщо держава та її органи і посадові особи ґрунтовно досліджені вченими-юристами [2; 5; 9-10], то віднесення європейських і світових інституцій до суб'єктів фінансово-управлінських відносин стало можливим тільки після укладення Угоди про асоціацію з ЄС та повної інтеграції нашої держави в ЄС [21]. Публічні грошові кошти європейських і світових інституцій залучаються до використання в Україні, тож виникає дві площини фінансово-управлінських відносин: наднаціональна і національна.

За останні два десятиліття, адміністративне законодавство ЄС пройшло процес надзвичайного розвитку і консолідації. Було розроблено у формі законодавчих актів правила реалізації управлінських повноважень органів ЄС (наприклад, закон про Комісії в галузі державної допомоги і конкуренції (the Commission in the fields of State aids and competition)), з іншого боку, діють національні органи публічної влади (наприклад, діяльність національних органів державного управління в сфері державних закупівель). Адміністративне право розвивається таким чином, щоб забезпечити організаційні та процедурні взаємозв'язки між національними та європейськими органами влади. Існує велика кількість механізмів інтеграції та заходів, що забезпечують

функціонування «європейських загальних систем», які включають національні, європейські та змішані органи влади. Ці органи відповідають за адміністративне впровадження великої кількості правил ЄС.

Не так давно з'явилося глобальне адміністративне право. Це пов'язано з поширенням глобальних систем регулювання при поділі на сектори. Такий розвиток передбачає створення цілої низки нормативних актів у різних сферах, які пов'язані з адміністративним правом (наприклад, що стосуються адміністративних процедур) [22].

Такі тенденції безпосередньо стосуються і розвитку системи управління публічними фінансами. Європейське та глобальне адміністративне право в подальшому здійснюватимуть величезний вплив на удосконалення правових форм і методів управління публічними фінансами. Вже сьогодні європейські стандарти стали підґрунтям створення нових правових та економічних засад здійснення закупівель товарів, робіт і послуг для забезпечення потреб держави та територіальної громади, які регламентовано Законом України «Про публічні закупівлі» [23].

Говорячи про пасивних суб'єктів фінансово-правових відносин, слід підкреслити більшу кількість колективних і індивідуальних суб'єктів у порівнянні з активними суб'єктами.

З урахуванням останніх тенденцій розвитку фінансово-управлінських відносин в Україні можна виділити таких суб'єктів правовідносин: 1) європейські та світові інституції; 2) держава в цілому; 3) органи публічної влади та їхні посадові особи; 4) недержавні колективні суб'єкти; 5) індивідуальні суб'єкти.

Об'єктом фінансово-управлінських відносин виступають публічні фінанси, які Н. Ю. Пришва розглядає як сукупність суспільних економічних відносин, які спрямовані на формування, розподіл і використання публічних фондів коштів, необхідних для безперебійного функціонування як держави у цілому, так і її територіальних утворень, задоволення публічного інтересу [24, с. 22]. Правильність даного твердження не викликає сумнівів, але сьогодні

суттєвого переосмислення потребують теоретичні питання структурування публічних фінансів, на що зверталася наша увага у ранніх роботах [25].

Публічні фінанси залежно від свого походження класифікуються на такі види: 1) публічні фінанси європейських і світових інституцій, залучені до використання в Україні; 2) публічні фінанси держави і територіальної громади; 3) фінанси інших колективних членів суспільства, які забезпечують публічні потреби.

Розгляд юридичного змісту фінансово-управлінських відносин має можливість розкрити юридичну природу таких правових зв'язків, підкреслює їх правовий характер. Матеріальний зміст визначає напрями розвитку юридичного змісту правовідносин, оскільки реальні суспільні відносини ширші за ті, що передбачені гіпотезами і диспозиціями фінансово-правової, адміністративно-правової чи то конституційно-правової норми.

У фінансово-управлінських відносинах юридичний та фактичний зміст взаємопов'язані. Аналіз їх взаємодії дає можливість визначити відповідність встановлених норм публічного права життєвим реаліям, які вони покликані регулювати і виявити вдосконалення законодавства з метою оптимізації та ефективного функціонування системи управління публічними фінансами.

Уперше проблема особливостей управлінських відносин була розглянута Ю. М. Козловим і стосувалася суспільних відносин, що складали предмет радянського адміністративного права. Каркас його відповідної схеми складають сім визначальних рис. Перша – стосується сфери, в якій виникають (складаються) відносини адміністративного права. Друга – вказує на різноманітність суб'єктів правовідносин (як колективні, так і індивідуальні суб'єкти). Третя – визначає обов'язкову присутність у ролі однієї зі сторін органу, наділеного владно-управлінськими повноваженнями. Четверта – вказує на умови виникнення зазначених відносин. П'ята риса визначає характер стосунків між учасниками цих відносин. Шоста – стосується проблем відповідальності перед державою за порушення вимог норм адміністративного права, і остання, сьома – визначає порядок розв'язання спорів між учасниками

адміністративно-правових відносин [26].

Розвиваючи цю концепцію в умовах сьогодення відносно фінансово-управлінських відносин слід її уточнити з урахуванням багатьох факторів, головними з яких є: 1) особливість об'єкта відносин; 2) їхня функціональна спрямованість; 3) ступінь інтегрованості фінансово-управлінських відносин з іншими управлінськими та фінансовими правовідносинами; 4) особливості змісту динамічних властивостей відносин.

Висновки та пропозиції. Викладене вище засвідчує, що в процесі задоволення публічних потреб мають місце суспільні відносини, які забезпечують рух публічних фінансів. Частина цих відносин є управлінськими, такими що отримали юридичну форму.

Заперечується теза про те, що термін «управлінські відносини» не можна використовувати для характеристики фінансової діяльності держави та органів місцевого самоврядування. Така позиція видається дискусійною, оскільки фінансово-управлінські відносини, врегульовані нормами публічного права, виникають, змінюються та припиняються в процесі мобілізації, розподілу та використання публічних фінансів, мають публічно-владний характер і забезпечують публічні потреби суспільства.

З урахуванням сучасних реалій доцільно виділити наступні значущі характеристики фінансово-управлінських відносин: а) виникають у сфері управління публічними фінансами; б) мають в якості обов'язкового суб'єкта орган публічного управління, який представляє публічно-правовий інтерес, який діє від імені держави, територіальної громади або певної частини суспільства і реалізує свою управлінську компетенцію; в) характеризуються відносинами влади-підпорядкування і юридичною нерівністю сторін; г) виникають для вирішення фінансових питань з метою задоволення спільних узагальнених публічних потреб суспільства, його окремих соціальних груп та членів, держави й територіальних громад; д) забезпечують організуючий вплив публічного управління на публічні фінанси; е) відрізняються особливим правовим режимом забезпечення законності та правового захисту (поєднання

функцій держави з інтересами та правами громадян, недержавних колективних суб'єктів і територіальних громад); ж) поділяються на два блоки: наднаціональний і національний.

Висловлені міркування не охоплюють усіх проблем, різні аспекти багатогранної, складної і важливої проблеми фінансово-управлінських відносин неможливо розглянути в одній праці, тому окреслені питання потребують подальшого дослідження.

Список літератури:

1. Конституція України від 28 червня 1996 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/main/254к/96-вр>.
2. *Веремеенко И. И.* К вопросу о предмете финансового права / И. И. Веремеенко // Актуальные вопросы административного и финансового права : сб. науч. тр. – Вып. 2. – М. : МГИМО (У) МИД России, 2004. – С. 5–20.
3. Про Положення про Міністерство фінансів України : Постанова Кабінету Міністрів України від 20.08.2014 р. № 375 // Офіційний вісник України. – 2014. – № 69. – Ст. 1936.
4. Heady F. Public administration. A comparative perspective. – N.-Y., 2006. – 6th ed.
5. *Соколова Э. Д.* Правовое регулирование финансовой деятельности государства и муниципальных образований : монографія / Э. Д. Соколова. – М. : Юриспруденция, 2009. – 161 с.
6. Державне управління: теорія та практика / В. Б. Авер'янов, О. Ф. Андрійко, Ю. П. Битяк та ін. – Київ : Юрінком Інтер, 1998.
7. Основы государственного управления : учеб. пособие / под ред. С. Н. Князева, Н. Б. Антоновой / Академия управления при Президенте Республики Беларусь. – Мн., 2006 – 502 с.
8. *Близнюк О.* Управління грошовими коштами як вид управління: юридичне розуміння / О. Близнюк // Право України. – 2006. – № 10. – С. 51–54.
9. *Курінний С. В.* Предмет і об'єкт адміністративного права України: характеристика категорій в умовах системного реформування : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.07 / С. В. Курінний ; Нац. акад. внутр. справ України. – Київ, 2004 – 38 с.
10. *Семчик О. О.* Держава і фінанси: правовий зв'язок : монографія / О. О. Семчик. – Київ : Юрид. думка, 2010. – 204 с.
11. Фінансове право : підручник / Нац. ун-т «Юрид. акад. України ім. Ярослава Мудрого» ; за ред. М. П. Кучерявенко. – Харків : Право, 2013. – 400 с.
12. Советское административное право: Основы управления народным хозяйством / ред. Ю. М. Козлов [и др.]. – М. : Юрид. лит., 1981. – 280 с.
13. Загальне адміністративне право : підручник / І. С. Гриценко та ін. ; Київ. нац. ун-т ім. Тараса Шевченка, юрид. ф-т. – Київ : Юрінком Інтер, 2015. – 565 с.
14. *Харитоновна О. І.* Адміністративно-правові відносини: концептуальні засади та правова природа : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.07 / О. І. Харитоновна ; Нац. ун-т «Одеська юридична академія». – Одеса, 2004. – 36 с.
15. *Лукашев О. А.* Система фінансового права: теоретичні проблеми розвитку і трансформації : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.07 / О. А. Лукашев ; Нац. ун-т «Юридична академія України ім. Я. Мудрого». – Харків : Б. в., 2011. – 32 с.
16. *Дмитренко Е.* Особливості співвідношення публічного і приватного інтересу у фінансовому праві [Електронний ресурс] / Е. Дмитренко // Науковий часопис Національної академії прокуратури України. – 2016. – № 2. – Ч. 1. – С. 89–95. – Режим доступу :

<http://www.chasopysnapu.gp.gov.ua/chasopys/ua/pdf/10-2016/01/dmitrenko.pdf>.

17. Чиркин В. Е. О публичной власти (Постановка проблемы) / В. Е. Чиркин // Государство и право. – 2003. – 10. – С. 8–15.
18. Братусь С. Н. Юридические лица в советском гражданском праве (понятие, виды, государственные юридические лица) / С. Н. Братусь. – М. : Юриздат, 1947. – С. 5-6.
19. Алексеев С. С. Общая теория права : курс : в 2 т / С. С. Алексеев. – М. : Юрид. лит., 1982. – Т. II. – 360 с.
20. Кечекьян С. Ф. Правоотношения в социалистическом обществе / С. Ф. Кечекьян. – М. : Изд-во АН СССР, 1958. – 188 с.
21. Association Agreement between the European Union and its Member States, of the one part, and Ukraine, of the other part. Retrieved from [http://www.europarl.europa.eu/RegData/docs_autres_institutions/commission_europeenne/com/2013/0290/COM_COM\(2013\)0290\(PAR2\)_EN.pdf](http://www.europarl.europa.eu/RegData/docs_autres_institutions/commission_europeenne/com/2013/0290/COM_COM(2013)0290(PAR2)_EN.pdf).
22. Global Administrative Law and EU Administrative Law Relationships, Legal Issues and Comparison Chiti, E.; Matt are 11 a, E.G. (Eds.) 2011, XIII, 409 p.
23. Про публічні закупівлі : Закон України від 25.12.2015 р. № 922-VIII // Відом. Верхов. Ради України. – 2016. – № 9. – Ст. 89.
24. Пришва Н. Ю. Публічні доходи: поняття та особливості правового регулювання : монографія / Н. Ю. Пришва. – Київ : КНТ, 2008. – 200 с.
25. Клімова С. М. Реформування публічних фінансів України на шляху розбудови правової держави / С. М. Клімова // Актуальні проблеми державного управління : зб. наук. праць. – Харків : Вид-во ХарPI НАДУ «Магістр», 2009. – № 2 (36). – С. 349–359.
26. Козлов Ю. М. Административные правоотношения / Ю. М. Козлов. – М. : Юрид. лит., 1976. – 184 с.

References:

1. The Constitution of Ukraine. (1996). zakon5.rada.gov.ua. Retrieved from <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/main/254к/96-вр>[in Ukrainian].
2. Veremeenko, I.I. (2004). K voprosu o predmete finansovogo prava. Aktual'nye voprosy administrativnogo i finansovogo prava: Sbornik nauchnyh trudov. Vyp. 2. Moscow: MGIMO (U) MID Rossii, 5-20 [in Russian].
3. Pro Polozhennia pro Ministerstvo finansiv Ukrainy: postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 20.08.2014 № 375. Ofitsiynyi visnyk Ukrainy, 69, Art. 1936 [in Ukrainian].
4. Heady, F. (2006). Public administration. A comparative perspective. N.-Y.
5. Sokolova, E.D. (2009) Pravovoe regulirovanie finansovoj deyatel'nosti gosudarstva i municipal'nyh obrazovanij: monografiya. Moscow: Yurisprudenciya, 161 [in Russian].
6. Averianov, V.B., Andriiko, O.F., Bytiak, Yu.P. et all. (1998). Derzhavne upravlinnia: teoriia ta praktyka. Kyiv: Yurinkom Inter [in Ukrainian].
7. Osnovy gosudarstvennogo upravleniya. (2006). S.N. Knyazeva, N.B. Antonovoj (Ed.). Minsk, 502 [in Russian].
8. Blyzniuk, O. (2006). Upravlinnia hroshovymy koshtamy yak vyd upravlinnia: yurydychne rozuminnia. Kyiv: Pravo Ukrainy, 10, 51-54 [in Russian].
9. Kurinnyi, S.V. (2004). Predmet i ob'ekt administratyvnoho prava Ukrainy: kharakterystyka katehorii v umovakh systemnoho reformuvannia: Extended abstract of Doctor's thesis. Kyiv [in Ukrainian].
10. Semchyk, O.O. (2010). Derzhava i finansy: pravovyi zviazok. Kyiv: Yuryd. Dumka, 204 [in Ukrainian].
11. Finansove pravo. (2013). M. P. Kucheriavenko (Ed.). Kharkiv: Pravo, 400 [in Ukrainian].
12. Sovetskoe administrativnoe pravo: Osnovy upravleniya narodnym hozyajstvom (1981). Yu. M. Kozlov et all. Moscow: Yurid. Lit, 280 [in Russian].
13. Zahalne administratyvne pravo. (2015). Kyiv. nats. un-t im. Tarasa Shevchenka, Yuryd.

f-t. Kyiv : Yurinkom Inter, 565 [in Ukrainian].

14. Kharytonova, O.I. (2004). Administratyvno-pravovi vidnosyny: kontseptualni zasady ta pravova pryroda. Extended abstract of candidate's thesis. Odesa [in Ukrainian].

15. Lukashev, O.A. (2011). Systema finansovoho prava: teoretychni problemy rozvytku i transformatsii. Extended abstract of candidate's thesis. Kharkiv [in Ukrainian].

16. Dmytrenko, E. (2016). Osoblyvosti spivvidnoshennia publichnoho i pryvatnoho interesu u finansovomu pravi. chasopysnapu.gp.gov.ua. Retrieved from <http://www.chasopysnapu.gp.gov.ua/chasopys/ua/pdf/10-2016/01/dmitrenko.pdf>.

17. Chirkin, V.E. (2003). O publichnoy vlasti (Postanovka problemy). Gosudarstvo i pravo, 10, 8-15 [in Russian].

18. Bratus, S.N. (1947). Yuridicheskie lica v sovetskom grazhdanskom prave (ponyatie, vidy, gosudarstvennye yuridicheskie lica. Moscow: Yurizdat, 5-6 [in Russian].

19. Alekseev, S.S. (1982). Obshchaya teoriya prava. Moskva: Yurid. lit. (Vols 1-2; Vol. II) [in Russian].

20. Kechek'yan, S.F. (1958). Pravootnosheniya v socialisticheskom obshchestve. Moscow: Izd-vo AN SSSR [in Russian].

21. Association Agreement between the European Union and its Member States, of the one part, and Ukraine, of the other part. europarl.europa.eu. Retrieved from [http://www.europarl.europa.eu/RegData/docs_autres_institutions/commission_europeenne/com/2013/0290/COM_COM\(2013\)0290\(PAR2\)_EN.pdf](http://www.europarl.europa.eu/RegData/docs_autres_institutions/commission_europeenne/com/2013/0290/COM_COM(2013)0290(PAR2)_EN.pdf).

22. Global Administrative Law and EU Administrative Law Relationships, Legal Issues and Comparison Chiti, E.; Matt are 11 a, E.G. (Eds.) 2011, XIII, 409.

23. Pro publichni zakupivli: Zakon Ukrainy vid 25.12.2015 № 922-VIII [in Ukrainian].

24. Pryshva, N.Iu. (2008). Publichni dokhody: poniattia ta osoblyvosti pravovoho rehulivannia. Kiyv: KNT [in Ukrainian].

25. Klimova, S.M. (2009). Reformuvannia publichnykh finansiv Ukrainy na shliakhu rozbudovy pravovoi derzhavy. Aktualni problemy derzhavnoho upravlinnia, 2 (36), 349-359 [in Ukrainian].

26. Kozlov, Yu.M. (1976). Administrativnye pravootnosheniya. Moscow: Yurid. Lit. [in Russian].

Климова С. Н. Финансово-управленческие отношения: организационно-правовой аспект.

Раскрыты отдельные значимые характеристики финансово-управленческих отношений. Доказывается, что система финансово-управленческих отношений включает в себя две плоскости: наднациональную и национальную. Возникают эти отношения для решения финансовых вопросов с целью удовлетворения общих обобщенных публичных потребностей общества, его отдельных социальных групп и членов, государства и территориальных общин.

Ключевые слова: публичные финансы; публичное управление; публичный интерес; правовые отношения; финансово-управленческие отношения.

Klimova S. M. Financial and administrative relations: organizational and legal aspect.

The article highlights some important characteristics of the financial and administrative relations. The article proves that the system of financial and administrative relations consists of two planes, supranational and national. These relations arise to solve financial issues in order to meet common generalized public needs of society, its individual social groups and members, the state and local communities.

Keywords: public finance; public administration; public interest; legal relations; financial and administrative relations.

Надійшла до редколегії 30.11.2016 р.

УДК 349.41

М. В. ШУЛЬГА,
д-р юрид. наук, професор,
завідувач кафедри земельного
та аграрного права,
Національний юридичний університет
імені Ярослава Мудрого,
Україна, м. Харків
e-mail: aglaw@mail.ru
ORCID 0000-0001-6449-284X

І. В. ІГНАТЕНКО,
канд. юрид. наук,
асистент кафедри земельного
та аграрного права,
Національний юридичний університет
імені Ярослава Мудрого,
Україна, м. Харків
e-mail: nekosargot.ira@mail.ru
ORCID 0000-0003-0398-989X

ПРАВОВІ АСПЕКТИ РОЗШИРЕННЯ ПОВНОВАЖЕНЬ МІСЦЕВИХ РАД У ГАЛУЗІ ЗЕМЕЛЬНИХ ВІДНОСИН

Досліджено процес децентралізації влади щодо розподілу її повноважень у галузі земельних відносин щодо володіння, користування і розпорядження землею. Встановлено, що сьогодні на законодавчому рівні значно розширено повноваження органів місцевого самоврядування в галузі земельних відносин. Але ці зміни лише започатковують впровадження Концепції реформування. Необхідно продовжувати і в подальшому впроваджувати їх у життя шляхом нормативного закріплення і внесення змін до чинного законодавства.

Ключові слова: землі у межах населених пунктів; управління землями; земельні відносини; органи місцевого самоврядування; комунальна власність; представницькі органи; виконавчі комітети; децентралізація.

Постановка проблеми та актуальність теми. Всі нововведення, що відбуваються на законодавчому рівні, вимагають вивчення та аналізу з метою забезпечення правильної реалізації відповідних положень у практичній діяльності, особливо зважаючи на неоднозначність правозастосовчої практики,

що склалась у сфері земельного законодавства. Так, наразі непоодинокими є випадки, коли одні й ті ж норми законодавства застосовуються по-різному при розгляді однотипних питань. Це, у свою чергу, спонукає фахівців шукати оптимальні шляхи вирішення спірних питань з подальшим розповсюдженням обґрунтованих варіантів. Найбільш проблемним питанням в умовах сьогодення виступає реалізація повноважень органів місцевого самоврядування в галузі управління земельними ресурсами.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретичну базу даного дослідження складають праці таких правознавців: В. І. Андрейцева, В. П. Балезіна, Ю. О. Вовка, Б. В. Єрофєєва, І. І. Каракаша, М. В. Краснової, П. Ф. Кулинича, А. М. Мірошниченка, В. В. Носіка, Ю. С. Шемшученка та ін.

Метою статті виступає комплексний аналіз норм законодавства щодо розширення повноважень органів місцевого самоврядування в галузі земельних відносин.

Виклад основного матеріалу. Як відомо, 90-ті рр. ХХ ст. ознаменувалися започаткуванням земельної реформи, яку пов'язують з прийняттям Постанови Верховної Ради УРСР «Про земельну реформу» від 18.12.1990 р. На заміну існуючого в державі понад півстоліття земельного ладу, фундаментом якого виступала виключна державна власність на землю, було запропоновано диференціацію публічної земельної власності. Поряд з державною власністю на землю було задекларовано комунальну та приватну власність на цей об'єкт природи. При цьому всі названі форми власності на землю законом оголошено рівноправними. У подальшому Цивільним кодексом України земля (земельні ділянки) була визнана об'єктом нерухомості та включена в цивільний обіг. Водночас Конституція України (ст. 13) проголосила землю об'єктом права власності Українського народу та наголосила, що від імені Українського народу права власника здійснюють органи державної влади та органи місцевого самоврядування в межах, визначених Основним законом.

В Україні земельна реформа в межах населених пунктів ще не завершена. Реалізація земельно-реформаційних заходів має перетворити землі в межах

міст, сіл, селищ на головний ресурс забезпечення сталого соціально-економічного розвитку територіальних громад.

Необхідно зазначити, що у зв'язку із уведенням у дію Земельного кодексу України від 25.10.2001 р. та прийняттям на його розвиток низки нормативно-правових актів виникла необхідність з'ясування окремих принципових положень законодавства України, що визначають повноваження органів місцевого самоврядування в сфері регулювання земельних відносин.

Відповідно до статей 5, 10 Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні» сільські, селищні, міські ради визнаються органами місцевого самоврядування, що представляють відповідні територіальні громади та здійснюють від їх імені та в їх інтересах функції і повноваження місцевого самоврядування, визначені Конституцією України та законами України.

Предметами відання місцевого самоврядування є не будь-які питання суспільного життя, а питання саме місцевого значення. Перелік таких питань визначено в Конституції України та Законі України «Про місцеве самоврядування в Україні». Зокрема, згідно з цим Законом до питань місцевого значення належить регулювання сільськими, селищними, міськими радами земельних відносин відповідно до закону.

Земельні питання вирішуються виключно відповідною місцевою радою на її пленарному засіданні. Відповідно до ст. 46 Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні» сільська, селищна, міська, районна у місті (у разі її створення), районна, обласна рада проводить свою роботу сесійно. Пунктом 34 ч. 1 ст. 26 зазначеного Закону встановлено, що вирішення відповідно до закону питань регулювання земельних відносин вирішуються виключно на пленарних засіданнях сільської, селищної, міської ради.

Згідно зі ст. 59 Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні» рада в межах своїх повноважень приймає нормативні та інші акти у формі рішень. Як відомо, до нормативних належать акти, які встановлюють, змінюють чи припиняють норми права, мають локальний характер, розраховані на широке коло осіб та застосовуються неодноразово. Ненормативні ж акти передбачають

конкретні приписи, звернені до окремого суб'єкта чи юридичної особи, застосовуються одноразово і після реалізації вичерпують свою дію. Такий висновок узгоджується із правовими позиціями Конституційного Суду України, викладеними у рішеннях від 27.12.2001 р. № 20-рп/2001 (абзац перший п. 6 мотивувальної частини) та від 23.06.1997 р. № 2-зп (абзац четвертий п. 1 мотивувальної частини) [1].

Місцева рада не має права ухвалити рішення про передачу будь-якому іншому органу місцевого самоврядування (або органу виконавчої влади, комунальному підприємству, установі, організації) своїх повноважень щодо регулювання земельних відносин зважаючи на норму ч. 2 ст. 19 Конституції України. Даною нормою, зокрема, передбачено, що органи державної влади та органи місцевого самоврядування, їх посадові особи зобов'язані діяти лише на підставі, в межах повноважень та у спосіб, що передбачені Конституцією та законами України. Окрім того слід мати на увазі, що жоден закон не передбачає права місцевої ради на передачу власних виключних повноважень іншому органу.

Так, згідно зі ст. 26 Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні» до виключної компетенції сільських, селищних, міських рад належить вирішення відповідно до закону питань регулювання земельних відносин. Стаття 33 цього Закону більш детально визначає повноваження виконавчих органів сільських, селищних, міських рад як власні, так і делеговані їм органами виконавчої влади. У їх складі основними визнані підготовка і внесення на розгляд ради пропозицій щодо вилучення (викупу), а також надання під забудову та для інших потреб земель, що перебувають у власності територіальних громад; щодо встановлення ставки земельного податку; здійснення контролю за додержанням земельного законодавства, використанням і охороною земель; реєстрація права користування землею і договорів на оренду землі.

У ст. 12 Земельного кодексу України більш чіткіше визначено повноваження сільських, селищних, міських рад у галузі земельних відносин.

Йдеться, зокрема, про: а) розпорядження землями територіальних громад; б) передача земельних ділянок комунальної власності у власність громадян та юридичних осіб відповідно до цього Кодексу; в) надання земельних ділянок у користування із земель комунальної власності; г) вилучення земельних ділянок із земель комунальної власності; г) викуп земельних ділянок для суспільних потреб відповідних територіальних громад сіл, селищ, міст; д) організацію землеустрою; е) координацію діяльності місцевих органів земельних ресурсів; є) здійснення контролю за використанням та охороною земель комунальної власності, додержанням земельного та екологічного законодавства; ж) підготовку висновків щодо вилучення (викупу) та надання земельних ділянок; з) встановлення та зміна меж районів у містах з районним поділом; и) інформування населення щодо вилучення (викупу), надання земельних ділянок; і) внесення пропозицій до районної ради щодо встановлення і зміни меж сіл, селищ, міст; й) вирішення земельних спорів; к) вирішення інших питань у галузі земельних відносин відповідно до закону. Розвиток і більш детальне закріплення названі повноваження знаходять в інших нормах Земельного кодексу України та окремих законах України.

Конституційний Суд України з цього приводу підкреслює, що повноваження, визначені в пунктах «а», «б», «в», «г» даної статті (ст. 12 ЗК України) охоплюються зазначеним у ст. 143 Конституції України поняттям «інші питання місцевого значення», а тому при їх здійсненні сільські, селищні, міські ради виступають як суб'єкти владних повноважень, які реалізують розпорядчі та інші функції [2].

Системний аналіз положень Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні» (ч. 1 ст. 10, статей 16, 17, 18, 25, 26 та ін.) свідчить, що органи місцевого самоврядування при вирішенні питань місцевого значення, віднесених Конституцією України та законами України до їхньої компетенції, виступають суб'єктами владних повноважень, які виконують владні управлінські функції, зокрема нормотворчу, координаційну, дозвільну, реєстраційну, розпорядчу. Як суб'єкти владних повноважень органи місцевого

самоврядування вирішують в межах закону питання в галузі земельних відносин.

Необхідно також відмітити, що в даний час Україна знаходиться в процесі проведення адміністративної реформи з децентралізації влади. Започаткування такої реформи було викликано низкою економічних і політичних передумов для створення стійкої й ефективної системи публічного управління як в Україні в цілому, так і на всіх рівнях адміністративно-територіального устрою держави.

Сутність децентралізації полягає в передачі значних повноважень і бюджетів від державних органів органам місцевого самоврядування. Процес децентралізації влади не оминув й регулювання розподілу повноважень влади в галузі земельних відносин, а саме відносин щодо володіння, користування і розпорядження землею.

Відповідно до Концепції реформування місцевого самоврядування та територіальної організації влади в Україні [3] адміністративна реформа децентралізації влади, в тому числі і в галузі земельних відносин, здійснюється шляхом: 1) визначення обґрунтованої територіальної основи для діяльності органів місцевого самоврядування та органів виконавчої влади, здатних забезпечити доступність та належну якість публічних послуг, що надаються такими органами, а також необхідної для цього ресурсної бази; 2) створення належних матеріальних, фінансових та організаційних умов для забезпечення здійснення органами місцевого самоврядування власних і делегованих повноважень; 3) розмежування повноважень у системі органів місцевого самоврядування та органів виконавчої влади на різних рівнях адміністративно-територіального устрою за принципом субсидіарності; 4) розмежування повноважень між органами виконавчої влади та органами місцевого самоврядування на засадах децентралізації влади; 5) запровадження механізму державного контролю за відповідністю Конституції та законам України рішень органів місцевого самоврядування та якістю надання населенню публічних послуг; 6) максимального залучення населення до прийняття управлінських

рішень, сприяння розвитку форм прямого народовладдя; 7) удосконалення механізму координації діяльності місцевих органів виконавчої влади.

У процесі реформування місцевого самоврядування для регулювання земельних відносин в Україні органи державної влади та органи місцевого самоврядування наділяються низкою повноважень і зобов'язані надавати послуги, які забезпечать належну регламентацію земельних відносин в таких сферах: власності на землю; правовідносини щодо прав на землю, похідних від права власності; правовідносини, що виникають у зв'язку із здійсненням права загального користування землею; правовідносини у сфері управління користуванням та охороною земель; охоронні земельні правовідносини та ін.

На основі цієї реформи відбувається перебудова влади, перерозподіл функцій серед органів державної влади та місцевого самоврядування з наданням останнім більшого значення і додаткових повноважень у порівнянні з минулими роками.

Відбувається процес передачі влади на місця, впровадження широкої структури органів виконавчої влади на місцевому рівні. Наразі у Парламенті зареєстровані проекти законів, завдяки яким у майбутньому повноваження органів місцевого самоврядування можуть значно розширитися в тому числі і в галузі земельних відносин.

На сьогодні відсутність можливості місцевим радам, наприклад, розпоряджатися землями за межами населених пунктів створює перешкоди щодо розвитку сільських і міських територій. Положення щодо обмеження юрисдикції органів місцевого самоврядування стосовно розпорядження землями тільки в межах населених пунктів зменшує матеріальну основу місцевого самоврядування, що стало передумовою для проведення реформи децентралізації та законодавчого закріплення.

Так, п. 213 Плану заходів щодо виконання Програми діяльності Кабінету Міністрів України та Стратегії сталого розвитку «Україна – 2020» в 2015 р. [4], розширює перелік земель, які закріплюються за органами місцевого самоврядування. Він передбачає законодавче врегулювання питань, які

стосуються передачі в комунальну власність земель державної власності, розташованих за межами населених пунктів, крім тих, на яких розташовані об'єкти державної власності.

Сьогодні вже розроблено проект Закону про віднесення земель державної власності за межами населених пунктів до комунальної власності об'єднаних територіальних громад [5]. Ним, зокрема, пропонується до комунальної власності територіальних громад сіл, селищ, міст, які об'єднались відповідно до Закону України «Про добровільне об'єднання територіальних громад» згідно з затвердженими перспективними планами формування територій громад Автономної Республіки Крим, області, передати всі землі державної власності, розташовані за межами населених пунктів у межах таких територіальних громад, крім: 1) земель оборони; 2) земель зон відчуження та безумовного (обов'язкового) відселення, що зазнали радіоактивного забруднення внаслідок Чорнобильської катастрофи; 3) земельних ділянок, на яких розташовані будівлі, споруди, інші об'єкти нерухомого майна державної власності; 4) земельних ділянок, які перебувають у постійному користуванні органів державної влади, державних підприємств, установ, організацій, Національної академії наук України, державних галузевих академій наук.

При цьому передбачається, що межі об'єднаної територіальної громади мають визначатися за затвердженими на час набрання чинності цим Законом проектами формування територій сільських, селищних, міських рад. У разі, якщо межі територіальної громади не встановлені за зазначеними проектами, вони визначаються відповідно до меж суміжних територіальних громад.

У разі неможливості з'ясувати дійсну межу об'єднаної територіальної громади або наявності спору між декількома органами місцевого самоврядування щодо меж об'єднаної територіальної громади, такі межі визначаються за рішеннями суміжних сільських, селищних, міських рад на підставі проекту землеустрою щодо уточнення меж їх територій або за рішенням суду.

Для продовження реалізації принципів реформування на основі Плану

заходів і Концепції реформування Державної службою України з питань геодезії, картографії та кадастру розроблено проект Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо делегування повноважень органам місцевого самоврядування з розпорядження землями державної власності і посилення державного контролю за використанням та охороною земель» [6]. Прийняття такого закону дозволить нормативно закріпити положення щодо децентралізації повноважень у галузі земельних відносин.

Ним, зокрема, пропонується внести зміни в тому числі і до ст. 12 ЗК України. Якщо його буде прийнято, то сільські, селищні та міські ради отримають такі повноваження, зокрема, як: розпорядження землями державної та комунальної власності на території сільської, селищної, міської ради відповідно до законів; передача земельних ділянок державної та комунальної власності у власність громадян та юридичних осіб відповідно до ЗК України; надання земельних ділянок у користування із земель державної та комунальної власності знову ж таки відповідно до ЗК України; вилучення земельних ділянок із земель державної та комунальної власності тощо.

Водночас слід зауважити, що з 01.03.2016 р. ст. 12 Земельного Кодексу України почала діяти в оновленій редакції. Зміни до неї внесені Законом України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо розширення повноважень органів місцевого самоврядування та оптимізації надання адміністративних послуг» [7]. Вказаним законодавчим актом ст. 12 Земельного Кодексу України доповнено ч. 2, в якій віднайшли закріплення повноваження виконавчих органів сільських, селищних, міських рад у сфері земельних відносин на території сіл, селищ, міст. До них віднесено: надання відомостей з Державного земельного кадастру, вирішення інших питань у галузі земельних відносин відповідно до закону.

Також на основі Концепції реформування і планів, прийнятих для проведення реформування системи органів влади, їх функцій і здійснення децентралізації влади, в тому числі у сфері земельних відносин, було прийнято

низку законів про внесення змін до деяких законодавчих актів України, які стосуються розширення повноважень органів місцевого самоврядування в галузі земельних відносин.

Наразі внесено зміни до Закону України «Про Державний земельний кадастр», які розширюють повноваження органів місцевого самоврядування та передбачають, що надання відомостей з Державного земельного кадастру може здійснюватися також адміністраторами центрів надання адміністративних послуг в порядку, встановленому Законом України «Про адміністративні послуги», або уповноваженими посадовими особами виконавчих органів місцевого самоврядування, які успішно пройшли стажування в сфері земельних відносин та відповідають відповідними кваліфікаційним вимогам. Стажування особи в сфері земельних відносин проводиться безкоштовно державним кадастровим реєстратором строком не більше одного місяця. За результатами успішного стажування особі державним кадастровим реєстратором видається відповідна довідка.

Місцева державна адміністрація, сільська, селищна, міська рада визначають можливість здійснення ними повноважень у сфері надання відомостей з Державного земельного кадастру, враховуючи можливості організаційного та технічного забезпечення їх реалізації.

Висновки. Отже, прийняті закони про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо реалізації Концепції реформування і планів розширення повноважень органів місцевого самоврядування в сфері земельних відносин започаткували проведення децентралізації влади в галузі земельних відносин.

На сьогодні на законодавчому рівні значно розширені повноваження органів місцевого самоврядування в галузі земельних відносин. Але все ж таки ці зміни лише започатковують впровадження Концепції реформування. Необхідно продовжувати і в подальшому впроваджувати в життя шляхом нормативного закріплення і внесення змін до чинного законодавства. Згідно з концепцією реформування управління в галузі земельних відносин основними

органами управління та надання послуг в галузі земельних відносин мають стати органи місцевого самоврядування, а за державними органами виконавчої влади залишаться функції по узагальненню, контролю за дотриманням законності в процесі здійснення своїх повноважень органами місцевого самоврядування.

Список літератури:

1. Рішення Конституційного Суду України від 16.04.2009 р. № 7-рп/2009 [Електронний ресурс] // База даних «Законодавство України» / Верхов. Рада України. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/v007p710-09/conv>.
2. Рішення Конституційного Суду України від 01.04.2010 р. № 10-рп/2010 [Електронний ресурс] // База даних «Законодавство України» / Верхов. Рада України. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/v010p710-10>.
3. Про схвалення Концепції реформування місцевого самоврядування та територіальної організації влади в Україні [Електронний ресурс] : Розпорядження Кабінету Міністрів України від 01.04.2014 р. № 333-р. // База даних «Законодавство України» / Верхов. Рада України. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/333-2014-p>.
4. Про затвердження плану заходів з виконання Програми діяльності Кабінету Міністрів України та Стратегії сталого розвитку «Україна – 2020» в 2015 році [Електронний ресурс] : Розпорядження Кабінету Міністрів України від 04.03.2015 р. № 213-р. // База даних «Законодавство України» / Верхов. Рада України. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/213-2015-p#n9>.
5. Про віднесення земель державної власності за межами населених пунктів до комунальної власності об'єднаних територіальних громад [Електронний ресурс] : проект Закону від 24.11.2015 р. № 3510 // База даних «Законодавство України» / Верхов. Рада України. – Режим доступу : http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=57179.
6. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо делегування повноважень органам місцевого самоврядування з розпорядження землями державної власності і посилення державного контролю за використанням та охороною земель : [Електронний ресурс] проект Закону України. – Режим доступу : <http://land.gov.ua/info/doopratsovanyi-proekt-zakonu-ukrainy-pro-vnesennia-zmin-do-deiakykh-zakonodavchikh-aktiv-ukrainy-shchodo-delehuvannia-povnovazhen-orhanam-mistsevoho-samovriaduvannia-z-rozporiadzhennia-zemlia>.
7. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо розширення повноважень органів місцевого самоврядування та оптимізації надання адміністративних послуг [Електронний ресурс] : Закон України від 10.12.2015 р. № 888-VIII // База даних «Законодавство України» / Верхов. Рада України. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/888-19>.

References:

1. Rishennja Konstitucijnogo Sudu Ukraïni vid 16.04.2009 № 7-rp/2009 [Decision of the Constitutional Court of Ukraine]. Baza danih «Zakonodavstvo Ukraïni»/VR Ukraïni. zakon2.rada.gov.ua. Retrieved from <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/v007p710-09/conv> [in Ukrainian].
2. Rishennja Konstitucijnogo Sudu Ukraïni vid 1.04.2010 r. № 10-rp/2010 [Decision of the Constitutional Court of Ukraine]. Baza danih «Zakonodavstvo Ukraïni»/VR Ukraïni. zakon3.rada.gov.ua. Retrieved from <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/v010p710-10> [in Ukrainian].

3. Pro shvalennja Koncepčii reformuvannja miscevogo samovrjaduvannja ta teritorial'noi organizacii vladi v Ukraïni: Rozporjadzhennja Kabinetu Ministriv Ukraïni vid 01.04.2014 № 333-r. [On approval of the Concept of reforming the local self-government and territorial organization of power in Ukraine Cabinet of Ministers of Ukraine]. Baza danih «Zakonodavstvo Ukraïni»/VR Ukraïni. zakon2.rada.gov.ua. Retrieved from <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/333-2014-p> [in Ukrainian].

4. Pro zatverdzhennja planu zahodiv z vikonannja Programi dijal'nosti Kabinetu Ministriv Ukraïni ta Strategii stalogo rozvitku «Ukraïna – 2020» v 2015 roci: Rozporjadzhennja Kabinetu Ministriv Ukraïni vid 04.03.2015 № 213-r. [On approval of the action plan to implement the Programme of the Cabinet of Ministers of Ukraine and the Strategy for Sustainable Development "Ukraine - 2020" in 2015, the Cabinet of Ministers of Ukraine]. Baza danih «Zakonodavstvo Ukraïni»/VR Ukraïni. zakon5.rada.gov.ua. Retrieved from <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/213-2015-p#n9> [in Ukrainian].

5. Pro vidnesennja zemel' derzhavnoi vlasnosti za mezhami naselenih punktiv do komunal'noi vlasnosti ob'ednanih teritorial'nih gromad: Proekt Zakonu vid 24.11.2015 № 3510 [On placing state-owned land outside settlements united to communal property of territorial communities: Draft Law] // Baza danih «Zakonodavstvo Ukraïni»/VR Ukraïni. w1.c1.rada.gov.ua. Retrieved from http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=57179. [in Ukrainian].

6. Pro vnesennja zmin do dejakih zakonodavchih aktiv Ukraïni shhodo deleguvannja povnovazhen' organam miscevogo samovrjaduvannja z rozporjadzhennja zemljami derzhavnoi vlasnosti i posilennja derzhavnogo kontrolju za vikoristannjam ta ohoronoju zemel': proekt Zakonu Ukraïni [On amendments to some legislative acts of Ukraine regarding the delegation of authority to local governments in the order state-owned lands and increased state control over land use and protection: Draft Law of Ukraine]. land.gov.ua. Retrieved from <http://land.gov.ua/info/doopratsovaniyi-proekt-zakonu-ukrainy-pro-vnesennia-zmin-do-deiakykh-zakonodavchikh-aktiv-ukrainy-shchodo-delehuvannia-povnovazhen-orhanam-mistsevoho-samovriaduvannia-z-rozporiadzhennia-zemlia/> [in Ukrainian].

7. Pro vnesennja zmin do dejakih zakonodavchih aktiv Ukraïni shhodo rozshirennja povnovazhen' organiv miscevogo samovrjaduvannja ta optimizacii nadannja administrativnih poslug: Zakon Ukraïni vid 10.12.2015 № 888-VIII [On amendments to some legislative acts of Ukraine regarding the empowerment of local governments and optimization of administrative services]. Baza danih «Zakonodavstvo Ukraïni»/VR Ukraïni. zakon3.rada.gov.ua. Retrieved from <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/888-19> [in Ukrainian].

Шульга М. В., Ігнатенко І. В. Правовые аспекты расширения полномочий местных советов в сфере земельных отношений.

В статье проведено исследование процесса децентрализации власти относительно распределения полномочий власти в сфере земельных отношений, а именно отношений по владению, пользованию и распоряжению землей. Установлено, что сегодня на законодательном уровне значительно расширены полномочия органов местного самоуправления в сфере земельных отношений. Но все же эти изменения только начинают внедрение Концепции реформирования. Необходимо продолжать и в дальнейшем внедрять в жизнь путем нормативного закрепления и внесения изменений в действующее законодательство.

Ключевые слова: земли в пределах населенных пунктов; управления землями; земельные отношения; органы местного самоуправления; коммунальная собственность; представительные органы; исполнительные комитеты; децентрализация.

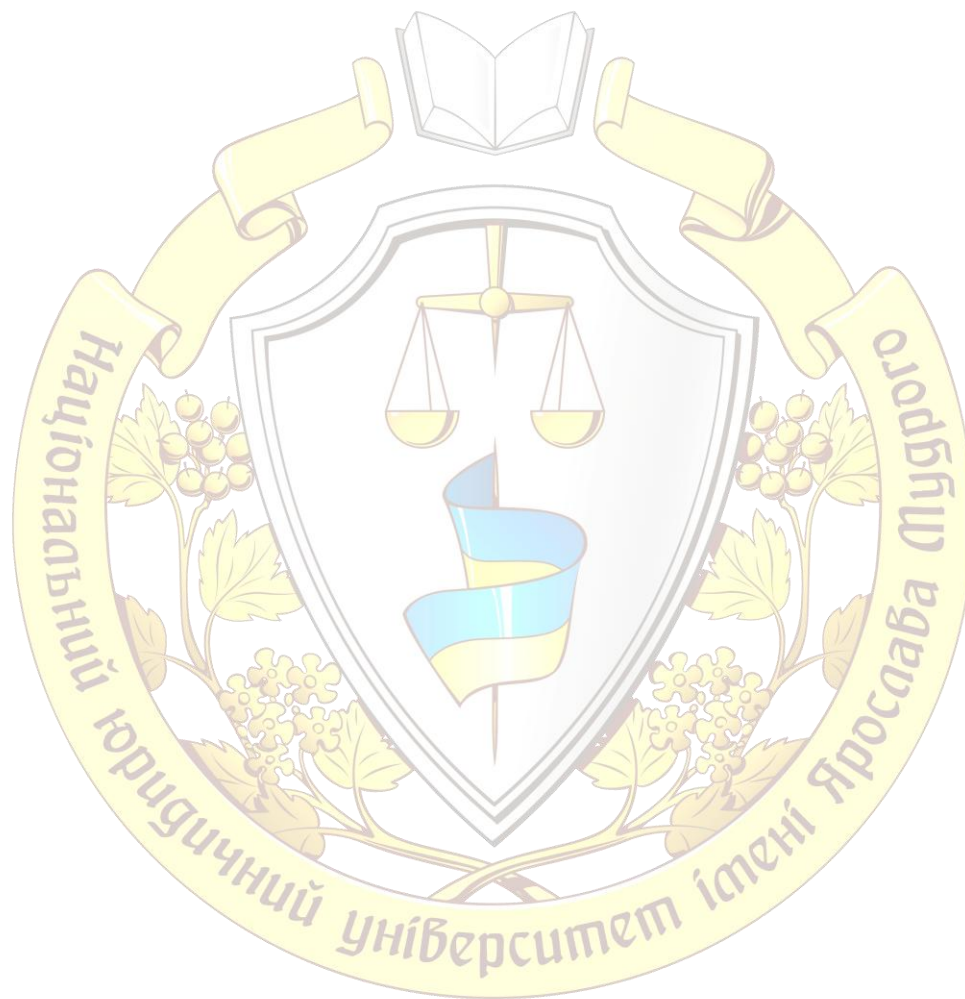
Shulga M. V., Ihnatenko I. V. The legal basis of expanding the powers of local councils in the sphere of land relations.

The article studies the process of decentralization of power regarding the distribution of powers of the authorities in the sphere of land relations, namely relations of possession, use and

disposition of land. It is established that today at the legislative level the powers of local authorities in the sphere of land relations are greatly expanded. Nevertheless, these changes only initiate the implementation of the Concept of reform. They need to be continued and implemented by consolidating and amending the current legislation.

Keywords: land within settlements; land management; land relations; local government, communal property; representative bodies; executive committees; decentralization.

Надійшла до редколегії 18.11.2016 р.

ПРАВОВІ ПРОБЛЕМИ УПРАВЛІННЯ У СФЕРІ ФУНКЦІОНУВАННЯ ТА РОЗВИТКУ БІОСФЕРНИХ ЗАПОВІДНИКІВ УКРАЇНИ

Р. А. ГОЛЬОНКО,

*здобувач кафедри екологічного права,
Національний юридичний університет
імені Ярослава Мудрого,
старший викладач кафедри екології і права,
Чернівецький факультет НТУ «ХПІ»,
Україна, м. Чернівці
e-mail: ruslangolyonko@gmail.com
ORCID 0000-0001-5950-9985*

З'ясовано та охарактеризовано особливості й відмінності понять «управління» та «державне управління» у сфері функціонування та розвитку біосферних заповідників. Запропоновано класифікацію суб'єктів управління у даній сфері. Проаналізовано компетенцію органів державного управління, виявлено недоліки у механізмі державного управління у сфері функціонування та розвитку біосферних заповідників зокрема та природно-заповідного фонду загалом. Запропоновано шляхи вдосконалення системи органів державного управління заповідною справою.

Ключові слова: управління; державне управління; біосферний заповідник; природно-заповідний фонд; охорона природи.

Вступ. Території та об'єкти природно-заповідного фонду України (надалі – ПЗФ) охороняються як національне надбання, щодо якого встановлюється особливий режим охорони, відтворення та використання. Україна розглядає цей фонд як складову частину світової системи природних територій та об'єктів, що перебувають під особливою охороною.

Біосферні заповідники є природоохоронними науково-дослідними установами загальнодержавного значення, завданнями яких є збереження біологічного та ландшафтного різноманіття, здійснення фонових екологічних моніторингу, вивчення навколишнього природного середовища, його змін під дією антропогенних факторів. Їх виконання можливе лише за умов існування в державі злагодженого, чітко визначеного механізму управління у сфері функціонування та розвитку біосферних заповідників. Ефективне державне управління за умов вільного доступу громадськості, науково-дослідних установ

та інших суб'єктів до управлінської діяльності у вказаній сфері є запорукою збереження у природному стані найбільш типових природних комплексів біосфери, гармонійного поєднання раціонального використання природних ресурсів з їх охороною та відтворенням. Тому актуальним видається розроблення класифікації суб'єктів управлінської діяльності у сфері функціонування та розвитку біосферних заповідників, аналіз особливостей і виявлення недоліків у механізмі державного управління у вказаній сфері, а також вироблення шляхів удосконалення системи органів державного управління не лише біосферними заповідниками, а й заповідною справою загалом.

Аналіз літературних даних і постановка завдання дослідження. До питання управління природокористуванням і охороною навколишнього природного середовища загалом зверталися такі учені-правознавці у галузі екологічного права, як В. І. Андрейцев, А. П. Гетьман [17], Б. В. Єрофеев, І. Ф. Панкратов, В. В. Петров та ін. Проблемам державного управління ПЗФ присвятили свої праці О. С. Колбасов [19], О. І. Дребот [16], О. О. Даниляк [14], В. М. Бевзенко [12], О. М. Ковтун [18], Ю. І. Павлун [21] та ін.

Проте питання особливостей управління у сфері розвитку і функціонування саме біосферних заповідників, правового статусу суб'єктів управлінської діяльності, компетенції суб'єктів державного управління у цій сфері, а також участі в цьому процесі недержавних інституцій, зокрема громадськості та наукових установ, не були достатньо досліджені. Необхідність аналізу правових проблем управління у сфері функціонування та розвитку біосферних заповідників, дослідження правового статусу суб'єктів управління, вироблення шляхів вдосконалення інституційної основи управлінської діяльності у цій сфері пояснюється також тим, що біосферні заповідники є порівняно новою категорією в системі територій та об'єктів ПЗФ України, оскільки його закріплення в національному законодавстві з прийняттям у 1992 р. Закону України «Про природно-заповідний фонд України» [1] є наслідком усвідомлення міжнародною спільнотою необхідності створення

наукової основи для поліпшення взаємодії людини і навколишнього природного середовища.

Метою статті є аналіз сучасного стану управління у сфері функціонування та розвитку біосферних заповідників та обґрунтування нагальної потреби в подальшому вдосконаленні механізму управління у даній сфері. Завданнями дослідження є встановлення та класифікація суб'єктного складу управління, формулювання визначення юридичного поняття «державне управління у сфері функціонування та розвитку біосферних заповідників», аналіз компетенції органів державного управління, а також вироблення шляхів удосконалення механізму управління у даній сфері.

Виклад основного матеріалу. Досліджуючи в цілому питання управління природокористуванням і охороною навколишнього природного середовища А. П. Гетьман звертає увагу на те, що дане поняття характеризується такими загальними рисами, як, «по-перше, управління – це діяльність органів державної виконавчої влади і органів місцевого самоврядування; по-друге, це діяльність у сфері публічних екологічних відносин, що виникають у зв'язку з природокористуванням, відтворенням природних ресурсів, охороною навколишнього природного середовища, забезпеченням екологічної безпеки; по-третє, ця діяльність має чітко визначену управлінську (адміністративно-правову) спрямованість». Учений визначає управління природокористуванням і охороною навколишнього природного середовища як «механізм організації та системи діяльності органів державної виконавчої влади і місцевого самоврядування у сфері публічних екологічних відносин, що виникають у зв'язку з природокористуванням, відтворенням природних ресурсів, охороною навколишнього природного середовища, забезпеченням екологічної безпеки»[17, с. 35].

Проте особливістю управління у сфері функціонування та розвитку саме біосферних заповідників є те, що суб'єктний склад цих відносин досить різноманітний, оскільки деякі суб'єкти наділено управлінськими повноваженнями, хоча відповідно до закону та своєї природи не мають владних

повноважень щодо здійснення регулюючого впливу. Іншими словами, управління у сфері функціонування та розвитку біосферних заповідників здійснюється не лише органами державної влади, а й іншими суб'єктами, наприклад, спеціальними адміністраціями біосферних заповідників, але поширення компетенції та коло повноважень вказаних суб'єктів є різними.

Так, відповідно до ст. 12 Закону України «Про природно-заповідний фонд України» [1] управління біосферними заповідниками здійснюється їх спеціальними адміністраціями, які очолюють керівники, призначені за погодженням з Міністерством екології та природних ресурсів України (далі – Мінприроди). Серед суб'єктів управління, які також наділені окремими управлінськими повноваженнями, але не є органами державної влади, слід назвати громадських інспекторів. Відповідно до п. 9 ч. 1 ст. 255 Кодексу України про адміністративні правопорушення (далі – КУпАП) [4] громадські інспектори з охорони довкілля уповноважені складати протоколи про порушення правил охорони та використання територій та об'єктів ПЗФ (ст. 91 КУпАП).

Тому суб'єктів управління у сфері функціонування та розвитку біосферних заповідників слід класифікувати на суб'єктів державного управління та суб'єктів недержавного управління. У свою чергу, суб'єктів державного управління слід віднести до суб'єктів загального державного управління у вказаній сфері, наприклад, Кабінет Міністрів України, та суб'єктів спеціального державного управління, наприклад, Державна екологічна інспекція України, Мінприроди. Суб'єктами недержавного управління є спеціальні адміністрації біосферних заповідників та громадські інспектори.

Необхідно зазначити, що загалом під недержавним управлінням у сфері функціонування та розвитку біосферних заповідників слід розуміти регулюючу діяльність недержавних органів та окремих уповноважених осіб, які наділені чітко визначеним колом повноважень, спрямовану на створення умов для функціонування біосферних заповідників відповідно до покладених на них завдань, забезпечення дотримання режиму заповідних територій, охорону біосферних заповідників.

Щодо групи суб'єктів державного управління у сфері функціонування та розвитку біосферних заповідників необхідно насамперед наголосити, що серед учених-правників немає єдиного підходу до розуміння юридичної категорії «державне управління», оскільки деякі науковці пов'язують державне управління виключно з виконавчою та розпорядчою діяльністю виконавчої гілки влади, залишаючи поза увагою законодавчу діяльність та діяльність Президента України. Інші ж розглядають державне управління ширше, як організуючу діяльність усіх гілок державної влади, спрямовану на досягнення цілей держави. Так, О. Ю. Оболенський визначає «державне управління» як «цілеспрямований організаційний та регулюючий вплив держави на стан і розвиток суспільних процесів, свідомість, поведінку та діяльність особи і громадянина з метою досягнення цілей та реалізації функцій держави, відображених у Конституції та законодавчих актах, шляхом запровадження державної політики, виробленої політичною системою та законодавчо закріпленої, через діяльність органів державної влади, наділених необхідною компетенцією» [15, с. 94].

У свою чергу В. Я. Малиновський надає таке визначення: «державне управління – один із видів діяльності держави, змістом якого є здійснення управлінського організуючого впливу шляхом використання повноважень виконавчої влади через організацію виконання законів, здійснення управлінських функцій з метою комплексного соціально-економічного та культурного розвитку держави, її окремих територій, а також забезпечення реалізації державної політики у відповідних сферах суспільного життя, створення умов для реалізації громадянами їх прав і свобод» [20, с. 47]. Як бачимо, В. Я. Малиновський дещо звужує поняття «державне управління», обмежуючись здійсненням управлінських функцій лише органами виконавчої влади, з чим не можна погодитись, оскільки організуючий вплив з метою впорядкування суспільних відносин здійснюється також і іншими державними органами, зокрема Верховною Радою України, Президентом України та ін.

Слід погодитися з думкою О. С. Колбасова, який розглядає державне

управління в галузі охорони природи як управлінську компетенцію державних органів. Учений звертає увагу на те, що це управління здійснюють різні види державних органів, наділені різною компетенцією, функціонуючи на різних рівнях [19, с. 176–178].

Щодо державного управління у сфері природно-заповідної справи слід відзначити, що серед науковців також немає єдиної думки. Так, В. Г. Гетьман [13, с. 73], О. І. Дребот [16], Ю. І. Павлун [21] визначають державне управління у галузі організації, охорони та використання ПЗФ як здійснювану відповідно до чинного законодавства організаційно-розпорядчу діяльність органів виконавчої влади, наукових установ, громадськості з метою забезпечення функціонування природно-заповідного фонду

О. О. Статівка пропонує «державне управління заповідною справою» розуміти як «сферу організуючої та розпорядчої діяльності органів державної влади, наукових установ, які здійснюють організаційний вплив на відносини, які складаються в галузі організації, функціонування, охорони, використання природно-заповідного фонду, відновлення його природних комплексів і об'єктів з метою збереження природної різноманітності ландшафтів, генофонду тваринного й рослинного світу, підтримання загального екологічного балансу та забезпечення фонового моніторингу навколишнього природного середовища» [22, с. 59].

Але з такими визначеннями не можна погодитися, оскільки за такого змісту юридичної категорії «державне управління в галузі організації, охорони й використання природно-заповідного фонду» відбувається ототожнення понять «управління», що є більш широким, і «державне управління». Це пояснюється тим, що організаційно-розпорядчу діяльність, використовуючи адміністративні методи регулювання, не можуть здійснювати ні наукові установи, ні громадськість.

Вважаємо правильним визначення, надане О. О. Даниляк, а саме запропоновано розуміти «державне управління у сфері природно-заповідної справи» як «організуючу, виконавчо-розпорядчу діяльність органів державної

влади та місцевого самоврядування, що наділені відповідною компетенцією, спрямовану на збереження первинного (природного) стану діючих та створення нових об'єктів природно-заповідного фонду» [14].

Отже, «управління у сфері природно-заповідної справи» та «державне управління у сфері природно-заповідної справи» є різними юридичними категоріями.

З огляду на вищевикладене, державне управління у сфері функціонування та розвитку біосферних заповідників слід визначити як регулюючу, організуючу, виконавчо-розпорядчу діяльність різних за правовим статусом, рівнями та компетенцією органів державної влади, що наділені відповідними повноваженнями, спрямовану на розширення мережі біосферних заповідників, створення умов для функціонування біосферних заповідників відповідно до покладених на них завдань, забезпечення дотримання режиму заповідних територій та охорону біосферних заповідників.

Спеціально уповноваженим органом державного управління у сфері функціонування та розвитку біосферних заповідників є Мінприроди, яке забезпечує реалізацію державної політики та здійснює комплексне управління й регулювання у сфері організації, використання, охорони ПЗФ України та національної екологічної мережі.

Так, згідно з Положенням про Міністерство екології та природних ресурсів, затвердженим постановою Кабінету Міністрів України від 21.01.2015 р. № 32 [5], основними завданнями Мінприроди є забезпечення формування та реалізація державної політики у сфері раціонального використання, відтворення та невиснажливого використання біологічного та ландшафтного різноманіття, формування, збереження та використання екологічної мережі, організації, охорони та використання ПЗФ.

На сьогоднішній день у складі центрального апарату Мінприроди функціонує спеціальний структурний підрозділ – Департамент заповідної справи (далі – Департамент), функції якого до 2011 р. виконувала Державна служба заповідної справи як окремий урядовий орган, що підпорядковувався

Мінприроди.

Основним завданням Департаменту є забезпечення організації, охорони та використання природно-заповідного фонду. Департамент, відповідно до покладених на нього завдань, готує і вносить пропозиції щодо нормативно-правового регулювання з питань організації, охорони та використання природно-заповідного фонду стосовно: спеціального використання природних ресурсів у межах територій природно-заповідного фонду, створення нових територій та об'єктів природно-заповідного фонду, а також розширення, зміни меж, категорії та скасування статусу існуючих територій та об'єктів природно-заповідного фонду; узагальнює наукові дослідження на територіях природних та біосферних заповідників, забезпечує здійснення управління установами природно-заповідного фонду, які відносяться до сфери управління Мінприроди та ін. Також Департамент забезпечує організацію розроблення проектів: створення, оголошення, зміни меж, категорії та скасування статусу територій біосферних заповідників; резервування цінних для заповідання природних територій та об'єктів; розглядає та вносить пропозиції щодо затвердження положень про біосферні заповідники, затвердження проектів організації території біосферних заповідників, затвердження положень про екологічні фонди біосферних заповідників та ін.

Слід наголосити, що Департамент заповідної справи у складі Мінприроди є єдиним підрозділом, що забезпечує організацію, охорону та ефективне використання природно-заповідного фонду, а також упровадження положень Закону України «Про природно-заповідний фонд України». У пояснювальній записці до проекту Постанови Кабінету Міністрів України «Про Державне агентство заповідної справи України» [11] відзначається, що у зв'язку з проголошенням курсу держави на збільшення площі земель природоохоронних територій, розширення мережі об'єктів природно-заповідного фонду, функціонування лише одного структурного підрозділу Мінприроди у сфері управління заповідною справою є недостатнім.

Також необхідно відзначити, що сьогоденні біосферні заповідники

підпорядковуються різним державним органам і недержавним установам, що свідчить про розпорошеність повноважень з управління у сфері функціонування та розвитку біосферних заповідників.

Так, в управлінні Мінприроди на сьогоднішній день знаходиться лише Карпатський біосферний заповідник. Відповідно до Положення, затвердженого наказом Мінприроди від 22.10.2015 р. № 387 [8], Дунайський біосферний заповідник віднесено до сфери управління Національної академії наук України (п. 1.5). Положенням, затвердженим наказом Мінприроди від 04.12.2015 р. № 471 [9], визначено підпорядкування Чорноморського біосферного заповідника також Національній академії наук України (п. 1.11). Згідно з Положенням, затвердженим наказом Мінприроди від 06.04.2009 р. № 159 [10], біосферний заповідник «Асканія-Нова» перебуває у віданні Української академії аграрних наук (п. 1.3) (нині – Національна академія аграрних наук).

Таким чином, функції управління щодо біосферних заповідників розпорошені між різними органами державної влади та науковими установами. Як справедливо відзначає В. М. Бевзенко, «очевидно, що зазначені суб'єкти здійснюють функції управління заповідними об'єктами і територіями під час виконання своїх безпосередніх завдань, цілей діяльності, а відтак вплив на складові природно-заповідного фонду є безсистемним, факультативним» [12].

Загалом на недосконалість системи органів управління заповідною справою та наявність проблем у реалізації комплексу функцій інститутів заповідної справи та механізму координації їх діяльності вже неодноразово зверталася увага. Так, Ю. І. Павлун наголошує, що «невирішеними є питання владного підпорядкування заповідних об'єктів загальнодержавного рівня (природні, біосферні заповідники, національні парки), повноти функцій управління заповідною справою, участі місцевих органів влади та самоврядних об'єднань населення в заходах сприяння охороні й збереженню територій та об'єктів природно-заповідного фонду» [21].

О. І. Дребот також наголошує, що «в умовах поліцентричного підпорядкування територій та об'єктів природно-заповідного фонду стратегічно

правильним є вирішення питання про створення єдиного Державного органу з охорони та захисту природної спадщини» [16].

О. М. Ковтун вказує на недосконалість системи державного управління територіями та об'єктами природно-заповідного фонду, яка полягає, насамперед, у тому, що вони залишаються підпорядкованими різним міністерствам, відомствам і установам, і звертає увагу на необхідність централізувати існуючу систему управління, підпорядкувавши території та об'єкти природно-заповідного фонду України єдиному органу – Мінприроди [18].

У зв'язку з недосконалістю системи державного управління ПЗФ підготовлений Мінприроди проект Постанови Кабінету Міністрів України «Про Державне агентство заповідної справи України» [11] передбачає поєднання розпоршених функцій управління заповідною справою шляхом створення єдиного державного органу управління територіями та об'єктами ПЗФ, майном установ ПЗФ – Державного агентства заповідної справи України як центрального органу виконавчої влади, що спрямовується й координується Кабінетом Міністрів України через Міністра екології та природних ресурсів.

Також слід вказати, що територіальні органи Мінприроди були ліквідовані як юридичні особи публічного права відповідно до Постанови Кабінету Міністрів України «Про ліквідацію територіальних органів Міністерства охорони навколишнього природного середовища України» від 13.03.2013 р. № 159 [6], а питання забезпечення здійснення повноважень з охорони навколишнього природного середовища на місцевому рівні та передачі функцій від територіальних органів Мінприроди врегульовано Законом України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо оптимізації повноважень органів виконавчої влади у сфері екології та природних ресурсів, у тому числі на місцевому рівні» від 16.10.2012 р. № 5456-VI [2]. Так, вказаним Законом було внесено зміни до Закону України «Про охорону навколишнього природного середовища» від 25.06.1991 р. № 1264-XII [3], відповідно до яких повноваження ліквідованих територіальних органів Мінприроди віднесено до

компетенції місцевих державних адміністрацій.

Таким чином, на сьогоднішній день питання охорони навколишнього природного середовища на місцевому рівні віднесені до відання місцевих державних адміністрацій, у складі яких функціонують підрозділи з питань екології та природних ресурсів. Вказані підрозділи також здійснюють забезпечення реалізації державної політики у галузі заповідної справи, формування, збереження та використання екологічної мережі, здійснення управління та регулювання у сфері охорони і використання територій та об'єктів ПЗФУ країни на відповідній території, а також видають дозволи на спеціальне використання природних ресурсів відповідно до законодавства. Проте слід відзначити, що виконання вказаних повноважень у сфері управління територіями та об'єктами ПЗФ є неосновними для місцевих державних адміністрацій, тобто виконуються поряд із управлінням в інших галузях суспільного та державного життя, що ускладнює звернення належної уваги до проблем розвитку та врегулювання правовідносин у даній сфері.

Отже, на місцях відсутні територіальні органи управління не лише біосферними заповідниками, а і ПЗФ загалом, що, на нашу думку, пояснюється недосконалістю механізму державного управління природоохоронними територіями, оскільки місцеві державні адміністрації не є органами спеціальної компетенції, а здійснюють окремі повноваження щодо видачі дозволів на спеціальне використання природних ресурсів у межах біосферних заповідників.

Тому наразі склалася ситуація, за якої відсутній не лише єдиний спеціально уповноважений орган управління ПЗФ, а й відповідні територіальні органи, які б забезпечували виконання на місцях розробленої державної політики у вказаній сфері та здійснювали управлінські повноваження безпосередньо взаємодіючи із природоохоронними установами.

Вказана недосконалість, точніше, незавершеність у побудові механізму державного управління у сфері не лише функціонування та розвитку біосферних заповідників, а й ПЗФ взагалі, створює ризики неконтрольної самостійності підприємств, установ, яким підпорядковані та які управляють

об'єктами ПЗФ, наприклад, спеціальних адміністрацій біосферних заповідників. Також у зв'язку з не підпорядкованістю вказаних суб'єктів вищестоящим органам з чітко визначеними повноваженнями відсутній дієвий механізм злагодженого та односпрямованого управління у вказаній сфері правовідносин, досягнення поставлених перед біосферними заповідниками цілей. Крім того, розпорошеність біосферних заповідників між різними установами та органами державної влади, не підпорядкованість підприємств та установ, у віданні яких перебувають біосферні заповідники, єдиному керівному органу призводить до того, що вони мають надмірну самостійність в управлінні біосферними заповідниками, що у свою чергу, унеможливорює ефективний вплив та вчасне реагування на їхні протиправні дії чи бездіяльність.

З огляду на вищевикладене ми погоджуємося з думкою більшості дослідників у галузі заповідної справи, вчених-правників і вважаємо за необхідне створення єдиного спеціально уповноваженого відокремленого органу з чітко визначеною компетенцією у сфері управління ПЗФ, якому слід перепідпорядкувати біосферні заповідники, щоб усунути неузгодженість між різними органами державної влади, підприємствами, установами, організаціями у питаннях формування та реалізації стратегії та планів розвитку біосферних заповідників, а також відповідних територіальних органів цього органу для забезпечення реалізації державної політики у сфері управління заповідною справою на місцях.

Слід також окремо звернути увагу на службу державної охорони природно-заповідного фонду України, правовий статус якої та місце серед інших суб'єктів потребує чіткого визначення. Так, відповідно до ст. 60 Закону України «Про природно-заповідний фонд України» [1] охорона біосферних заповідників покладається на служби їх охорони, які входять до складу служби державної охорони природно-заповідного фонду України. Відповідно до Положення, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 14.07.2000 р. № 1127 [7] служби державної охорони біосферних заповідників очолюють керівники адміністрацій територій та об'єктів природно-заповідного

фонду. Управління службою держохорони здійснює Мінприроди.

Основними завданнями служби держохорони є: забезпечення додержання режиму охорони територій та об'єктів ПЗФ України; попередження та припинення порушень природоохоронного законодавства, тобто служба держохорони ПЗФ України є природоохоронним органом, працівники якого мають досить широке коло повноважень, зокрема, вимагати від громадян і службових осіб пояснення у зв'язку з порушенням ними режиму територій та об'єктів ПЗФ, їх охоронних зон; перевіряти у громадян і службових осіб посвідчення на право перебування, використання природних ресурсів та провадження іншої діяльності в межах відповідних територій та об'єктів ПЗФ; складати протоколи про порушення адміністративного законодавства в галузі охорони довкілля і використання природних ресурсів, надсилати їх відповідним органам для притягнення винних до відповідальності; безперешкодно відвідувати і перевіряти підприємства, установи, організації, судна та інші транспортні засоби у межах територій та об'єктів ПЗФ, їх охоронних зон стосовно додержання вимог природоохоронного законодавства; давати обов'язкові для виконання приписи з метою усунення порушень, виявлених у межах територій та об'єктів ПЗФ; подавати клопотання про припинення, зупинення чи обмеження будь-якої діяльності, що провадиться з порушенням вимог природоохоронного законодавства або забороняється згідно з режимом охорони територій та об'єктів ПЗФ та ін.

Так, відповідно до п. 1 ч. 1 ст. 255 КУпАП [4] уповноважені посадові особи служби державної охорони ПЗФ України мають право складати протоколи про порушення правил використання об'єктів тваринного світу (частини 2, 4, 5 ст. 85 КУпАП); порушення вимог щодо охорони видів тварин і рослин, занесених до Червоної книги України (ст. 90 КУпАП); порушення правил охорони та використання територій та об'єктів природно-заповідного фонду (ст. 91 КУпАП).

При цьому слід відзначити, що до складу посадових осіб служби держохорони біосферного заповідника належать посадові особи та працівники,

перелік яких визначається в додатку до положення, зокрема: директор; головний природознавець; працівники відділу (сектору) державної охорони природно-заповідного фонду; начальник філіалу; начальник природоохоронного науково-дослідного відділення та його заступник, начальник станції пожежної (природоохоронної), майстер станції пожежної (природоохоронної); інженер з охорони природних екосистем, інженер з охорони тваринного світу; майстер з охорони природи, інспектор з охорони природно-заповідного фонду, пожежний (респіраторник), спостерігач-пожежний.

Отже, посадові особи цього природоохоронного органу є одночасно посадовими особами та працівниками спеціальних адміністрацій біосферних заповідників, які здійснюють управління вказаними природоохоронними установами. Тобто апарати різних за функціональним призначенням органів є зрощеними, невіддільними і фактично одні й ті ж посадові особи здійснюють як управління, так і охоронні повноваження на територіях відповідних природоохоронних установ. Тому на сьогодні в Україні відсутній самостійний орган державної влади зі штатом професійних фахівців, незалежних від будь-яких підприємств та їхніх посадових осіб, і який би забезпечував здійснення охорони не лише біосферних заповідників, а й територій та об'єктів ПЗФ загалом, попереджував посягання на заповідні території та їх природні багатства, припиняв порушення природоохоронного законодавства в межах відповідних територій і об'єктів тощо.

З огляду на те, що служба держохорони ПЗФ, яка покликана здійснювати дуже важливі для галузі охоронні функції, фактично є складовою спеціальних адміністрацій, які здійснюють управління біосферними заповідниками, і одні й ті ж посадові особи реалізують різні за функціональним призначенням повноваження, з метою забезпечення незалежного додержання режиму охорони територій та об'єктів природно-заповідного фонду України та попередження і припинення порушень природоохоронного законодавства на територіях біосферних заповідників, вважаємо за необхідне вдосконалити систему

державного управління охороною біосферних заповідників шляхом відокремлення державної служби охорони ПЗФ у самостійний підрозділ при Державній екологічній інспекції України, яка підпорядковується Міністерству екології та природних ресурсів України.

Обговорення результатів. Особливістю правовідносин з управління у сфері функціонування та розвитку біосферних заповідників є те, що суб'єктний склад цих відносин досить різноманітний, оскільки деякі суб'єкти наділені управлінськими повноваженнями, хоча відповідно до закону та своєї природи не мають владних повноважень щодо здійснення регулюючого впливу. Тому запропоновано суб'єктів управління у сфері функціонування та розвитку біосферних заповідників класифікувати на суб'єктів державного управління та суб'єктів недержавного управління. У свою чергу суб'єктів державного управління слід віднести до суб'єктів загального державного управління у вказаній сфері, наприклад, Мінприроди, та суб'єктів спеціального державного управління, наприклад, Державна екологічна інспекція України. Суб'єктами недержавного управління є спеціальні адміністрації біосферних заповідників та громадські інспектори.

Зважаючи на відсутність спеціалізованого органу управління заповідною справою, підтримуємо позицію більшості вчених-правників, фахівців у галузі заповідної справи щодо необхідності створення єдиного спеціально уповноваженого відокремленого органу з чітко визначеною компетенцією у сфері управління ПЗФ. Крім того, на нашу думку, вдосконалити механізм державного управління необхідно шляхом створення відповідних територіальних органів, підпорядкованих вказаному центральному органу виконавчої влади у галузі заповідної справи для забезпечення реалізації державної політики у сфері управління заповідною справою на місцях.

Вважаємо також, що вказаному новоствореному органу необхідно перепідпорядкувати біосферні заповідники, щоб усунути неузгодженість між різними органами державної влади, підприємствами, установами, організаціями у питаннях формування та реалізації стратегії та планів розвитку біосферних

заповідників.

Крім того, вдосконалити систему державного управління у сфері охорони біосферних заповідників необхідно шляхом відокремлення державної служби охорони ПЗФ у самостійний підрозділ при Державній екологічній інспекції України, яка підпорядковується Мінприроди.

Висновки. Отримані результати дослідження та запропоновані шляхи вдосконалення механізму управління у сфері функціонування та розвитку біосферних заповідників можуть бути апробовані при реформуванні системи органів державного управління заповідною справою. Наведена класифікація суб'єктів управління у сфері функціонування та розвитку біосферних заповідників дозволяє вирішити питання щодо характеру їх взаємодії з іншими суб'єктами управління, розмежувати й чітко визначити обсяги та види повноважень суб'єктів державного та недержавного управління.

Наведені в статті висновки не є остаточними, а питання управління у сфері функціонування та розвитку біосферних заповідників потребують подальшого аналізу та вдосконалення, наприклад, подальше дослідження компетенції органів державного управління, повноважень недержавних суб'єктів управлінської діяльності, виокремлення інших критеріїв та класифікації суб'єктів управління у сфері функціонування та розвитку біосферних заповідників.

Список літератури:

1. Про природно-заповідний фонд України [Електронний ресурс] : Закон України від 16.06.1992 р. № 2456-ХІІ. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2456-12>.
2. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо оптимізації повноважень органів виконавчої влади у сфері екології та природних ресурсів, у тому числі на місцевому рівні [Електронний ресурс] : Закон України від 16.10.2012 р. № 5456-VI. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/5456-17>.
3. Про охорону навколишнього природного середовища [Електронний ресурс] : Закон України від 25.06.1991 р. № 1264-ХІІ. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1264-12/page2>.
4. Кодекс України про адміністративні правопорушення (статті 213–330) [Електронний ресурс] : Закон України від 07.12.1984 р. № 8073-X. – Режим доступу : <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/80732-10>.
5. Про затвердження Положення про Міністерство екології та природних ресурсів [Електронний ресурс] : Постанова Кабінету Міністрів України від 21 січня 2015 р. № 32. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/32-2015-%D0%BF>.

6. Про ліквідацію територіальних органів Міністерства охорони навколишнього природного середовища України [Електронний ресурс] : Постанова Кабінету Міністрів України від 13.03.2013 р. № 159. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/159-2013-%D0%BF>.

7. Про затвердження Положення Про службу державної охорони природно-заповідного фонду України [Електронний ресурс] : Постанова Кабінету Міністрів України від 14.07.2000 р. № 1127. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1127-2000-%D0%BF>.

8. Про затвердження положення про Дунайський біосферний заповідник [Електронний ресурс] : Наказ Міністерства екології та природних ресурсів України від 22.10.2015 р. № 387. – Режим доступу : <http://www.menr.gov.ua/normakty/60-9/acts/4885-nakaz-vid-22-10-2015-387-pro-zatverdzhennia-polozhennia-pro-dunaiskyi-biosfernyi-zapovidnyk-u-novii-redaktsii>.

9. Про затвердження Положення про Чорноморський біосферний заповідник [Електронний ресурс] : Наказ Міністерства екології та природних ресурсів України від 04.12.2015 р. № 471. – Режим доступу : <http://www.menr.gov.ua/normakty/60-9/acts/4896-nakaz-vid-04-12-2015-471-pro-zatverdzhennia-polozhennia-pro-chornomorskyi-biosfernyi-zapovidnyk>.

10. Положення про біосферний заповідник «Асканія-Нова» імені Ф. Е. Фальц-Фейна [Електронний ресурс] : Наказ Міністерства охорони навколишнього природного середовища України від 06.04.2009 р. № 159. – Режим доступу : <http://www.menr.gov.ua/normakty/60-9/acts/4885-nakaz-vid-22-10-2015-387-pro-zatverdzhennia-polozhennia-pro-dunaiskyi-biosfernyi-zapovidnyk-u-novii-redaktsii>.

11. Про Державне агентство заповідної справи України [Електронний ресурс] : Пояснювальна записка до проекту Постанови Кабінету Міністрів України. – Режим доступу : http://civic.kmu.gov.ua/consult_mvc_kmu/uploads/attach-2566-568621957.pdf.

12. Бевзенко В. М. Управління природно-заповідним фондом України: (організац.-правові питання) : монографія / В. М. Бевзенко. – Херсон : Айлант, 2005. – 268 с.

13. Гетьман В. Г. Структурно-функціональне управління заповідною справою / В. Г. Гетьман // Персонал. – 2006. – № 4. – С. 66–73.

14. Даниляк О. О. Понятійно-категоріальний апарат державного управління у сфері природно-заповідної справи: становлення та утвердження / О. О. Даниляк // Економіка та держава. – 2008. – № 9. – С. 96–99.

15. Державне управління та державна служба : словн.-довід. / уклад. О. Ю. Оболенський. – Київ : КНЕУ, 2005. – 480 с.

16. Дребот О. І. Система державного управління природно-заповідним фондом України та її регіонів / О. І. Дребот // Регіональна економіка. – 2011. – № 4. – С. 205–209.

17. Екологічне право : підручник / [Г. В. Анісімова, А. К. Соколова, Т. В. Григор'єва та ін.] ; за ред. А. П. Гетьмана ; Нац. ун-т «Юрид. акад. України ім. Ярослава Мудрого». – Харків : Право, 2013. – 431 с.

18. Ковтун О. М. Правові аспекти охорони територій та об'єктів природно-заповідного фонду України : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.06 / О. М. Ковтун. – Київ : Б.в., 2008. – 16 с.

19. Колбасов О. С. Экология: политика и право / О. С. Колбасов. – Москва : Наука, 1976. – 230 с.

20. Малиновський В. Я. Словник термінів і понять з державного управління / В. Я. Малиновський. – Вид. 2-ге, доп. і виправл. – Київ : Центр сприяння інституційному розвитку державної служби, 2005. – 254 с. – (Серія «Бібліотека молодого державного службовця»).

21. Павлун Ю. І. Удосконалення державного управління природно-заповідним фондом України / Ю. І. Павлун // Публічне адміністрування: теорія і практика : електронний збірник наукових праць. – 2011. – № 1 (5).

22. Статівка О. О. Актуальні питання державного управління природно-заповідним

фондом України / О. О. Статівка // Національний вісник Ужгородського національного університету. Серія Право. – 2015. – Вип. 35. – Ч. 2, т. 2. – С. 58–62.

References:

1. Pro pryrodno-zapovidnyi fond Ukrainy: Zakon Ukrainy vid 16.06.1992 № 2456-XII. zakon4.rada.gov.ua. Retrived from <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2456-12> [in Ukrainian].
2. Pro vnesennia zmin do deiakykh zakonodavchykh aktiv Ukrainy shchodo optymizatsii povnovazhen orhaniv vykonavchoi vlady u sferi ekolohii ta pryrodnykh resursiv, u tomu chysli na mistsevomu rivni: Zakon Ukrainy vid 16.10.2012 № 5456-VI. zakon3.rada.gov.ua. Retrived from <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/5456-17> [in Ukrainian].
3. Pro okhoronu navkolyshnoho pryrodnoho seredovyscha: Zakon Ukrainy vid 25.06.1991 № 1264-XII. zakon3.rada.gov.ua. Retrived from <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1264-12/page2> [in Ukrainian].
4. Kodeks Ukrainy pro administratyvni pravoporushennia (st.st. 213–330): Zakon Ukrainy vid 07.12.1984 № 8073-X. zakon5.rada.gov.ua. Retrived from <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/80732-10> [in Ukrainian].
5. Pro zatverdzhennia Polozhennia pro Ministerstvo ekolohii ta pryrodnykh resursiv: Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 21.01.2015 № 32. zakon3.rada.gov.ua. Retrived from <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/32-2015-%D0%BF> [in Ukrainian].
6. Pro likvidatsiiu terytorialnykh orhaniv Ministerstva okhorony navkolyshnoho pryrodnoho seredovyscha Ukrainy: Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 13.03.2013 № 159. zakon4.rada.gov.ua. Retrived from <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/159-2013-%D0%BF> [in Ukrainian].
7. Pro zatverdzhennia Polozhennia Pro sluzhbu derzhavnoi okhorony pryrodno-zapovidnoho fondu Ukrainy: Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 14.07.2000 № 1127. zakon3.rada.gov.ua. Retrived from <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1127-2000-%D0%BF> [in Ukrainian].
8. Pro zatverdzhennia polozhennia pro Dunaiskyi biosfernyi zapovidnyk: Nakaz Ministerstva ekolohii ta pryrodnykh resursiv Ukrainy vid 22.10.2015 № 387. menr.gov.ua. Retrived from <http://www.menr.gov.ua/normakty/60-9/acts/4885-nakaz-vid-22-10-2015-387-pro-zatverdzhennia-polozhennia-pro-dunaiskyi-biosfernyi-zapovidnyk-u-novii-redaktsii> [in Ukrainian].
9. Pro zatverdzhennia Polozhennia pro Chornomorskyi biosfernyi zapovidnyk: Nakaz Ministerstva ekolohii ta pryrodnykh resursiv Ukrainy vid 04.12.2015 № 471. menr.gov.ua. Retrived from <http://www.menr.gov.ua/normakty/60-9/acts/4896-nakaz-vid-04-12-2015-471-pro-zatverdzhennia-polozhennia-pro-chornomorskyi-biosfernyi-zapovidnyk> [in Ukrainian].
10. Polozhennia pro biosfernyi zapovidnyk «Askaniia-Nova» imeni F. E. Falts-Feina: Nakaz Ministerstva okhorony navkolyshnoho pryrodnoho seredovyscha Ukrainy vid 06.04.2009 № 159. menr.gov.ua. Retrived from <http://www.menr.gov.ua/normakty/60-9/acts/4885-nakaz-vid-22-10-2015-387-pro-zatverdzhennia-polozhennia-pro-dunaiskyi-biosfernyi-zapovidnyk-u-novii-redaktsii> [in Ukrainian].
11. Pro Derzhavne ahentstvo zapovidnoi spravy Ukrainy: Poiasniuvalna zapyska do proektu postanovy Kabinetu Ministriv Ukrainy. civic.kmu.gov.ua. Retrived from http://civic.kmu.gov.ua/consult_mvc_kmu/uploads/attach-2566-568621957.pdf [in Ukrainian].
12. Bevzenko, V.M. (2005). Upravlinnia pryrodno-zapovidnym fondom Ukrainy: (orhanizats.-pravovi pytannia). Kherson: Aylant [in Ukrainian].
13. Hetman, V.H. (2006). Strukturno-funktsionalne upravlinnia zapovidnoiu spravoiu. Personal, 4, 66–73 [in Ukrainian].
14. Danyliak, O.O. (2008). Poniatiino-katehorialnyi aparat derzhavnoho upravlinnia u sferi pryrodno-zapovidnoi spravy: stanovlennia ta utverdzhennia. Ekonomika ta derzhava, 9, 96–99 [in Ukrainian].
15. Obolenskyi, O.Iu. (Eds.). (2005). Derzhavne upravlinnia ta derzhavna sluzhba: Slovn.-dovid. Kyiv: KNEU [in Ukrainian].

16. Drebot, O.I. (2011). Systema derzhavnoho upravlinnia pryrodno-zapovidnym fondom Ukrainy ta yii rehioniv. Rehionalna ekonomika, 4, 205–209 [in Ukrainian].
17. Anisimova, H.V., Sokolova A.K., Hryhorieva, T.V. et al. (2013). Ekolohichne pravo. A.P. Getman (Ed.); Nats. un-t «Iuryd. akad. Ukrainy im. Yaroslava Mudroho». Kharkiv: Pravo [in Ukrainian].
18. Kovtun, O.M. (2008). Pravovi aspekty okhorony terytorii ta ob'iektiv pryrodno-zapovidnoho fondu Ukrainy. Extended abstract of candidate's thesis. Kyiv [in Ukrainian].
19. Kolbasov, O.S. (1976). Ekolohyia: polytyka y pravo. Moscow: Nauka [in Russian].
20. Malynovskyi, V.Ia. (2005). Slovnyk terminiv i poniat z derzhavnoho upravlinnia. 2nd ed. Kyiv: Tsentр spryiannia instytutsiinomu rozvytku derzhavnoi sluzhby [in Ukrainian].
21. Pavlun, Iu.I. (2011). Udoskonalennia derzhavnoho upravlinnia pryrodno-zapovidnym fondom Ukrainy. Publichne administruvannia: teoriia i praktyka, 1 (5) [in Ukrainian].
22. Stativka, O.O. (2015). Aktualni pytannia derzhavnoho upravlinnia pryrodno-zapovidnym fondom Ukrainy. Natsionalnyi visnyk Uzhhorodskoho natsionalnoho universytetu. Serii Pravo, 35, Part 2, Vol. 2, pp. 58–62 [in Ukrainian].

Голєнко Р. А. Правовые проблемы управления в сфере функционирования и развития биосферных заповедников Украины.

Вьяснены и охарактеризованы особенности и отличия «управления» и «государственного управления» в сфере функционирования и развития биосферных заповедников. Предложена классификация субъектов управления в указанной сфере. Проанализирована компетенция органов государственного управления, выявлены недостатки в механизме государственного управления в сфере функционирования и развития биосферных заповедников в частности и природно-заповедного фонда в целом. Предложены пути совершенствования системы органов государственного управления заповедным делом.

Ключевые слова: управление; государственное управление; биосферный заповедник; природно-заповедный фонд; охрана природы.

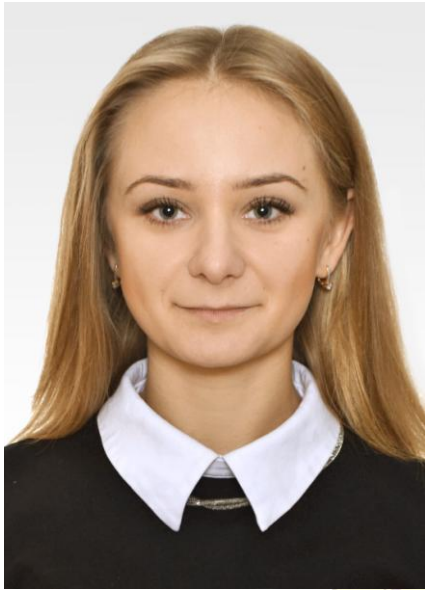
Holonko R. A. Legal problems of management in the sphere of functioning and development of biosphere reserves of Ukraine.

Elucidated and described the features and differences between «management» and «governance» in the area of functioning and development of the biosphere reserve. The classification of subjects of management in this area. Analyzed the competence of government, revealed deficiencies in the mechanism of governance in the area of functioning and development of biosphere reserves in particular and the nature reserve fund as a whole. The ways of improving the government reserved the system matter.

Keywords: management; governance; biosphere reserve; natural reserve fund; nature conservancy.

Надійшла до редколегії 01.09.2016 р.

УДК: 343.11“363” “364”

ПЕРЕДУМОВИ ІНСТИТУАЛІЗАЦІЇ ДОСУДОВОГО РОЗСЛІДУВАННЯ В УМОВАХ ВОЄННОГО, НАДЗВИЧАЙНОГО СТАНУ АБО У РАЙОНІ ПРОВЕДЕННЯ АНТИТЕРОРИСТИЧНОЇ ОПЕРАЦІЇ

О. В. ЛАЗУКОВА,

*здобувач кафедри кримінального процесу,
Національний юридичний університет
імені Ярослава Мудрого,
Україна, м. Харків,
e-mail: lazukov@ukr.net
ORCID 0000-0001-8756-6944*

Проаналізовано сучасні національні передумови інституалізації досудового розслідування в умовах воєнного, надзвичайного стану або у районі проведення антитерористичної операції. Відзначено, що детермінантами нормативного закріплення зазначеного інституту виступають об'єктивні та суб'єктивні чинники. З'ясовано сутність розглядуваного інституту, його місце в системі кримінального процесуального права. Звернено увагу на поліаспектне призначення інституту досудового розслідування в умовах воєнного, надзвичайного стану або у районі проведення антитерористичної операції.

Ключові слова: досудове розслідування; інститут досудового розслідування в умовах воєнного, надзвичайного стану або у районі проведення антитерористичної операції; військовий стан; надзвичайний стан; інституалізація; інституціоналізація.

Вступ. Протягом останніх двох років наша держава постає перед вкрай небезпечними викликами, на які вона повинна реагувати невідкладно й ефективно¹ [1-2]. Події, що відбуваються на Сході нашої держави, дестабілізація політичної обстановки, деструктивні процеси у багатьох сферах життя зумовили необхідність комплексного вирішення, в тому числі й законодавчим шляхом, проблемних питань, які притаманні сучасному аномічному суспільству.

Потреба в суттєвому вдосконаленні нормативного регулювання торкнулася й сфери кримінального судочинства. Забезпечення швидкого, повного та неупередженого розслідування і судового розгляду кримінальних

¹ Згідно з даними дослідження Global Terrorism Index, яке щорічно проводить Інститут економіки та миру, аналізуючи небезпечні процеси у 162 країнах, наша держава протягом двох останніх років входить до 20 країн за безпекою тероризму.

правопорушень в умовах проведення антитерористичної операції (далі – АТО) відповідно до норм чинного законодавства стало неможливим, адже воно було створено для потреб мирного часу. Таким чином, постала проблема особливого регламентування повноважень органів досудового розслідування у «кризових умовах». З огляду на це низкою нормативно-правових актів було внесено концептуальні зміни й доповнення до загального порядку здійснення досудового розслідування кримінальних правопорушень [3–6]. Кримінальний процесуальний кодекс України (далі – КПК України) був доповнений новим розділом IX¹ «Особливий режим досудового розслідування в умовах воєнного, надзвичайного стану або у районі проведення антитерористичної операції» [7].

Аналіз змісту його положень дає змогу стверджувати, що в системі кримінального процесуального права з'явилася відносно відокремлена група норм, яка диференціює правореалізаційний процес в частині здійснення досудового розслідування в умовах дії особливих правових режимів, та утворює інститут досудового розслідування в умовах воєнного, надзвичайного стану або у районі проведення антитерористичної операції.

Поява цього нового інституту зумовила необхідність осмислення його правового змісту, передумов виникнення, нормативного оформлення, що й визначило напрям даного дослідження.

Метою статті є аналіз передумов нормативного закріплення інституту досудового розслідування в умовах воєнного, надзвичайного стану або в районі проведення АТО. У зв'язку зі специфікою правового регулювання логічно дослідити і його аксіологічну характеристику, що й визначає архітектуру даної роботи.

Аналіз останніх досліджень. Проблеми, які стосуються нормативно-правового регулювання суспільних відносин в умовах дії особливих правових режимів, у зв'язку з їх специфічністю вивчаються фахівцями в галузі конституційного та адміністративного права.

Незважаючи на концептуальні зміни в кримінальному процесуальному законодавстві в частині здійснення досудового розслідування в умовах

воєнного, надзвичайного стану або у районі проведення АТО, доводиться констатувати, що даному питанню в наукових колах не приділено достатньої уваги. В окремих працях лише наголошується на необхідності їх теоретичного осмислення та подальшого вдосконалення. Що стосується аналізу передумов інституалізації зазначених норм, то цей аспект науковцями взагалі не розглядався.

Виклад основного матеріалу. Досліджуючи природу соціальних підстав виникнення інституту права, В. Д. Філімонов та О. В. Філімонов цілком слушно зазначають, що підставами виникнення юридичних інститутів є певні сукупності окремих соціальних потреб у врегулюванні суспільних відносин [8, с. 36]. О. А. Керимова, аналізуючи передумови формування та розвитку правових інститутів, також відмічає, що в основі системи права лежать об'єктивні чинники, які зумовлюють об'єктивну необхідність появи нових правових інститутів [9, с. 89]. Не викликає сумнівів, що й поява інституту досудового розслідування в умовах воєнного, надзвичайного стану або у районі проведення АТО була зумовлена саме об'єктивною необхідністю.

Оскільки за будь-яким інститутом права стоїть своя історія інституалізації, спробуємо дослідити інститутогенез групи спеціальних норм права, які, разом із загальними нормами кримінального процесуального права, регулюють порядок здійснення досудового розслідування в умовах воєнного, надзвичайного стану або у районі проведення АТО. При цьому необхідно відзначити, що деякі вчені розглядають інституалізацію лише як технічну сторону утворення нового інституту [10, с. 53]. Як уявляється, дане поняття охоплює більш змістовний процес, саме тому вважаємо за необхідне спочатку проаналізувати семантичне значення цього терміна.

Вперше поняття інституалізації було проаналізовано у працях соціологів класичного періоду в першій половині ХХ ст. (М. Вебер, Г. Спенсер), активізація ж досліджень в цьому напрямі відмічається у другій половині ХХ ст. Думки дослідників з приводу термінологічного визначення поняття інституалізація умовно можна поділити на три групи. Так, перша група

дослідників трактує інституалізацію як процес становлення та «кристалізації» інститутів, якому властиві внутрішні й зовнішні ознаки (С. Гантінгтон, Г. Коупланд, С. Петтерсон, Н. Ползбі, К. Строем). Друга група науковців (П. Бергер, Т. Лукман, Л. Форбес, А. Селінгман та ін.) розглядають інституалізацію через складові самого процесу, зокрема, хабітуалізацію, легітимацію та легалізацію. Цікавою є й позиція представників такого напрямку, як неоінституціоналізм, зокрема, Р. Джефферсона, П. ДіМаджіо, Дж. Мейєра, Л. Лонглі, Д. Норт та ін. Вони підкреслюють динамічний характер інституалізації, відповідно до якого вона не закінчується моментом створення інституту, а передбачає його постійну трансформацію [11, с. 83-84].

Не прагнучи навести всі існуючі позиції щодо розуміння поняття інституалізації, оскільки це виходить за межі нашого дослідження, зазначимо, що при всьому різноманітті підходів до його визначення цей термін, як вірно відмічає Р. Г. Валієв, відображає «процес трансформації соціальних явищ і відносин зі статусу неформалізованих в статус формалізованих об'єктів» [12, с. 21]. Узагальнивши наведені авторські варіації поняття інституалізації, можна виробити «синтетичне» розуміння його визначення, що інтерпретується як обумовлений потребами суспільного розвитку процес юридичної формалізації соціальних явищ і відносин.

Слід наголосити, що в науковій літературі зустрічається також схожий за звучанням термін – «інституціоналізація». Досліджуючи праці правознавців, соціологів, економістів, особливої різниці у значенні даних термінів не спостерігається. В усіх випадках йдеться про процес запровадження/виникнення інститутів, тобто власне інститутогенез. Отже, можна дійти висновку, що поняття «інституалізація» та «інституціоналізація» використовуються паралельно і є синонімічними.

Дослідивши семантичне значення поняття інституалізації, повернемося до головного завдання дослідження. Здійснюючи аналіз сучасних національних передумов інституалізації досудового розслідування в умовах воєнного, надзвичайного стану або у районі проведення АТО, вважаємо за доцільне

класифікувати останні на об'єктивні та суб'єктивні. При цьому відмітимо, що такий поділ є умовним, оскільки вони між собою взаємопов'язані.

При дослідженні об'єктивних передумов інституалізації досудового розслідування в умовах воєнного, надзвичайного стану або у районі проведення АТО доцільно враховувати сучасну кримінальну процесуальну політику. Так, аналіз змісту положень ст. 2 КПК України дозволяє стверджувати, що серед завдань кримінального провадження саме захист особи від кримінальних правопорушень визнано домінантним. Досліджуючи проблему аксіології кримінального провадження, О. Ф. Дуфенюк також відмічає, що у вітчизняному кримінальному процесуальному законодавстві захист особи є першочерговим завданням, і тільки після нього йдеться про аналогічний захист суспільства та держави [13, с. 161].

Очевидний пріоритет захисту прав і законних інтересів особи від кримінальних правопорушень серед завдань кримінального провадження обумовлюється демократичним вектором кримінальної процесуальної політики, посиленням гуманістичної складової та гармонізацією кримінального процесуального законодавства з європейськими стандартами. Однак реалії сьогодення, зумовлені подіями на Сході країни та їх деструктивними наслідками в усіх сферах життя, змінюють пропорції пануючих у суспільстві цінностей у бік забезпечення безпеки держави. Це цілком зрозуміло, оскільки виконання поставлених завдань, зокрема й у сфері кримінального процесу, можливо лише за умов належного функціонування держави та ефективної реалізації передбачених законодавцем норм права.

Необхідно зазначити, що індикатором ефективності норм права виступає правозастосовний процес. Однак, коли втілені в законодавстві норми, орієнтовані на результат, не повною мірою сприяють досягненню поставленої мети в умовах дії особливих правових режимів або взагалі стають перепорою на шляху до її реалізації, видається необхідним переосмислення існуючого нормативно-правового регулювання задля якомога повної реалізації поставлених завдань.

Так, перевірка практикою застосування норм кримінального процесуального законодавства, які регулюють загальний порядок здійснення досудового розслідування, виявила необхідність створення додаткових спеціальних норм задля належного унормування проведення досудового розслідування в умовах АТО.

Зокрема, це обумовлено тим, що ситуація в районі проведення АТО значно ускладнила роботу органів досудового розслідування. До чинників, що зумовили дисфункціональність кримінальної процесуальної форми досудового розслідування в цьому районі (серед яких соціальні, політичні, правові, організаційні, матеріально-технічні), варто віднести:

- політичну дестабілізацію;
- відсутність належного нормативного регулювання;
- знищення інфраструктури, блокування роботи судів та органів охорони правопорядку;
- повне припинення діяльності органів досудового розслідування, судів на територіях, які тимчасово непідконтрольні Україні;
- втрату або знищення матеріалів кримінальних проваджень;
- існування реальної загрози життю учасників кримінального провадження, здійснення тиску на суддів та слідчих з боку представників незаконних збройних формувань;
- неможливість дотримання розумних строків, проведення невідкладних слідчих (розшукових) дій або дефіцит часу для їх проведення у зв'язку з небезпечною обстановкою;
- унеможливлення проведення деяких процесуальних дій, що пов'язано з міграцією населення, яке проживало в цих районах;
- об'єктивні складності в розслідуванні злочинів у зв'язку з неможливістю доступу до окремих територій, які тимчасово непідконтрольні Україні;
- відсутність досвіду роботи у органів досудового розслідування в таких умовах та з кримінальними правопорушеннями такої специфіки.

– стрімке зростання злочинності та, у зв'язку з цим, збільшення кількості потерпілих, у тому числі загиблих або зниклих безвісти.

Вказані негативні чинники зумовили необхідність створення оптимальної моделі здійснення досудового розслідування кримінальних правопорушень у районі проведення АТО. А оскільки право як явище залежить від суб'єкта [14, с. 105], то визнання законодавцем необхідності такого регулювання та нормативне закріплення інституту умовно можна назвати *суб'єктивною передумовою інституалізації*. Свого роду об'єктивні передумови стали, так би мовити, «юридичним мотивом» [9, с. 93; 15, с. 92], за допомогою якого об'єктивна необхідність внесення змін до кримінального процесуального законодавства щодо спеціального порядку здійснення досудового розслідування в районі проведення АТО трансформувалася в право.

Одразу хотілося б наголосити, що нормативне оформлення норм, які складають цей інститут, не слід сприймати тільки як таке, що зумовлене лише практичною необхідністю. На сучасному етапі розвитку кримінального процесуального права інститут досудового розслідування в умовах воєнного, надзвичайного стану або у районі проведення АТО – необхідна складова правового арсеналу. В умовах дії особливих правових режимів цінність права як загального соціального регулятора набуває надзвичайного змісту. Саме тому, на нашу думку, призначення цього інституту поліаспектне. По-перше, юридизація кримінальних процесуальних відносин на стадії досудового розслідування у «кризових» ситуаціях обумовлює забезпечення дієвості норм кримінального процесуального права. По-друге, максимально оптимальна та ефективна модель здійснення досудового розслідування в умовах воєнного, надзвичайного стану або у районі проведення АТО сприяє швидкому відновленню правопорядку в суспільстві, ліквідації наслідків кризових соціальних явищ або природних катаклізмів. По третє, виступає гарантом забезпечення основних прав і свобод громадян в умовах дії особливих правових режимів.

Проте на даний час інституалізація досліджуваних норм ще не

завершилась і процес побудови оптимальної моделі досудового розслідування в умовах воєнного, надзвичайного стану або у районі проведення АТО триває. А оскільки ні дотримання прав людини, ні національна безпека не можуть бути зведені в ранг абсолютного принципу, необхідний певний баланс між ними. Подібний баланс означає, що жоден з вищезазначених принципів не буде реалізований повною мірою, проте саме компроміс між ними може бути основою стабільного демократичного режиму [16, с. 109].

Цілковито підтримуючи позицію Є. Е. Задворянського й усвідомлюючи неминучу дилему пріоритету захисту прав людини та забезпечення національної безпеки, вважаємо, що при оцінці досліджуваного інституту повинні враховуватися не лише співвідношення отриманого результату і заздалегідь запланованої мети, але й рівень відповідності такого «виняткового» регулювання загальноправовим принципам і загальнолюдським цінностям.

На підтримку цієї думки наведемо Висновок консультативної ради європейських суддів до уваги Комітету міністрів Ради Європи з питання «Роль суддів у захисті верховенства права та прав людини в контексті тероризму» № 8 (2006), в якому зазначається, що якщо тероризм повинен розглядатись як чинник, що створює особливу ситуацію, яка виправдовує тимчасові й специфічні дії, що обмежують певні права у зв'язку з його виключною небезпекою, то ці заходи повинні визначатися законом, бути необхідними та пропорційними цілям демократичного суспільства [17].

Підсумовуючи, хотілося б зазначити, що в подальшому необхідність у такому особливому, «винятковому» правовому регулюванні може і не знадобитися. Це право до випадку – *ad hoc*, а наведені вище передумови, за яких об'єктивно необхідне застосування цього інституту, можуть більше не з'явитись (оскільки реальні на даний час загрози з часом стануть лише потенційними). Проте, незважаючи на це, кримінальне процесуальне законодавство має у своїй структурі містити спеціальний порядок здійснення досудового розслідування при запровадженні особливого правового режиму.

Висновки. Безпекові виклики актуалізували в нашій державі питання

щодо формування належної протидії й боротьби з тероризмом та детермінували у відповідь загрозам організаційні й правові заходи. Зазнала певних змін і кримінальна процесуальна форма досудового розслідування кримінальних правопорушень. Серед детермінант, що безпосередньо впливали на інституалізацію досудового розслідування в умовах воєнного, надзвичайного стану або у районі проведення АТО, визначали її параметри і зміст, слід виокремити об'єктивні й суб'єктивні передумови. Варто відмітити, що юридизація зазначених норм була зумовлена не лише практичною доцільністю. Призначення даного інституту видається більш універсальним і, в міру можливої стабілізації він, на наш погляд, не втратить свого практичного значення.

Водночас не можна стверджувати, що процес інституалізації остаточно завершився, оскільки практика застосування норм кримінального процесуального законодавства, які регулюють порядок здійснення досудового розслідування в умовах дії особливих правових режимів, демонструє прогалини, відсутність правової визначеності. Як уявляється, розробка оптимальної моделі здійснення досудового розслідування в умовах воєнного, надзвичайного стану або у районі проведення АТО – пріоритетний напрям теоретичного осмислення.

Список літератури:

1. Global Terrorism Index 2015 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://economicsandpeace.org/wp-content/uploads/2015/11/Global-Terrorism-Index-2015.pdf>.
2. Global Terrorism Index 2016 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://economicsandpeace.org/wp-content/uploads/2016/11/Global-Terrorism-Index-2016.2.pdf>.
3. Про здійснення правосуддя та кримінального провадження у зв'язку з проведенням антитерористичної операції : Закон України від 12.08.2014 р. № 1632-VII // Відом. Верхов. Ради України. – 2014. – №. 39. – Ст. 2009.
4. Про внесення змін до Закону України «Про боротьбу з тероризмом» щодо превентивного затримання у районі проведення антитерористичної операції осіб, причетних до терористичної діяльності, на строк понад 72 години : Закон України від 12.08.2014 р. № 1630-VII // Відом. Верхов. Ради України. – 2014. – № 39. – Ст. 2007.
5. Про затвердження Інструкції про порядок превентивного затримання у районі проведення антитерористичної операції осіб, причетних до терористичної діяльності, та особливого режиму досудового розслідування в умовах воєнного, надзвичайного стану або у районі проведення антитерористичної операції: Спільний наказ Міністерства внутрішніх справ України, Генеральної прокуратури України, Служби безпеки України від 26.08.2014 р.

№ 872/88/537 // Офіційний вісник України. – 2014. – № 67. – Ст. 127.

6. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо невідворотності покарання осіб, які переховуються на тимчасово окупованій території України або в районі проведення антитерористичної операції: Закон України від 15.01.2015 р. № 119-VIII // Відом. Верхов. Ради України. – 2016. – № 22. – Ст. 453.

7. Про внесення змін до Кримінального процесуального кодексу України щодо особливого режиму досудового розслідування в умовах воєнного, надзвичайного стану або у районі проведення антитерористичної операції: Закон України від 12.08.2014 р. № 1631-VII // Відом. Верхов. Ради України. – 2014. – № 39. – Ст. 2008.

8. *Филимонов В. Д.* Институт права. Институт уголовного права. Институт уголовно-исполнительного права / В. Д. Филимонов. О. В. Филимонов. – М. : ИД «Юриспруденция», 2014. – 256 с.

9. *Керимова Е. А.* Правовой институт (теоретико-правовое исследование) : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01 / Е. А. Керимова. – Саратов, 1998. – 170 с.

10. *Чеснов К. В.* Конституционно-правовая институционализация системы исполнительной власти в России : дисс. ... канд. юрид. наук : 12.00.02 / К. В. Чеснов. – Белгород, 2011. – 167 с.

11. *Сухорукова М. О.* Глобальна інституалізація: сутнісні характеристики та етапи розвитку / М. О. Сухорукова // Зовнішня торгівля: економіка, фінанси, право. – 2014. – № 4 (75). – С. 83–91.

12. *Валиев Р. Г.* О значении концепта “правовая институционализация” / Р. Г. Валиев // Юридическая наука и практика: история и современность : сб. материалов I Междунар. науч.-практ. конф. – Рязань : Изд-во «Концепция», 2013. – С. 21–24.

13. *Дуфенюк О. М.* Аксіологія кримінального провадження [Електронний ресурс] / О. М. Дуфенюк. – Режим доступу : http://www.lsej.org.ua/3_2014/45.pdf.

14. *Матузов Н. И.* К делению права на объективное и субъективное / Н. И. Матузов // Правоведение. – 1971. – № 2. – С. 105–106.

15. *Ушаков А. А.* Право – субъективный образ объективного мира / А. А. Ушаков // Правоведение. – 1973. – № 2. – С. 90–99.

16. *Задворянский Е. Э.* Роль судебного контроля в конституционно-правовом обеспечении безопасности и противодействия терроризму (на примере судебной практики Израиля) / Е. Э. Задворянский // Наука и образование: хозяйство и экономика; предпринимательство; право и управление, 2011. – № 10 (16). – С. 107–115.

17. Роль суддів у захисті верховенства права та прав людини в контексті тероризму: Висновок № 8 (2006), схвалений Консультативною радою європейських суддів, документ № ССЈЕ (2006) 3. – Страсбург, 8-10 листопада 2006 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://court.gov.ua/userfiles/vism_8_2006.pdf.

References:

1. Global Terrorism Index 2015. economicsandpeace.org. Retrieved from <http://economicsandpeace.org/wp-content/uploads/2015/11/Global-Terrorism-Index-2015.pdf>.

2. Global Terrorism Index 2016. economicsandpeace.org. Retrieved from <http://economicsandpeace.org/wp-content/uploads/2016/11/Global-Terrorism-Index-2016.2.pdf>.

3. Pro zdiysnennya pravosuddya ta kriminal'nogo provadzhennya u zv'yazku z provedennyam antiteroristichnoї operatsii: Zakon Ukraїni vid 12.08.2014 № 1632-VII [On the administration of justice and criminal proceedings in connection with the anti-terrorist operation of 12.08.2014 No 1632-VII]. (2014). *Vidom. Verkhov. Radi Ukraїni*, 39 [in Ukrainian].

4. Pro vnesennya zmin do Zakonu Ukraїni «Pro borot'bu z terorizmom» shchodo preventivnogo zatrimannya u rayoni provedennya antiteroristichnoї operatsii osib, prichetnikh do teroristichnoї diyal'nosti, na strok ponad 72 godini: Zakon Ukraїni vid 12.08.2014 № 1630-VII [On Amendments to the Law of Ukraine "On Combating Terrorism" on preventive detention in the area of the antiterrorist operation of persons involved in terrorist activities for over 72 hours of

12.08.2014 No 1630-VII]. (2014). *Vidom. Verkhov. Radi Ukraini*, 39 [in Ukrainian].

5. Pro zatverdzhennya Instruksii pro poryadok preventivnogo zatrimannya u rayoni provedennya antiteroristichnoї operatsii osib, prichetnikh do teroristichnoї diyal'nosti, ta osoblivogo rezhimu dosudovogo rozsliduvannya v umovakh voennogo, nadzvichaynogo stanu abo u rayoni provedennya antiteroristichnoї operatsii: Spil'niy nakaz Ministerstva vnutrishnikh sprav Ukraїni, General'noї prokuraturi Ukraїni, Sluzhbi bezpeki Ukraїni vid 26.08.2014 № 872/88/537 [On approval of Instruction on preventive detention in the area of the antiterrorist operation of persons involved in terrorist activities, and special regime of pre-trial investigation under martial law, emergency or in the area of antiterrorist operations: joint order of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine, the Prosecutor General of Ukraine Security Service Ukraine of 26.08.2014 No 872/88/537]. (2014). *Ofitsiyniy visnik Ukraїni*, 67 [in Ukrainian].

6. Pro vnesennya zmin do deyakikh zakonodavchikh aktiv Ukraїni shchodo nevidvorotnosti pokarannya osib, yaki perekhovuyut'sya na тимчасово окупованій території Ukraїni abo v rayoni provedennya antiteroristichnoї operatsii: Zakon Ukraїni vid 15.01.2015 № 119-VIII [On amendments to some legislative acts of Ukraine concerning the inevitability of punishment of people who are fleeing the temporarily occupied territory of Ukraine or in the area of anti-terrorist operation of 15.01.2015 No 119-VIII]. (2016). *Vidom. Verkhov. Radi Ukraini*, 22 [in Ukrainian].

7. Pro vnesennya zmin do Kriminal'nogo protsesual'nogo kodeksu Ukraїni shchodo osoblivogo rezhimu dosudovogo rozsliduvannya v umovakh voennogo, nadzvichaynogo stanu abo u rayoni provedennya antiteroristichnoї operatsii: Zakon Ukraїni vid 12.08.2014 № 1631-VII [On Amendments to the Criminal Procedural Code of Ukraine regarding of special regime pre-trial investigation under martial law, emergency or in the area of anti-terrorist operation of 12.08.2014 No 1631-VII]. (2014). *Vidom. Verkhov. Radi Ukraini*, 39 [in Ukrainian].

8. Filimonov, V.D., Filimonov, O.V. (2014). Institut prava. Institut ugolovnogo prava. Institut ugolovno-ispolnitelnogo prava [*Institute of Law. Institute of Criminal Law. Institute of Penitentiary Law*]. Moscow: Yurisprudentsiya [in Russian].

9. Kerimova, Ye.A. (1998). Pravovoy institut (teoretiko-pravovoe issledovanie) [Legal Institute (theoretical and legal research)]. *Candidate's thesis*. Saratov [in Russian]

10. Chesnov, K.V. (2011). Konstitutsionno-pravovaya institutsionalizatsiya sistemy ispolnitelnoy vlasti v Rossii [Constitutional and legal institutionalization of the system of executive power in Russia]. *Candidate's thesis*. Belgorod [in Russian].

11. Sukhorukova, M.O. (2014). Globalna instutualizatsiya: sutnisni kharakteristiki ta etapi rozvitku [Global institutionalization: intrinsic characteristics and development stages]. *Zovnishnya torgivlya: ekonomika, finansi, pravo – Foreign trade, economics, finance, law*, 4 (75), 83–91 [in Ukrainian].

12. Valiev, R.G. (2013). O znachenii kontsepta "pravovaya institutsionalizatsiya" [The significance of the concept of "legal institutionalization"]. *Yuridicheskaya nauka i praktika: istoriya i sovremennost: sbornik materialov I Mezhdunarodnoy nauchno-prakticheskoy konferentsii – Legal Science and Practice: Past and Present*. Ryazan, 21-24 [in Russian].

13. Dufenyuk, O.M. Aksiologiya kriminalnogo provadzhennya [*Axiology of criminal proceedings*]. www.lsej.org.ua. Retrieved from http://www.lsej.org.ua/3_2014/45.pdf [in Ukrainian].

14. Matuzov, N.I. (1971). K deleniyu prava na obektivnoe i subektivnoe [By the division of the right to objective and subjective]. *Pravovedenie – Jurisprudence*, 2, 105-106 [in Russian].

15. Ushakov A.A. (1973). Pravo – subektivnyy obraz obektivnogo mira [Right – a subjective image of the objective world]. *Pravovedenie – Jurisprudence*, 2, 90–99 [in Russian].

16. Zadvoryanskiy, Ye.E. (1973). Rol sudebnogo kontrolya v konstitutsionno-pravovom obespechenii bezopasnosti i protivodeystviya terrorizmu (na primere sudebnoy praktiki Izrailya) [The role of judicial review in the constitutional and legal security and counter-terrorism (for example, the judicial practice of Israel)]. *Nauka i obrazovanie: khozyaystvo i ekonomika; predprinimatelstvo; pravo i upravlenie – Science and Education: Agriculture and economics; entrepreneurship; law and governance*, 2011, 10 (16), 107–115 [in Russian].

17. Rol suddiv u zakhisti verkhovenstva prava ta prav lyudini v konteksti terorizmu [*The role of judges in the international context and in the context of terrorism*]: Visnovok № 8 (2006), skhvaleniy Konsultativnoyu radoyu evropeyskikh suddiv, dokument № CCJE (2006) 3. Strasburg, 8-10.11.2006. court.gov.ua. Retrieved from http://court.gov.ua/userfiles/visn_8_2006.pdf.

Лазукова О. В. Предпосылки институционализации досудебного расследования в условиях военного, чрезвычайного положения или в районе проведения антитеррористической операции.

Проанализированы современные национальные предпосылки институализации досудебного расследования в условиях военного, чрезвычайного положения или в районе проведения антитеррористической операции. Отмечается, что детерминантами нормативного закрепления указанного института выступают объективные и субъективные факторы. Выясняется сущность рассматриваемого института, его место в системе уголовного процессуального права. Обращается внимание на полиаспектное назначения института досудебного расследования в условиях военного, чрезвычайного положения или в районе проведения антитеррористической операции.

Ключевые слова: досудебное расследование; институт досудебного расследования в условиях военного, чрезвычайного положения или в районе проведения антитеррористической операции; военное положение, чрезвычайное положение, институализация, институционализация.

Lazukova O. V. Premises institutionalization of the pre-trial investigation in the martial law, emergency or in the area of anti-terrorist operation.

This article analyzes the current national premises for institutionalization of the pre-trial investigation in the martial law, emergency or in the area of anti-terrorist operations. It is noted that the determinants of regulatory consolidation of these institution are the objective and subjective factors. It turns out the essence of the institution, its place in the system of criminal procedural law. Attention is drawn to polysemantic purpose of the pre-trial investigation in the martial law, emergency or in the area of anti-terrorist operations.

Keywords: pre-trial investigation in the martial law; emergency or in the area of anti-terrorist operation; martial law; emergency law; area of anti-terrorist operation, institutionalization.

Надійшла до редколегії 24.11.2016 р.

УДК 343.98

ОРГАНІЗАЦІЙНІ ЗАСАДИ УЧАСТІ СПЕЦІАЛІСТА У ПРОВЕДЕННІ ОБШУКУ

В. О. ЯРЕМЧУК,

канд. юрид. наук,

асистент кафедри криміналістики,

Національний юридичний університет

імені Ярослава Мудрого,

Україна, м. Харків

e-mail: jaremchuk.viktoriya@yandex.ua

ORCID 0000-0001-8015-9166

Досліджено організацію участі спеціаліста при проведенні обшуку. Проаналізовано нормативно-правові акти, які регламентують участь спеціаліста при здійсненні обшуку. Виділено проблемні питання щодо організації залучення спеціаліста під час обшуку. Запропоновано форми допомоги, які надаються спеціалістом при проведенні обшуку.

Ключові слова: обшук; організація залучення спеціаліста; спеціаліст; форми допомоги спеціаліста.

Постановка проблеми. Сучасні зміни в суспільно-політичних та економічних процесах в Україні призводять у певних випадках до негативних наслідків, що виявляються у змінненні й ускладненні діяльності різних організованих злочинних груп та появи нових видів кримінальних правопорушень. Для якісного розкриття таких злочинів слідчому, прокурору потрібно звертатися за допомогою до обізнаних осіб, зокрема, до спеціалістів відповідних галузей знань. Необхідність їх широкого залучення при розслідуванні кримінальних правопорушень обумовлена також тим, що з розвитком науки і техніки велика частина злочинів пов'язана з науково-технічним прогресом. Тому участь спеціалістів при розслідуванні об'єктивно потрібна і виступає органічною частиною процесу розкриття злочинів [13, с. 16]. Так, Т. Ф. Скогорєва зазначає, що у збиранні доказів велику роль відіграють спеціалісти-криміналісти, які сприяють дотриманню прав і свобод громадян при розслідуванні злочинів. Однак ефективне розкриття кримінальних правопорушень можливе тільки за умови, що слідчий буде

працювати у тісному контакті з експертними підрозділами [14, с. 3]. Таким чином, сучасний стан злочинності, а також реформування кримінального процесуального законодавства України й прийняття нових нормативно-правових актів щодо кримінального провадження потребує вирішення нових проблем, які пов'язані з організацією участі спеціалістів у проведенні обшуків.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженню окремих проблем участі спеціаліста під час обшуку присвятили свої праці такі вчені, як О. В. Константинов [4], В. І. Пархоменко [8], І. В. Пиріг [9, с. 292–296], Б. В. Романюк [12, с. 206–209], О. О. Сидоров [13], А. Ю. Ушаков [15], М. Г. Щербаковський [17, с. 25-26] та ін.

Метою статті є дослідження проблемних питань, що виникають при залученні спеціаліста до проведення обшуку.

Виклад основного матеріалу. В юридичній літературі висловлюються часто протилежні думки щодо сутності участі спеціаліста під час розслідування кримінальних правопорушень. Так, пропонується вважати залучення спеціаліста до слідчої (розшукової) дії тактичним прийомом, яким оперує слідчий. Б. С. Хидояттов переконує, що цей прийом слідчий використовує не ізольовано, а він є одним з елементів системи тактичних прийомів [16, с.11–13]. Іншої думки дотримується О. В. Константинов, розглядаючи участь спеціаліста у розслідуванні як «концептуальне поняття та юридичну категорію кримінального процесуального права» [4].

Нагадаємо, що відповідно до ч. 1 ст. 236 КПК України з метою отримання допомоги з питань, що потребують спеціальних знань, слідчий, прокурор для участі в обшуку має право запросити спеціалістів [7, с. 72]. Тобто, плануючи обшук, слідчий визначається із запрошенням спеціаліста певного профілю, враховуючи місце проведення обшуку а також соціальні, психологічні характеристики обшукуваних осіб. Так, відповідно до п. 5.2. Інструкції про участь працівників Експертної служби МВС України в кримінальному провадженні як спеціалістів [2]. Під час обшуку спеціаліст надає безпосередню технічну допомогу у проведенні фотографування, складанні схем, планів,

креслень, відборі зразків для проведення експертизи, використовуючи технічне обладнання, пристрої та прилади. Окремі питання щодо організації залучення спеціаліста до обшуку передбачено також в Інструкції про участь співробітників та працівників Українського НДІ спеціальної техніки і судових експертиз СБУ в кримінальному провадженні [10]. Зокрема, слідчий, прокурор можуть запросити спеціалістів з метою отримання практичної й консультативної допомоги з питань, що потребують спеціальних знань, під час виявлення та фіксації відомостей щодо обставин кримінального правопорушення і відшукування знаряддя його вчинення. Залучений до проведення обшуку спеціаліст за дорученням слідчого, прокурора надає безпосередню технічну допомогу в проведенні фотографування, аудіо- та відеозапису процесуальної дії, складанні схем, планів, креслень, виготовленні відбитків та зліпків, що додаються до протоколу. Таким чином, у нормативно-правових актах України передбачено залучення спеціаліста під час обшуку із зазначенням окремих форм допомоги.

Організація участі спеціаліста під час обшуку залежить від виду останнього. Так, науковці виділяють такі види обшуку: обшук приміщення, меблів, гаражів та автомобілів, службових приміщень, місцевості, обшук з метою виявлення особи та обшук з метою виявлення трупа [5, с. 340–360]. Відповідно до виду об'єкта обшуку та об'єкта розшуку є відмінності у формах допомоги спеціаліста.

Залежно від мети слідчий запрошує відповідного спеціаліста. Так, Б. В. Романюк вважає, що слід запрошувати столярів, плиточників, пічників у випадку проведення обшуку в приміщенні, де відшукувані предмети, документи чи інші цінності заховані у стінах, печах, підлогах, меблях. Ці спеціалісти швидко і без зайвих руйнувань можуть допомогти слідчому їх вилучити [12, с. 207]. О. Р. Ратінов для застосування пошукових приладів і виконання доручень пропонує використовувати допомогу водолаза, столяра, слюсаря, техніка-будівельника [11, с. 52]. На думку М. Г. Щербаковського, під час обшуку на будівництві, підприємстві або човні, де має місце велика

кількість обладнання, для проведення обшуку запрошують інженерів, що мають знання і навички щодо експлуатації цих об'єктів [17, с. 25-26].

Плануючи обшук, слідчий, прокурор має продумати види діяльності, що може здійснити спеціаліст або група спеціалістів під час обшуку. Існує думка, що при вирішенні питання щодо запрошення спеціаліста слід враховувати: 1) чи передбачаються види робіт, які неможливо або важко здійснити без участі цієї особи; 2) чи існує необхідність вивчення складної обстановки, яка потребує використання спеціальних знань; 3) чи буде проведено великий обсяг робіт, частину яких може здійснити спеціаліст; 4) чи є необхідність у виконанні робіт, що потребують високої кваліфікації [16, с. 16-17]. Тобто при плануванні проведення обшуку спеціаліст запрошується тільки у випадку надання ним допомоги щодо спеціальних питань. Слідчий має запрошувати спеціаліста саме певного фаху. Проте на практиці трапляється, що запрошуються декілька спеціалістів, але обшук є нерезультативним. Тому слідчому слід ретельно продумати необхідність залучення під час обшуку певного фахівця.

Так, І. В. Пиріг зазначає, що до проведення обшуку доцільно запрошувати спеціаліста, який брав участь у проведенні огляду за цим самим провадженням, тому що він знає, які сліди та знаряддя злочину було виявлено під час огляду [9, с. 293-294]. Н. І Климченко переконує, що слідчі самостійно не в змозі застосовувати пошукові пристрої, особливо при обстеженні, приміром, фундаменту, стін, автотранспорту тощо, а спеціалістів при цьому залучають не завжди [3, с. 70]. Зокрема, в науковій літературі розглядаються два варіанти, коли можуть залучити спеціалістів до обшуку: якщо розслідування здійснюється за «гарячими слідами». В цьому випадку ефективність розслідування залежить від інформації, яку надасть спеціаліст під час обшуку. У разі, коли розслідування проходить у встановлені строки, слідчий має можливість підготуватися до обшуку, запросивши потрібних спеціалістів [9, с. 294].

Для правильної організації роботи спеціаліста при проведенні обшуку слід визначити форми його допомоги. Виходячи з об'єкта пошуку та об'єкта

обшуку спеціаліст допомагає слідчому обрати порядок здійснення обшуку.

Важливою є також технічна допомога спеціаліста. В Інструкції про участь співробітників та працівників Українського НДІ спеціальної техніки і судових експертиз СБУ в кримінальному провадженні [10] вказується на надання спеціалістом саме технічної допомоги з фотографування, аудіо- та відеозапису проведення обшуку, а також складання ним схем, планів, креслень, виготовлення відбитків, зліпків. На думку М. Г. Щербаковського, спеціалістів залучають для роботи під час обшуку з пошуковими приборами, оптичною апаратурою, вимірювальними засобами, використання яких спрямовано на виявлення схованого [17, с. 25-26].

Підготовча робота спеціаліста полягає у допомозі слідчому визначитися з часом проведення обшуку, учасниками обшуку, необхідними науково-технічними засобами тощо. В. І. Пархоменко зазначає, що взаємодія, зокрема, спеціаліста і слідчого перед проведенням слідчої (розшукової) дії зумовлюється видом і способом розслідуваного злочину, слідчою ситуацією, в якій буде проведено слідчу (розшукову) дію, можливим характером протидії розслідуванню злочину [8].

Спеціаліст надає інформаційну допомогу при проведенні обшуку для виявлення тайників, сховищ, виходячи з наявних у нього спеціальних знань. Крім того, під час виявлення трупу в ході обшуку спеціаліст може оперативно його оглянути, і виявивши певні пошкодження, допомогти слідчому спрямувати подальший процес розслідування [12, с. 209].

Істотне значення має пошукова форма допомоги спеціаліста при проведенні обшуку з метою виявлення людей чи трупів. Так, В. І. Пархоменко наполягає на використанні під час обшуку спеціально навчених собак при розслідуванні кримінальних правопорушень, пов'язаних з наркотичними речовинами [8]. Також певні криміналістичні рекомендації щодо залучення спеціалістів із службово-розшуковими собаками під час проведення обшуку об'єктів з метою відшукування людей чи трупів наводить у своїй праці засновник науки криміналістики Ганс Гросс [1, с. 176–177]. Варто зазначити, що сьогодні

при проведенні обшуків за певними категоріями кримінальних правопорушень (приміром, щодо наркотичних, вибухових речовин, а також при зникненні людей) кінологи із службово-розшуковими собаками надають значну допомогу при відшуканні різноманітних об'єктів.

Слід також виділити аналітичну форму допомоги спеціаліста. Так, Б. В. Романюк вказує, що у випадку пошуку документів спеціаліст допомагає розібратись у них і вилучити тільки необхідні документи з тайників, спеціальних шаф чи з магнітних носіїв інформації [12, с. 209]. Існують випадки, коли під час тривалих обшуків слідчим без відповідного спеціаліста вилучається велика кількість документів. Після їх експертизи виявляється, що більша їх частина не потрібна для вирішення експертного завдання.

Ще однією формою допомоги спеціаліста є надання консультацій під час підготовки і при проведенні обшуку. Нагадаємо, що згідно з ч. 1 ст. 71 КПК України консультативна допомога стала вважатися процесуальною формою діяльності спеціаліста. Так, О. Ю. Ушаков цілком слушно зазначає, що консультаційна діяльність є однією з популярних форм участі спеціаліста під час всього процесу розслідування [15, с. 27]. Так, науковці пропонують консультації спеціаліста під час обшуку стосовно: 1) поводження з певними об'єктами; 2) застосування спеціальної термінології при складанні протоколу; 3) доцільної послідовності використання різних пошукових приладів [6, с. 15]. Крім того, допомога спеціаліста під час проведення обшуку може виражатись у формі консультацій з питань техніки безпеки, застосування спеціальної техніки, виявлення тих чи інших об'єктів, поводження з ними, порад щодо специфіки перевірки різних місць під час пошукових дій [5, с. 351-352].

Висновки. Таким чином, можемо виділити такі форми допомоги спеціаліста при проведенні обшуку: 1) організаційна – допомагає слідчому визначитися з часом проведення обшуку, колом потрібних учасників обшуку; 2) підготовча – спеціаліст допомагає слідчому зібрати попередню інформацію про об'єкт пошуку та об'єкт обшуку; 3) технічна – спеціаліст застосовує криміналістичну техніку для відшукування доказів з метою їх вилучення у

встановленому порядку, надає допомогу у здійсненні аудіо та відеозапису, а також виготовленні зліпків, різних планів, креслень та здійсненні фотозйомки знайдених предметів; 4) консультативна – спеціаліст сприяє слідчому в правильному складанні протоколу обшуку; щодо протидії можливій негативній поведінці зі сторони обшукуваних осіб; роз'яснює властивості розшукуваних предметів, ставить запитання обшукуваним особам або слідчому, виявляє демаскуючі ознаки, надає консультації щодо можливих місць зберігання предметів тощо [5, с. 352–359]; 5) інформаційна – перед його проведенням спеціаліст висловлює слідчому свої судження щодо сприятливого часу проведення обшуку, виходячи з об'єктів і суб'єктів проведення обшуку; 6) аналітична – спеціаліст разом зі слідчим аналізує обстановку обшуку та, виходячи з цього, встановлює місця природного приховування об'єктів; 7) пошукова – спеціаліст допомагає слідчому та іншим членам слідчо-оперативної групи в пошуку об'єктів.

Список літератури:

1. Гросс Г. Руководство для судебных следователей как система криминалистики / Г. Гросс ; пер. с нем. Л. Дудкин, Б. Зиллер. – Изд. 4-е, доп. – СПб. : Тип. М. Меркушева, 1908. – 1040 с.
2. Інструкція про участь працівників Експертної служби МВС України в кримінальному провадженні як спеціалістів : затв. наказом М-ва внутр. справ України від 26.10.2012 р. № 962 // Офіційний вісник України. – 2012. – № 99. – Ст. 4024.
3. Клименко Н. И. Криминалистические знания в структуре профессиональной подготовки следователя : учеб. пособие / Н. И. Клименко. – Киев : Вища шк., 1990. – 103 с.
4. Константинов А. В. Процессуальные и организационные проблемы участия специалиста в уголовном судопроизводстве на стадии предварительного расследования [Электронный ресурс] : дис. ... канд. юрид. наук / А. В. Константинов. – М., 2006. – Режим доступа : <http://search.rsl.ru/ru/record/01002947836>.
5. Криміналістика : підруч. / за ред. В. Ю. Шепітька ; Нац. юрид. ун-т ім. Я. Мудрого. – 5-те вид., перероб. та доп. – Київ : Ін Юре, 2016. – 649 с.
6. Михайлов А. И. Обыск / А. И. Михайлов, Г. С. Юрин. – М. : ВНИИПРПП, 1971. – 91 с.
7. Науково-практичний коментар Кримінально-процесуального кодексу України : у 4 т. / за ред. О. В. Стовби : Харків, 2015. – Т. 2. – 329 с.
8. Пархоменко В. И. Взаимодействие следователей, оперативных работников и специалистов при расследовании уголовных дел о незаконном обороте наркотических средств и психотропных веществ (тактико-криминалистические и организационные аспекты) [Электронный ресурс] : автореф. дис. ... канд. юрид. наук / В. И. Пархоменко. – М., 2005. – Режим доступа : <http://lawtheses.com/jreader/142387/a?#?page=1>.
9. Пиріг І. В. Теоретико-прикладні проблеми експертного забезпечення досудового розслідування: монографія / І. В. Пиріг. – Дніпропетровськ : Дніпропетр. держ. ун-т внутр.

справ ; Лира ЛТД, 2015. – 432 с.

10. Про затвердження Інструкції про участь співробітників та працівників Українського науково-дослідного інституту спеціальної техніки та судових експертиз Служби безпеки України як спеціалістів в кримінальному провадженні [Електронний ресурс] : Наказ СБ України від 19.03.2016 р. № 138. – Режим доступу : <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/main/a20160319>.

11. Ратинов А. Р. Обыск и выемка / А. Р. Ратинов. – М. : Юрид. лит., 1961. – 220 с.

12. Романюк Б. В. Участь спеціаліста на стадії досудового слідства : учеб. пособие / Б. В. Романюк. – Київ : Аванпост-Прим, 2010. – 304 с.

13. Сидоров А. А. Проблемы организации участия специалистов в расследовании преступлений : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / А. А. Сидоров. – Краснодар, 2000. – 26 с.

14. Скогорева Т. Ф. Правовые и информационно-коммуникационные основы организации взаимодействия следователя, специалиста и эксперта при расследовании преступлений [Электронный ресурс] : автореф. дис. ... канд. юрид. наук / Т. Ф. Скогорева. – Волгоград, 2008. – Режим доступа : <http://lawtheses.com/jreader/239082/a?#?page=1>.

15. Ушаков А. Ю. Участие специалиста в расследовании экономических преступлений [Электронный ресурс] : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : Н.-Новгород, 2008. – Режим доступа : <http://dlib.rsl.ru/viewer/01003450316#?page=1>.

16. Хидояттов Б. С. Тактические особенности проведения следственных действий с участием специалиста : автореф. дис. ... канд. юрид. наук / Б. С. Хидояттов. – Ташкент, 1986. – 22 с.

17. Щербаковский М. Г. Применение специальных знаний при раскрытии и расследовании преступлений / М. Г. Щербаковский, А. А. Кравченко. – Харьков : Ун-т внутр. дел, 1999. – 78 с.

References:

1. Gross, G. (4th ed.). (1908). Rukovodstvo dlja sudebnyh sledovatelej kak sistema kriminalistiki. (Dudkin, B. Ziller Trans.). Sankt Peterburg: Tipogr. M. Merkusheva, 1040 [in Russian].

2. Instrukcija pro uchasť pracivnykiv Ekspertnoi' sluzhby MVS Ukrainy v kryminal'nomu provadzhenni jak specialistiv vid 26.11.2012 № 962. (2012). Oficijnyj visnyk Ukrainy. No. 99. Art. 4024 [in Ukrainian].

3. Klimenko, N.I. (1990). Kriminalisticheskie znanija v strukture professional'noj podgotovki sledovatelja. Kyiv: Vyshha shkola, 103 [in Russian].

4. Konstantinov, A.V. (2006). Processual'nye i organizacionnye problemy uchasťija specialista v ugovnom sudoproizvodstve na stadii predvaritel'nogo rassledovanija. Candidate's thesis. Moscow. Retrieved from <http://search.rsl.ru/ru/record/01002947836> [in Russian].

5. Shepit'ko, V.Ju. (Eds.). (2016). Kryminalistyka. Kyiv: In Jure. (5th ed.) [in Ukrainian].

6. Mihajlov, A.I., Jurin, G S. (1971). Obysk. Moscow: VNIIPRPP, 91 [in Russian].

7. Stovby, O.V. (Eds.). (2015). Naukovo-praktychnyj komentar Kryminal'no-procesual'nogo kodeksu Ukrai'ny. (Vols. 1-4; Vol. 2). Kharkiv, 329 [in Ukrainian].

8. Parhomenko, V.I. (2005). Vzaimodejstvie sledovatelej, operativnyh rabotnikov i specialistov pri rassledovanii ugovnyh del o nezakonnom oborote narkoticheskikh sredstv i psihotropnyh veshhestv (taktiko-kriminalisticheskie i organizacionnye aspekty). Extended abstract of candidate's thesis. Moscow. lawtheses.com. Retrieved from <http://lawtheses.com/jreader/142387/a?#?page=1> [in Russian].

9. Pyrig, I.V. (2015). Teoretyko-prykładni problemy ekspertnogo zabezpečennja dosudovogo rozsliduvannja. Dnipropetrovs'k: Dniprop. derzh. un-t внутр. справ; Лира LTD, 432 [in Ukrainian].

10. Pro zatverdzhennja Instrukcii' pro uchasť spivrobotnykiv ta pracivnykiv Ukrai'ns'kogo naukovo-doslidnogo instytutu special'noi' tehniky ta sudovyh ekspertyz Sluzhby bezpeky Ukrai'ny

jak specialistiv v kryminal'nomu provadzhenni: Nakaz SB Ukrai'ny vid 19.03.2016 № 138. (2016). akon5.rada.gov.ua. Retrieved from <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/main/a20160319> [in Ukrainian].

11. Ratinov, A.R. (1961). Obysk i vyemka. Moscow: Jurid. lit., 220 [in Russian].

12. Romanjuk, B.V. (2010). Uchast' specialista na stadii' dosudovogo slidstva. Kyiv: Avanpost-Prym, 304 [in Ukrainian].

13. Sidorov, A.A. (2000). Problemy organizacii uchastija specialistov v rassledovanii prestuplenij. Extended abstract of candidate's thesis. Krasnodar, 26 [in Russian].

14. Skogoreva, T.F. (2008). Pravovye i informacionno-kommunikacionnye osnovy organizacii vzaimodejstvija sledovatelja, specialista i jeksperta pri rassledovanii prestuplenij: Extended abstract of candidate's thesis. Volgograd. awtheses.com. Retrieved from <http://lawtheses.com/jreader/239082/a?#?page=1> [in Russian].

15. Ushakov, A.Ju. (2008). Uchastie specialista v rassledovanii jekonomicheskikh prestuplenij. Extended abstract of candidate's thesis. Nizhnij Novrogod. dlib.rsl.ru/viewer. Retrieved from <http://dlib.rsl.ru/viewer/01003450316#?page=1> [in Russian].

16. Hidojatov, B.S. (1986). Takticheskie osobennosti provedenija sledstvennyh dejstvij s uchastiem specialista. Extended abstract of candidate's thesis. Tashkent, 22 [in Russian].

17. Shherbakovskij M.G., Kravchenko, A.A. (1999). Primenenie special'nyh znaniy pri raskrytii i rassledovanii prestuplenij. Kharkov: Un-t vnutr. del, 78 [in Russian].

Яремчук А. Организационные основы участия специалиста в проведении обыска.

Статья посвящена изучению организации участия специалиста при проведении обыска. Проанализированы нормативно-правовые акты, в которых регламентируется участие специалиста при осуществлении обыска. Выделены проблемные вопросы относительно организации привлечения специалиста во время обыска. Предложены формы помощи, которые могут быть оказаны специалистом при проведении обыска.

Ключевые слова: обыск; организация привлечения специалиста; специалист; формы помощи специалиста.

Yaremchuk V. O. Organizational principles of participation of specialists in conducting searches.

The article is devoted to the study of the organization of engaging a specialist participation when conducting a search. Analyzed normative-legal acts which govern the participation of a specialist in conducting the search. Allocated the problem questions concerning the organization of specialist during a search. Proposed forms of assistance by a specialist that can be provided during a search.

Keywords: search; organization of engaging a specialist; specialist; forms of help of specialist.

Надійшла до редколегії 30.11.2016 р.

УДК 615.212.214:178.8

В. В. ШАПОВАЛОВ,
д-р фарм. наук, проф.,
начальник відділу фармації
Департаменту охорони здоров'я ХОДА,
Україна, м. Харків
e-mail: pharm_law@ukr.net;
ORCID 0000-0002-6696-6380

В. В. ШАПОВАЛОВ,
канд. фарм. наук, д-р філософії, доц., доцент
кафедри медичного та фармацевтичного
права, загальної і клінічної фармації ХМАПО,
Україна, м. Харків
e-mail: pharm_law@ukr.net;
ORCID 0000-0002-9329-0195

С. І. ЗБРОЖЕК,
канд. фарм. наук, заступник завідувача
секретаріату Комітету з питань охорони
здоров'я Верховної Ради України,
Україна, м. Київ
e-mail: pharm_law@ukr.net

В. О. ШАПОВАЛОВА,
д-р фарм. наук, проф., завідувач кафедри
медичного та фармацевтичного права,
загальної і клінічної фармації, ХМАПО,
Україна, м. Харків
e-mail: pharm_law@ukr.net
ORCID 0000-0003-4770-7292

А. О. ОСИНЦЕВА,
ст. викладач кафедри медичного
та фармацевтичного права,
загальної і клінічної фармації, ХМАПО,
Україна, м. Харків
e-mail: pharm_law@ukr.net

СУДОВО-ФАРМАЦЕВТИЧНЕ ВИВЧЕННЯ ФАКТІВ ОТРУЄННЯ ВНАСЛІДОК НЕЗАКОННОГО ОБІГУ НА ЕТАПІ ВЖИВАННЯ ФАЛЬСИФІКОВАНИХ АЛКОГОЛЬНИХ НАПОЇВ

У статті з позиції судової фармації розглянуто факти отруєння громадян внаслідок незаконного обігу на етапі вживання фальсифікованих алкогольних напоїв. Виявлено загрозливі масштаби обігу (виробництво, розповсюдження, збут, вживання тощо) цих напоїв для сфери економіки та охорони здоров'я України. Запропоновано законодавчі ініціативи щодо змін у статтях 199 та 204 Кримінального кодексу України відносно посилення кримінальної відповідальності за незаконний обіг (виготовлення, зберігання, облік тощо) з метою збуту та збут цих напоїв і визначено подальші напрямки досліджень щодо медичного страхування постраждалих від алкоголю в ланцюзі правовідносин «лікар-пацієнт-провізор-адвокат».

Ключові слова: судова фармація; судова медицина; обіг; фальсифіковані алкогольні напої; отруєння; лікування; Кримінальний кодекс України; лікар; пацієнт; провізор; адвокат.

Постановка проблеми. Зкладами охорони здоров'я все частіше фіксуються факти звернення за медичною допомогою громадян з розладами здоров'я внаслідок отруєння фальсифікованими алкогольними напоями (далі – ФАН), які надходять в торговельну мережу під брендами відомих марок, що унеможлиблює споживачам під час візуального огляду їх відрізнити від якісної продукції.

Актуальність теми. Як відзначають провідні вчені з судово-медичної токсикології України В. Д. Мішалов, Г. П. Петюнін, Б. С. Шейман, серед етіологічних факторів, які найчастіше призводять до виникнення гострих отруєнь як у дорослого, так і дитячого населення, знаходяться алкоголь, лікарські засоби (далі – ЛЗ), рослини та препарати побутової хімії. При цьому за частотою та кількістю летальних випадків у дорослих одне з головних місць посідає отруєння від ФАН [32-33; 37].

Для підвищення ефективності боротьби правоохоронних органів з незаконним обігом ФАН, внаслідок чого спостерігається отруєння населення (за судово-медичними критеріями оцінки це легкі, середні та тяжкі тілесні ушкодження) [25], своєчасного притягнення до кримінальної відповідальності злочинців, оперативного проведення судово-медичних, судово-фармацевтичних і судово-токсикологічних експертиз у рамках криміналістики необхідно здійснення міждисциплінарних і міжгалузевих комплексних досліджень. І, як наголошують В. С. Батиргарєєва, Ю. В. Баулін, В. І. Борисов, А. П. Гетьман, О. М. Грудзур, О. О. Дудоров, М. І. Колос, А. С. Макаренко, В. А. Мисливий, Л. А. Музика, Є. С. Назимко, М. І. Панов, О. О. Пашенко, В. Я. Тацій та

В. І. Тютюгін, саме розвиток кримінального права сприяє становленню національної правової системи й системи права, а також підвищенню рівня міждисциплінарних зв'язків з кримінально-правовими, медико-фармацевтичними та соціально-економічними дисциплінами [16].

Дослідженню організації фармацевтичної справи й підвищенню рівня фармацевтичного забезпечення хворих ЛЗ присвячено праці М. С. Пономаренка, Д. С. Волоха, В. М. Толочка, З. М. Мнушко, В. П. Георгієвського, О. І. Гризодуба, І. К. Сосіна, Ю. Ф. Чуєва, І. В. Лінського, О. І. Мінко, А. С. Немченко, М. О. Ветютневої, Р. С. Коротнюк, О. А. Єфремової [4; 16; 29-30; 33].

Але зазначена проблема потребує комплексних судово-фармацевтичних досліджень за фактами незаконного обігу ФАН, що пов'язані з організацією медичної й фармацевтичної справи, технологією ліків, криміналістикою, кримінальним правом та іншими науками. Тому її вирішення знаходиться у площині судово-фармацевтичних досліджень у рамках кримінального провадження за фактами отруєння внаслідок незаконного обігу (вживання) ФАН [42–44].

Як відзначає Є. Є. Тонков, для повернення постраждалого від ФАН громадянина в соціум спеціалістами різних галузей знань (лікарі, провізори, слідчі) проводяться тривалі лікувальні та реабілітаційні заходи із забезпеченням їх життєво необхідними ЛЗ, а також поновлення прав цих громадян шляхом порушення кримінальних справ, притягненням злочинців до кримінальної відповідальності і відшкодування вартості їх лікування тощо [38–40].

Аналіз фактичних даних свідчить про те, що найчастіше отруєння відбуваються від таких ФАН: денатурований спирт; дезінфікуючі засоби з домішками етанолу; ЛЗ, до складу яких входить спирт етиловий (настоянки Глоду, Перцю стручкового, Полину, Ехінацеї пурпурової та ін.); одеколон; антисептики; самогон, а також сполучене вживання пива, ЛЗ з психоактивними властивостями тощо. При цьому модний серед сільського населення саморобний «самогон» у своєму складі містить амілові спирти, що є отрутою,

яка впливає на клітини головного мозку і після вживання у людини виникає інтоксикація нервової системи. Багаторазове вживання алкоголю у вигляді ФАН призводить до руйнування печінки, органів зору, системи кровообігу, нирок, легенів тощо, що в подальшому потребує фармакотерапії життєво необхідними ЛЗ та тривалого курсу реабілітації [15; 19; 22]. Як відмічає О. А. Єфремова, Е. В. Ефименко та А. А. Малікова, необхідно здійснювати заходи зі своєчасної діагностики, профілактики та клініко-лабораторні дослідження постраждалих для виявлення коморбідних захворювань (хвороби легенів, нирок тощо) [6; 31].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. При проведенні судово-фармацевтичних досліджень [17-18; 34-36; 41] встановлено наявність причинно-наслідкових зв'язків між зловживанням ФАН і летальними випадками внаслідок отруєння ФАН. Наприклад, за перше півріччя 2013 р. 31 тис. українських громадян отруїлися ФАН; у Російській Федерації за перше півріччя 2014 р. в Саратовській області отруїлися 288 громадян; у Красноярському краї у 2015 р. одночасно отруїлися 8 громадян [23-24; 45].

За даними МОЗ України, в деяких регіонах існує постійна загроза масового отруєння ФАН через їх низьку якість та високу доступність для населення [2; 14]. При цьому щоденно фіксуються до 40 летальних випадків внаслідок отруєння ФАН, а щорічно кожен українець випиває 82 л алкогольних напоїв, що дорівнює кількості алкоголю, який громадяни споживають у Німеччині та в інших країнах-членах ЄС [20]. Слід зауважити, що за даними Українського медичного та моніторингового центру з алкоголю та наркотиків в країні фіксуються в загальному обігу алкогольної продукції 35-50 % ФАН, тобто кожна друга тара алкогольовмісного продукту є небезпечною для життя і здоров'я людини [Там само].

Статистичні дані у деяких країнах світу також свідчать про наявність летальних випадків від ФАН [7]: щорічно в Російській Федерації вмирає 40 тис. чол., у США – 30,7 тис., у країнах-членах ЄС – близько 120 тис., в Україні – до 40 тис. (кількість смертей від алкоголю на 100 тис. населення в Україні складає

27,18) [20; 28]. Наприклад, у Чехії, де в 2014 р. зафіксовано 33 випадків смерті від вживання неякісного спиртного, доля ФАН становить 25 % ринку [11].

Як відзначає Б. С. Шейман, в Україні у 2011 р. було зафіксовано 36 680 фактів отруєнь, з них гострих отруєнь етанолом – 15 382 випадки, з яких 5300 мали летальні наслідки [1].

Мета статті – на основі аналізу фактів отруєння внаслідок незаконного обігу на етапі вживання ФАН з позиції судової фармації відпрацювати пропозиції з удосконалення правових і соціально-економічних методів боротьби з розповсюдженням ФАН.

У роботі використано дані щодо випадків отруєння від ФАН та їх незаконного обігу в Україні, у країнах-членах Європейського Союзу, Російській Федерації та США, а також матеріали судово-фармацевтичної й медичної практики, наукові публікації; Інтернет-ресурси (105 сайтів), матеріали кримінальних справ, що знаходяться у провадженні Національної поліції (далі – НП) України, Кримінальний кодекс України (далі – КК України).

Для досягнення поставленої мети використовувалися методи документального, порівняльного, системного, табличного аналізу, судово-фармацевтичного та медичного моніторингу.

Виклад основного матеріалу. Судово-фармацевтична практика (приклади 1–5) свідчить про наявність причинно-наслідкових зв'язків між споживанням ФАН, насильством та погіршенням відносин між людьми в результаті дій членів організованої злочинної групи (далі – ОЗГ) через організований ними незаконний обіг ФАН на етапі виготовлення, тобто через дії злочинців, які постачають (збувають) населенню ФАН, наслідками чого є: розлади здоров'я (отруєння) та розвиток супутніх захворювань; передчасні літальні випадки серед найбільш працездатної частини населення; погіршення ситуації у родинах (розлучення та жорстоке поводження з дітьми, неможливість працевлаштування тощо) [34; 41]; навантаження на державний бюджет України, за кошти якого закуповуються медикаменти, медичне обладнання тощо; збільшення навантаження на лікарів; збільшення навантаження на працівників

поліції, судово-експертних органів тощо.

Приклад 1. У січні 2015 р. у м. Києві кілька чоловік отруїлися й були доставлені до КЗОЗ з ураженнями органів зору, шлунково-кишкового тракту, печінки і серця [14]; у грудні 2011 р. на Закарпатті до КЗОЗ потрапили 2 дитини 6 та 9 років, які були доставлені в коматозному стані, без свідомості. Причиною цього стало те що, діти залишились вдома самі й вжили ФАН [5].

Приклад 2. Слідчим СУ ГУ НП у Полтавській області зареєстровано порушення кримінального провадження за ч. 2 ст. 199 КК України [3]. Під час досудового слідства встановлено, що у січні 2016 р. в м. Полтаві співробітниками Управління захисту економіки ГУ НП в Полтавській області в ході проведення оперативно-розшукових заходів викрито та задокументовано членів ОЗГ, якими було створено підпільний цех, де використовували обладнання, що забезпечує масове виробництво ФАН без марок акцизного податку. Під час злочинної діяльності члени ОЗГ здійснювали незаконний обіг ФАН внаслідок розбавлення спирту водою та іншими інгредієнтами, реалізація ФАН здійснювалась через торговельну мережу на території м. Полтави та Полтавської області. Слідчими під час проведення санкціонованих судом обшуків за місцем здійснення злочинцями злочинної діяльності вилучено речові докази: обладнання для виготовлення продукції; 10 т прозорої рідини з характерним запахом спирту; 100 тис. грн готівки. У ході досудового слідства за планом слідчих дій та оперативно-розшукових заходів призначено судово-медичні, судово-токсикологічні, судово-фармацевтичні та судово-криміналістичні експертизи. Злочинців затримано, досудове слідство триває.

Приклад 3. Слідчими СВ СУ НП в Харківській області зареєстровано порушення кримінального провадження за ст. 204 КК України [21]. Під час досудового слідства встановлено, що у січні 2016 р. в м. Харкові співробітниками ГУ НП в Харківській області в ході проведення оперативно-розшукових заходів затримано 40-річного жителя м. Харків, який організував підпільний цех у гаражному кооперативі, де кустарним шляхом виготовляв ФАН. У гаражі члени ОЗГ здійснювали обіг (зберігання, облік, виготовлення, збут тощо) ФАН. Для проведення судово-фармацевтичної експертизи вилучено рідину невідомого походження; харчовий ароматизатор; призначено судово-медичні, судово-токсикологічні, судово-фармацевтичні та судово-криміналістичні експертизи. Злочинців затримано, досудове слідство триває.

Приклад 4. Слідчими ГУ НП України у Львівській області зареєстровано порушення кримінального провадження за ч. 1 ст. 199 КК України [13]. Під час досудового слідства встановлено, що у вересні 2015 р. співробітниками ГУ НП у Львівській області в ході проведення оперативно-розшукових заходів викрито, задокументовано в рамках оперативно-розшукової справи та затримано членів ОЗГ, котрими було створено два міні-цехи, в яких виготовлялися і реалізовувалися ФАН. Слідчими в ході проведення санкціонованих судом обшуків за місцями здійснення ОЗГ злочинної діяльності виявлено та вилучено: 0,1 т спирту у пластикових каністрах; обладнання для розливу продукції; 0,02 т суміші, готової до розливу; підроблені акцизні марки; 700 пляшок готових ФАН (зокрема, із використанням відомих брендів). Зразки вилученої ФАН направлено на судово-токсикологічну, судово-медичну експертизи; дано поручення оперативним органам поліції для проведення заходів по встановленню та затриманню злочинців, причетних до вчинення злочинів, та організації широкої мережі пов'язаної із збутом ФАН. Досудове слідство триває.

Приклад 5. Слідчими ГУ НП у Дніпропетровській області зареєстровано кримінальне провадження за ч. 1 ст. 199 КК України [12]. Під час досудового слідства встановлено, що у березні 2016 р. на блокпосту при в'їзді в м. Дніпропетровськ затримано водія, котрий керував вантажівкою «Volvo», який незаконно перевозив 6 т ФАН. Співробітниками ГУ НП в Дніпропетровській області в ході візуального огляду багажного відсіку вантажівки виявили та вилучили понад 13 тис. пляшок ФАН. Як встановлено, супровідні документи на вантаж у водія були відсутні. При проведенні слідчих дій та оперативно-розшукових заходів

викрито та затримано членів ОЗГ, котрим було створено два склади з ФАН. Слідчими в ході проведення санкціонованих судом обшуків за місцями здійснення членами ОЗГ злочинної діяльності виявлено та вилучено 96 тис. пляшок ФАН з відсутніми марками акцизного збору. Під час реалізації плану слідчих дій та оперативно розшукових заходів встановлено власників складів, автомобілів та інших приміщень і проводяться заходи на спрямовані на виявлення шляхів надходження і збуту ФАН, повного кола осіб, причетних до ОЗГ. Призначено відповідні експертні дослідження. Досудове слідство триває.

Наведенні судово-фармацевтичні приклади злочинної діяльності членів ОЗГ, пов'язаної із незаконним обігом ФАН, свідчать про те, що саме завдяки професійним діям співробітників поліції, слідчих, прокурорів та адвокатів припинено злочинну діяльність членів ОЗГ у Дніпропетровській, Полтавській, Харківській та Львівській областях. Реалізація ФАН здійснювалась членами ОЗГ, до яких входило від 3 до 10 осіб, через офіційні торговельні мережі, керівники яких мали ліцензії, або через приватні мережі членів ОЗГ (гаражі, цехи тощо). Завдяки тому, що оперативними працівниками заводилися оперативно-розшукові справи щодо злочинів, а слідчі складали за кожною справою план слідчих дій та оперативно-розшукових заходів, де зазначали конкретні слідчі дії, відповідальну особу та строки виконання, ефективність роботи, повнота, об'єктивність та всебічність розслідування значно покращились [8; 26].

Члени ОЗГ діяли в обласних центрах, розповсюдження і збут ФАН населенню здійснювали через офіційну торговельну мережу, своїми діями посягали на економічні інтереси держави, соціальну безпеку і сферу охорони здоров'я, що в сучасних умовах вимагає проведення заходів, спрямованих на посилення кримінальної відповідальності, і, таким чином, зниження рівня криміногенної ситуації.

Сьогодні в Україні внаслідок вільного обігу ФАН і низького рівня контролю з боку прокуратури та відповідних служб НП за обігом алкогольної продукції через торговельну мережу спостерігаються не лише численні порушення соціально-економічних прав громадян на доступ до якісної й безпечної алкогольної продукції, а й брак ефективного механізму захисту і поновлення їх прав шляхом компенсації витрат на лікування. Проведені

дослідження свідчать про таке:

З огляду на це пропонуємо посилити кримінальну відповідальність за незаконний обіг (на етапах виготовлення, зберігання, реалізації, транспортування тощо) з метою збуту або збут ФАН шляхом редагування статей 199 і 204 КК України (таблиці 1, 2) [10]. Зокрема, посилити кримінальну відповідальність в частинах 1, 2 і 3 ст. 199 КК України та частинах 1, 2 та 3 ст. 204 КК України. При цьому запропоновано до ст. 199 та 204 ввести ч. 4, яка надавала б можливість особі (злочинцю) повідомляти правоохоронним органам про вчиненні злочини, або про ті, що готуються в цій сфері.

Таблиця 1

Пропозиції щодо редагування ст. 199 КК України

Стаття 199 (Виготовлення, зберігання, придбання, перевезення, пересилання, ввезення в Україну з метою використання при продажу товарів, збуту або збут підроблених грошей, державних цінних паперів, білетів державної лотереї, марок акцизного податку чи голографічних захисних елементів) КК України	
Поточна редакція статті	Пропозиції щодо нової редакції статті
1. Виготовлення, зберігання, придбання, перевезення, пересилання, ввезення в Україну з метою використання при продажу товарів, збуту, а також збут незаконно виготовлених, одержаних чи підроблених марок акцизного податку, голографічних захисних елементів, підробленої національної валюти України у виді банкнот чи металеві монети, іноземної валюти, державних цінних паперів чи білетів державної лотереї – караються позбавленням волі на строк від трьох до семи років.	1. Виготовлення, зберігання, придбання, перевезення, пересилання, ввезення в Україну з метою використання при продажу товарів, збуту, а також збут незаконно виготовлених, одержаних чи підроблених марок акцизного податку, голографічних захисних елементів, підробленої національної валюти України у виді банкнот чи металеві монети, іноземної валюти, державних цінних паперів чи білетів державної лотереї - караються позбавленням волі на строк від трьох до семи років з конфіскацією майна та штрафом до трьох тисяч неоподатковуваних мінімумів доходів громадян.
2. Ті самі дії, вчинені повторно або за попередньою змовою групою осіб чи у великому розмірі, – караються позбавленням волі на строк від п'яти до десяти років з конфіскацією майна.	2. Ті самі дії, вчинені повторно або за попередньою змовою групою осіб чи у великому розмірі, – караються позбавленням волі на строк від семи до десяти років з конфіскацією майна та штрафом від трьох тисяч до десяти тисяч неоподатковуваних мінімумів доходів громадян.
3. Дії, передбачені частинами першою або другою цієї статті, вчинені організованою групою чи в особливо великому розмірі, – караються позбавленням волі на строк від восьми до дванадцяти років з конфіскацією майна.	3. Дії, передбачені частинами першою або другою цієї статті, вчинені організованою групою чи в особливо великому розмірі, – караються позбавленням волі на строк від десяти до п'ятнадцяти років з конфіскацією майна та штрафом від десяти тисяч до п'ятдесяти тисяч неоподатковуваних мінімумів доходів громадян.
	4. Особа, яка добровільно здала незаконно виготовлені товари, незаконно виготовлені, одержані чи підроблені марки акцизного податку, голографічні захисні елементи, підроблену національну валюту України у виді банкнот чи металеві монети, іноземну валюту, державні цінні папери чи білети державної лотереї і вказала джерело їх придбання або сприяла розкриттю злочинів, пов'язаних з їх виготовленням, зберіганням, придбанням, перевезенням, пересиланням, ввезенням в Україну з метою використання при продажі товарів, а також збут, звільняється від кримінальної відповідальності за незаконне їх виробництво, виготовлення, придбання, зберігання, перевезення, пересилання (частина перша цієї статті).

Пропозиції щодо редагування статті 204 Кримінального кодексу України

Стаття 204 (Незаконне виготовлення, зберігання, збут або транспортування з метою збуту підакцизних товарів) КК України	
Поточна редакція статті	Пропозиції щодо нової редакції статті
1. Незаконне придбання з метою збуту або зберігання з цією метою, а також збут чи транспортування з метою збуту незаконно виготовлених алкогольних напоїв, тютюнових виробів або інших підакцизних товарів, – караються штрафом від однієї тисячі до двох тисяч неоподатковуваних мінімумів доходів громадян.	1. Незаконне виробництво, виготовлення, придбання, зберігання, облік, перевезення, транспортування, пересилання з метою збуту або збут алкогольних напоїв, тютюнових виробів або інших підакцизних товарів, – караються штрафом від двох до п'яти тисяч неоподатковуваних мінімумів доходів громадян та позбавленням волі на строк від одного до трьох років .
2. Незаконне виготовлення алкогольних напоїв, тютюнових виробів або інших підакцизних товарів, шляхом відкриття підпільних цехів або з використанням обладнання, що забезпечує масове виробництво таких товарів, або вчинене особою, яка раніше була засуджена за цією статтею, – карається штрафом від трьох тисяч до десяти тисяч неоподатковуваних мінімумів доходів громадян.	2. Ті самі дії, вчинені повторно або за попередньою змовою групою осіб, або особою, яка раніше вчинила один із злочинів передбачених цією статтею, шляхом відкриття підпільних цехів або з використанням обладнання, що забезпечує масове виробництво таких товарів, що становлять загрозу для життя і здоров'я людей, а також що призвело до отруєння людей у вигляді легких або середньої тяжкості тілесних ушкоджень, – карається штрафом від п'яти тисяч до двадцяти тисяч неоподатковуваних мінімумів доходів громадян та позбавленням волі на строк від трьох до п'яти років .
3. Незаконне виготовлення товарів, зазначених у частинах першій або другій цієї статті, з недоброякісної сировини (матеріалів), що становлять загрозу для життя і здоров'я людей, а так само незаконний збут таких товарів, що призвело до отруєння людей чи інших тяжких наслідків, – карається позбавленням волі на строк від п'яти до десяти років.	3. Дії, передбачені частинами першою або другою цієї статті, вчинені організованою групою, а також незаконне виготовлення товарів, зазначених у частинах першій або другій цієї статті в особливо великих розмірах, з використанням недоброякісної сировини (матеріалів), що становлять загрозу для життя і здоров'я людей, а так само незаконний збут таких товарів, що призвело до отруєння людей чи тяжких тілесних ушкоджень або смерті, – карається штрафом від двадцяти тисяч до п'ятдесяти тисяч неоподатковуваних мінімумів доходів громадян, позбавленням волі на строк від п'яти до п'ятнадцяти років та конфіскацією майна .
	4. Особа, яка добровільно здала незаконно виготовлені алкогольні напої, тютюнові вироби або інші підакцизні товари і вказала джерело їх придбання або сприяла розкриттю злочинів, пов'язаних з їх незаконним обігом, звільняється від кримінальної відповідальності за незаконне їх виробництво, виготовлення, придбання, зберігання, облік, перевезення, транспортування, пересилання з метою збуту або збут (частина перша цієї статті).

Внесення редакційних змін і доповнень до статей 199 і 204 КК України щодо посилення кримінальної відповідальності злочинців за обіг (виробництво, розповсюдження тощо) ФАН повинно позначитися на зменшенні об'ємів небезпечної продукції, до якої має доступ населення, внаслідок чого очікується скорочення отруєнь і летальних випадків від ФАН. Завдяки роботі поліції, прокуратури, суддів та адвокатів збільшаться кошти, що вилучаються у злочинців (штрафи, конфіскація майна тощо), що надасть змогу направляти їх

до [9]: державного бюджету України; закладів охорони здоров'я України (для забезпечення якісного, своєчасного лікування постраждалих від ФАН) та аптек; на проведення заходів протидії розповсюдженню алкоголізму серед населення України, а також на компенсацію постраждалим громадянам від ФАН.

Крім того, на наш погляд, для попередження причин та умов, що сприяють надходженню ФАН в обіг до офіційних торговельних мереж, які здійснюють продаж алкогольної продукції за наявності ліцензії, потребує посилення державного контролю з боку прокуратури та НП за ними та приватним майном, де можуть зберігатися великі об'єми ФАН.

Не можна вважати задовільним і стан справ з розвитком законодавства із загальнообов'язкового державного медичного соціального страхування. Його розбудова, розпочата з прийняттям у 1998 р. «Основи законодавства України про загальнообов'язкове державне соціальне страхування» і розвинута з уведенням у дію законів про страхування від безробіття, нещасного випадку на виробництві, тимчасової втрати працездатності та про пенсійне страхування, загальмувала саме на медичному страхуванні [27]. Подальші дослідження матимуть на меті вдосконалення системи правовідносин у ланцюжку «слідчий – прокурор – злочинець – суддя – лікар – пацієнт (постраждалий) – провізор – адвокат», спрямованих на захист прав пацієнтів (постраждалих), які страждають на психічні та поведінкові розлади здоров'я внаслідок зловживання психоактивною речовиною ФАН, з метою медичного страхування таких категорій громадян.

Висновки. За результатами судово-фармацевтичного вивчення фактів отруєння через незаконний обіг (вживання) ФАН запропоновано внести зміни та доповнення до статей 199 і 204 КК України щодо посилення кримінальної відповідальності за незаконне виготовлення та збут ФАН, а також визначено подальший напрямок досліджень щодо медичного страхування постраждалих від ФАН та вдосконалення системи правовідносин у ланцюжку «слідчий – прокурор – злочинець – суддя – лікар – пацієнт (постраждалий) – провізор – адвокат».

Список літератури:

1. Алкоголь – лидер среди отравлений [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://glavcom.ua/publications/114478-alkogol-lider-sredi-otravlenij.html>.
2. В Минздараве предупреждают об угрозе массового отравления алкоголем из-за низкого качества [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://novosti-n.org/ukraine/read/39740.html>.
3. Відділ комунікації за матеріалами УЗЕ в Полтавській області. Поліцейські Полтавщини вилучили з незаконного обігу близько 10-ти тонн сумнівного алкоголю [Електронний ресурс] // Тимчасовий веб-сайт Національної поліції України. – 23.01.2016 р. – Режим доступу : <http://www.npu.gov.ua/uk/publish/article/1792282>.
4. Волох Д. С. Фармацевтичне право та судова фармація в законодавчому регулюванні обігу лікарських засобів та здійсненні фармацевтичної діяльності / Д. С. Волох // Український вісник психоневрології. – 2015. – Т. 23, вип. 3, додаток. – С. 155.
5. Діти впали в кому, випивши вина замість виноградного соку [Електронний ресурс]. – 18.12.2011. – Режим доступу : <http://tsn.ua/ukrayina/diti-vpali-v-komu-napivshisya-vina-zamist-vinogradnogo-soku.html>.
6. Ефименко Е. В. Диагностические признаки для вероятностной оценки риска обострений хронической обструктивной болезни легких / Е. В. Ефименко, О. А. Ефремова, Э. М. Ходош // Научные ведомости БелГУ. – Серия Медицина. Фармация. – 2016. – № 5 (226), вып. 33. – С. 15–20.
7. Колпаков Г. Выпить водки и умереть [Электронный ресурс] / Г. Колпаков. – 17.01.2014. – Режим доступа : http://www.gazeta.ru/health/2014/01/17_a_5852361.shtml.
8. Криминалистика : учебник / [В. Ю. Шепитько, В. О. Коновалова, В. А. Журавель и др.] ; под ред. В. Ю. Шепитько. – [5-е изд, перераб и доп.]. – Харків : Право, 2011. – 464 с.
9. Кримінальний кодекс України : наук.-практ. коментар / Ю. В. Баулін, В. І. Борисов, С. Б. Гавриш та ін. ; за заг. ред. В. В. Сташиса, В. Я. Тація. – Київ : Вид. Дім “Ін Юре”, 2003. – 1196 с.
10. Кримінальний кодекс України [Електронний ресурс] : Закон України від 05.04.2001 р. № 2341-III, станом на червень 2016 р. // Офіційний веб-портал Верховної Ради України. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2341-14/page>.
11. Минздрав: каждая вторая бутылка водки в Украине может быть смертельной [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://glavred.info/archive/2012/10/04/151251-10.html>.
12. На блокпосту в г. Подгороднее правоохранители задержали водителя грузовика, который незаконно перевозил около 6 тонн алкоголя [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://telegraf.com.ua/ukraine/mestnyiy/2350686-v-dnepropetrovske-izyato-okolo-6-tonn-falsifitsirovannogo-alkogolya.html>.
13. На Львівщині правоохоронці припинили виробництво алкогольного фальсифікату [Електронний ресурс] // Тимчасовий веб-сайт ГУ НП у Львівській області. – 28.09.2015. – Режим доступу : <http://www.lv.npu.gov.ua/uk/publish/article/172524>.
14. На праздники практически все взрослое население Украины страдает от отравления алкоголем – медик [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://ru.golos.ua/health_care/na_prazdniki_prakticheski_vse_vzrosloe_naselenie_ukrainyi_stradaet_ot_otravleniya_al.
15. Наркологія : нац. підруч. / за ред. І. К. Сосіна, Ю. Ф. Чуєва. – Харків : Колегіум, 2014. – 1500 с.
16. Наука кримінального права в системі міждисциплінарних зв'язків : матеріали міжнар. наук.-практ. конф., 9-10 жовт. 2014 р. / редкол. : В. Я. Тацій, В. І. Борисов та ін. – Харків : Право, 2014. – 536 с.
17. Осинцева А. А. Фармацевтическое право: государственная политика Украины и Республики Беларусь в области контроля за оборотом алкогольных напитков / А. А. Осинцева, В. А. Шаповалова, В. В. Шаповалов // Человек и лекарство: XXII Рос. нац. конгр., 6-10 апр. 2015 г. – Москва, 2015. – С. 241.

18. Осинцева А. О. Особливості законодавства щодо алкогольних напоїв та пива з позиції медичного та фармацевтичного права / А. О. Осинцева, В. О. Шаповалова, В. В. Шаповалов // Педіатрична гастроентерологія: наука і практика : матеріали міжрег. наук.-практ. конф. з міжнар. участю, присвяченої пам'яті проф. Ю. В. Белоусова, 15 травня 2015 р. – Харків, 2015. – С. 56–58.

19. Отравление спиртосодержащими и лекарственными суррогатами алкоголя [Электронный ресурс] // Сайт «alko03». – 22.03.2016. – Режим доступа : <http://alko03.ru/vliyanie-na-zdorove/posledstviya-upotrebleniya/otравlenie-surrogatami-alkogolya.html>.

20. Поддельный алкоголь вызвал неподдельную тревогу [Электронный ресурс]. – 04.10.2012. – Режим доступа : <http://inpress.ua/ru/society/2172-poddelnyu-alkogol-vyzval-nepoddelnuyu-trevogu>.

21. Подпольный водочный цех разоблачили в Харькове [Электронный ресурс] // Судебно-юридическая газета. – 10.01.2016. – Режим доступа: <http://sud.ua/news/2016/01/10/85375-podpolnij-vodochnij-tsekh-razoblachili-v-kharkove>.

22. Пономаренко М. С. Про необхідність регулювання обігу лікарських засобів та організації фармацевтичного самоврядування на принципах медичного та фармацевтичного права / М. С. Пономаренко // Український вісник психоневрології. – 2015. – Т. 23, вип. 3, додаток. – С. 155-156.

23. Потоцкая Е. Отравленная алкоголем Россия [Электронный ресурс] / Е. Потоцкая. – 23.07.2014. – Режим доступа : <http://beercomments.com.ua/otravlennaya-alkogolem-rossiya/>.

24. Почти 90 % отравлений психоактивными веществами в Украине за половину нынешнего года вызваны алкоголем [Электронный ресурс]. – 09.10.13. – Режим доступа : <http://news.meta.ua/ua/archive/09.10.13/cluster:32391319-90-otravlenii-psikhoaktivnymi-veshchestvami-vyzvany-alkogolem/>.

25. Про затвердження Інструкції про проведення судово-медичної експертизи» [Електронний ресурс] : Наказ Міністерства охорони здоров'я України від 17.01.1995 р. № 6 станом на червень 2016 р. // Офіційний веб-портал Верховної Ради України. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/z0254-95>.

26. Про оперативно-розшукову діяльність [Електронний ресурс] : Закон України від 18.02.1992 р. № 2135-ХІІ, станом на червень 2016 р. // Офіційний веб-портал Верховної Ради України. – Режим доступу : <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/2135-12>.

27. Проблеми законності : респ. міжвідом. наук. зб. / відп. ред. В. Я. Тацій. – Харків : Нац. юрид. акад. України, 2009. – Вип. 100. – 420 с.

28. Пьяная страна. Около миллиона украинцев зависимы от алкоголя, больше всего пьют в 18-29 лет [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://nbnews.com.ua/ua/tema/100515/>.

29. Слобожанські читання. Медичне і фармацевтичне право України: інновації, якість, безпека і перспективи розвитку : матеріали XI наук.-практ конф. за уч. міжнар. спеціалістів (13-14 листоп. 2014 р., м. Харків) / за ред. В. В. Шаповалова, В. В. Шаповалова (мол.), В. О. Шаповалової, Ю. В. Васіної. – Харків, 2014. – 374 с.

30. Слобожанські читання. Фармацевтичне і медичне право України: інновації, якість, безпека і перспективи розвитку фармацевтичного (провізорського) самоврядування: мат. XII наук.-практ. конф. за уч. міжнар. спеціалістів (19-20 листоп. 2015 р., м. Харків) / за ред. В. В. Шаповалова, В. В. Шаповалова (доц.), В. О. Шаповалової, О. В. Рогожнікової. – Харків, 2015. – 198 с.

31. Современные аспекты диагностики и лечения гиперпаратиреоза у больных с хронической болезнью почек / А. А. Ефремова, Л. А. Маликова, О. А. Камышникова, О. А. Болховитина // Научные ведомости БелГУ. – Серия Медицина. Фармация. – 2015. – № 22 (219), вып. 32. – С. 12–17.

32. Спосіб визначення заборонених наркотиків та сильнодіючих лікарських засобів у біологічному матеріалі людини [Електронний ресурс] / О. В. Чубенко,

Н. В. Гузенко, Г. П. Петюнін // Пат. 56025. – 27.12.2010 р. – Режим доступу : <http://uapatents.com>.

33. Спосіб диференційної діагностики смерті внаслідок алкогольної кардіоміопатії, хронічного наркотичного отруєння опіатами та гострої коронарної недостатності шляхом дослідження біофізичних властивостей тканини трупа [Електронний ресурс] / В. Д. Мішалов, О. В. Дунаєв // Пат. 75759. – 10.12.2012 р. – Режим доступу: <http://uapatents.com>.

34. Судова фармація: до проблеми зловживання психоактивною речовиною алкоголю у складі пива та горілки / В. О. Радіонова, А. О. Казяйчева, В. О. Шаповалова, В. В. Шаповалов // Український журнал клінічної та лабораторної медицини. – 2014. – Т. 9, вип. 2. – С. 69–75.

35. Судово-фармацевтичне та криміналістичне вивчення фактів убивств, скоєних жінками у стані алкогольного сп'яніння [Електронний ресурс] / В. В. Шаповалов, В. В. Шаповалов (мол.), В. О. Шаповалова, В. О. Радіонова // Теорія і практика правознавства. – 2015. – Вип. 1 (7). – С. 1–23. – Режим доступу: <http://tlaw.nlu.edu.ua/wp-content/uploads/2015/07/ШаповаловВВ.pdf>.

36. Судово-фармацевтичні і криміналістичні дослідження взаємозв'язку між зловживанням алкоголю і рівнем злочинності у Харківській і Київській областях / В. В. Шаповалов, В. О. Радіонова, В. О. Шаповалова, А. О. Казяйчева // Довженківські читання: Проблема прихильності хворих наркологічного профілю до терапії. Потреба в лікуванні і лікування за потребою : матеріали XV Укр. наук.-практ. конф. з міжнар. участю, 8-9 квітня 2014 р. – Харків : Плейда, 2014. – С. 323–327.

37. Сучасні діагностичні можливості судової медицини у вирішенні питання встановлення давності настання смерті / В. Т. Бачинський, В. Д. Мішалов, О. Я. Ванчуляк та ін. // Клінічна та експериментальна патологія. – 2015. – Вип. 14, № 2. – С. 12–15.

38. Тонков Е. Е. Государственно-правовая деятельность Российской Федерации в сфере контроля за оборотом наркотиков / Е. Е. Тонков // Современное право. – 2004. – № 11. – С. 18–24.

39. Тонков Е. Е. Принципы деятельности государства по противодействию наркотизации общества / Е. Е. Тонков // Современное право. – 2012. – № 12. – С. 22–26.

40. Тонков Е. Е. Особенности правовой природы дискретной функции противодействия наркотизации общества / Е. Е. Тонков // Законодательство и экономика. – 2006. – № 10. – С. 5–8.

41. Шаповалов В. В. Судова фармація: вивчення кримінальних наслідків пивної адикції / В. В. Шаповалов, В. О. Шаповалова, А. О. Казяйчева // Сучасні проблеми та шляхи їх вирішення у науці, транспорті, виробництві та освіті 2014 : зб. наук. праць SWorld міжнар. наук.-практ. конф. 17-28 червн. 2014 р. – Іваново : Маркова А.Д., 2014. – Вип. 2, т. 33. – С. 72–81.

42. Шаповалов В. В. Фармакоеконімічне оцінювання розробленого способу фармакокорекції алкогольного абстинентного синдрому у структурі алкогольної залежності / В. В. Шаповалов, І. К. Сосін, Л. О. Комар // Український вісник психоневрології. – 2015. – Т. 23, вип. 3(84). – С. 99–102.

43. Шаповалова В. А. Фармацевтическое право: изучение некоторых аспектов аддиктологии (обзор литературы) / В. А. Шаповалова, В. В. Шаповалов, А. А. Казяйчева // Український вісник психоневрології. – 2013. – Т. 21, вип. 2 (75), додаток. – С. 66–69.

44. Comparative analysis of availability of the medicines for privileged categories of citizens suffering from diabetes mellitus in the Russian Federation and Ukraine based on the pharmaceutical law [Electronic resource] / V.V. Shapovalov (Jr), V.A. Shapovalova, V.V. Shapovalov, O.V. Rogozhnykova // Annals of Mechnikov institute. – 2015. – № 1. – P. 14–20. – Access: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/ami_2015_1_4.pdf.

45. Shapovalov, V. V. (Jr.). Forensic and evidence pharmacy: monitoring problems of alcohol dependence in the western region of the country [Electronic resource] / V.V. Shapovalov (Jr.), O.V. Schuvera // E-Journal: Research Bulletin SWorld «Modern scientific research and their practical application». – 2013. – Vol. J21306-014. – P. 90–93. – Access:

<http://www.sworld.com.ua/index.php/ru/e-journal/the-content-of-journal/j213/20935-j21306>.

Referenses:

1. Alkogol' – lider sredi otravlenij [Alcohol tops the list of poisoning]. *glavcom.ua*. Retrieved from <http://glavcom.ua/publications/114478-alkogol---lider-sredi-otravlenij.html> [in Russian].
2. V Minzdarave preduprezhdajut ob ugroze massovogo otravlenija alkogolem iz-za nizkogo kachestva. [In Minzdrave warned about the threat of mass alcohol poisoning due to poor quality]. *novosti-n.org*. Retrieved from <http://novosti-n.org/ukraine/read/39740.html> [in Russian].
3. Viddil komunikatsii za materialamy UZE v Poltavs'kij oblasti. Politsejs'ki Poltavshchyny vyluchyly z nezakonnoho obihu blyz'ko 10-ty tonn sumnivnoho alkoholiu (2016). [The Department of communication according to the materials of the UGA in the Poltava region. Police of Poltava region were seized from illegal turnover about 10 tons of questionable alcohol]. Tymchasovyy veb-sajt Natsional'noi politsii Ukrainy. *Temporary web site of the National land of Ukraine*. *www.npu.gov.ua*. Retrieved from <http://www.npu.gov.ua/uk/publish/article/1792282> [in Ukrainian].
4. Volokh, D.S. (2015). Farmatsevytchne pravo ta sudova farmatsiia v zakonodavchomu rehuliuванні obihu likars'kykh zasobiv ta zdijsnenni farmatsevytchnoi diial'nosti [Pharmaceutical law, forensic pharmacy in the legislative regulation of medicines and pharmaceutical activity]. *Ukrains'kyj visnyk psikhonevrolohii – Ukrainian journal Psychoneurology*. T. 23, issue 3, dodatok, 155 [in Ukrainian].
5. Dity vpany v komu, vypyvshy vina zamist' vynogradnoho soku (2011) [The children fell into a coma after drinking wine instead of grape juice]. *tsn.ua*. Retrieved from <http://tsn.ua/ukrayina/diti-vpali-v-komu-napivshisya-vina-zamist-vinogradnoho-soku.html> [in Ukrainian].
6. Efimenko, E.V., Efremova, O.A., Hodosh, Je.M. (2016). Diagnosticheskie priznaki dlja veroyatnostnoj ocenki riska obostrenij hronicheskoy obstruktivnoj bolezni legkih [Diagnostic features are probabilistic estimates of the risk of exacerbations of chronic obstructive pulmonary disease]. *Nauchnye vedomosti BelGU – Scientific sheets of BelSU. Serija Medicina. Farmacija*, No. 5 (226), issue 3, 15–20 [in Russian].
7. Kolpakov G. (2014). Vypit' vodki i umeret' [To drink vodka and die]. *www.gazeta.ru*. Retrieved from http://www.gazeta.ru/health/2014/01/17_a_5852361.shtml [in Russian].
8. Shepit'ko, V.Ju., Konovalova, V.O., Zhuravel', V.A. et al. (2011). Kriminalistika: uchebnik [Forensic science: textbook]. Shepit'ko V.Ju. (Ed.). [5-e ed., pererab i dop]. Kharkiv: Pravo [in Russian].
9. Baulin, Yu.V., Borysov, V. I., Havrysh, S. B. et al. (2003). Kryminal'nyj kodeks Ukrainy: nauk.-prakt. komentar [The criminal code of Ukraine: scientific and practical commentary]. Stashys V.V., Tatsij V.Ya. (Ed.). Kyiv: In Yure [in Ukrainian].
10. Kryminal'nyj kodeks Ukrainy: Zakon Ukrainy vid 05.04.2001 № 2341-III [The criminal code of Ukraine: Law of Ukraine of 05.04.2001 № 2341-III]. *Ofitsijnyj veb-portal Verkhovnoi Rady Ukrainy - Official web portal Verkhovna Council of Ukraini*. *zakon3.rada.gov.ua*. Retrieved from <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2341-14/page> [in Ukrainian].
11. Minzdrav: kazhdaja vtoraia butylka vodki v Ukraine mozhet byt' smertel'noj. [Ministry of health: every second bottle of vodka in Ukraine can be deadly]. *glavred.info*. Retrieved from <http://glavred.info/archive/2012/10/04/151251-10.html> [in Russian].
12. Na blokpostu v g. Podgorodnee pravoohraniteli zaderzhali voditelja gruzovika, kotoryj nezakonno perevozil okolo 6 tonn alkogolja [At the checkpoint in the city of Podgorodnoe law enforcement authorities detained the truck driver who illegally transported about 6 tons of alcohol]. *telegraf.com.ua*. Retrieved from <http://telegraf.com.ua/ukraina/mestnyiy/2350686-v-dnepropetrovske-izyato-okolo-6-tonn-falsifitsirovannogo-alkogolya.html> [in Russian].
13. Na L'vivschyni pravookhorontsi prypynyly vyrobnytstvo alkohol'noho fal'syfikatu (2015) [In Lviv, law enforcement officers stopped the production of counterfeit alcohol]. *Tymchasovyy veb-sajt HU NP u L'vivs'kij oblasti – A temporary web site, GU NP in the Lviv region*.

www.lv.npu.gov.ua. Retrieved from <http://www.lv.npu.gov.ua/uk/publish/article/172524> [in Ukrainian].

14. Na prazdniki prakticheski vse vzrosloe naselenie Ukrainy stradaet ot otravlenija alkogolem [On holidays almost all the adult population of Ukraine suffers from alcohol poisoning]. *ru.golos.ua*. Retrieved from http://ru.golos.ua/health_care/na_prazdniki_prakticheski_vse_vzrosloe_naselenie_ukrainyi_stradaet_ot_otravleniya_al [in Russian].

15. Sosin, I.K., Chuiev, Yu.F. (Ed.) (2014). Narkolohiia: natsional'nyj pidruchnyk [Narcology: national textbook]. Kharkiv. Kolehium [in Ukrainian].

16. Tatsij, V.Ya., Borysov, V.I. (Ed.) (2014). Nauka kryminal'noho prava v systemi mizhdystyplinarnykh zv'iazkiv [The science of criminal law in the system of interdisciplinary relations]: materialy mizhnar. nauk.-prakt. konf., 9-10 zhovt – *proceedings of the international. Sciences.-pract. Conf. Oct 9-10*. Kharkiv: Pravo [in Ukrainian].

17. Osinceva, A.A., Shapovalova, V.A., Shapovalov, V.V. (2015). Farmaceuticheskoe pravo: gosudarstvennaja politika Ukrainy i Respubliki Belarus' v oblasti kontrolja za oborotom alkogol'nyh napitkov [Pharmaceutical law: the state policy of Ukraine and the Republic of Belarus in the field of control over trafficking of alcoholic beverages]. Chelovek i lekarstvo: HHII Ros. nac. kongr., 6-10 apr. 2015. – *Man and medicine: XXII Rus. NAT. Congre., 6-10 apr. Moscow* [in Russian].

18. Osyntseva, A.O. Shapovalova, V.O., Shapovalov, V.V. (2015). Osoblyvosti zakonodavstva schodo alkohol'nykh napoiv ta pyva z pozysii medychnoho ta farmatsevychnoho prava [Features of legislation in relation to alcoholic beverages and beer from the positions of medical and pharmaceutical law] *Pediatrychna hastroenterolohiia: nauka i praktyka : materialy mizhreh. nauk.-prakt. konf. z mizhnarodnoiu uchastiu, prysviachenoj pam'iatj prof. Yu.V. Bielousova, 15 travnia – Pediatric gastroenterology: science and practice : proceedings of mirag. Sciences.-pract. Conf. with international participation, dedicated to the memory of Professor Yu. V. Belousov, may 15*. Kharkiv, 56–58 [in Ukrainian].

19. Otravlenie spirtosoderzhashchimi i lekarstvennymi surrogatami alkogolja (2016). [Poisoning alcohol and drug alcohol substitutes]. *alko03.ru*. Retrieved from <http://alko03.ru/vliyanie-na-zdorove/posledstviya-upotrebleniya/otravlenie-surrogatami-alkogolya.html> [in Russian].

20. Poddel'nyj alkogol' vyzval nepoddel'nyju trevogu (2012). [Fake alcohol has caused genuine alarm]. *inpress.ua*. Retrieved from <http://inpress.ua/ru/society/2172-poddelnyy-alkogol-vyzval-nepoddelnuyu-trevogu> [in Russian].

21. Podpol'nyj vodochnyj ceh razoblachili v Har'kove (2016). [Underground vodka shop was exposed in Kharkiv]. *sud.ua*. Retrieved from: <http://sud.ua/news/2016/01/10/85375-podpolnij-vodochnij-tsekh-razoblachili-v-kharkove> [in Russian].

22. Ponomarenko, M.S. (2015). Pro neobkhidnist' rehuliuвання obihu likars'kykh zasobiv ta orhanizatsii farmatsevychnoho samovriaduvannya na pryntsyph medychnoho ta farmatsevychnoho prava [About the need for regulation of circulation of medicines and organization of pharmaceutical self-government on the principles of medical and pharmaceutical law]. *Ukrains'kyj visnyk psykhonevrolohii – Ukrainian journal Psychoneurology. T. 23, issue 3, dodatok*, 155–156 [in Ukrainian].

23. Potockaja, E. (2014). Otravlenaja alkogolem Rossija [Poisoned by alcohol Russia]. *beercomments.com.ua*. Retrieved from <http://beercomments.com.ua/otravlenaja-alkogolem-rossija> [in Russian].

24. Pochti 90% otravlenij psihoaktivnymi veshchestvami v Ukraine za polovinu nyneshnego goda vyzvany alkogolem (2013). [Almost 90 % of poisoning substances in the Ukraine half of this year caused by alcohol]. *news.meta.ua*. Retrieved from <http://news.meta.ua/ua/archive/09.10.13/cluster:32391319-90-otravlenii-psykhoaktivnymi-veshchestvami-vyzvany-alkogolem> [in Russian].

25. Pro zatverdzhennia Instruksii pro provedennia sudovo-medychnoi ekspertyzy: Nakaz

Ministerstva okhorony zdorov'ia Ukrainy vid 17.01.95 № 6 [About approval of the Instruction about carrying out is judicial-medical examination : the order of the Ministry of health of Ukraine vid 17.01.1995 No. 6]. *Ofitsijnyj veb-portal Verkhovnoi Rady Ukrainy – Official web portal Verkhovna Council of Ukraini. zakon2.rada.gov.ua*. Retrieved from <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/z0254-95> [in Ukrainian].

26. Pro operatyvno-rozshukovu diial'nist': Zakon Ukrainy vid 18.02.1992 № 2135-XII [About operatively-search activity: Law of Ukraine dated 18.02.1992 No. 2135-XII]. *Ofitsijnyj veb-portal Verkhovnoi Rady Ukrainy – Official web portal Verkhovna Council of Ukraini. zakon5.rada.gov.ua*. Retrieved from: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/2135-12> [in Ukrainian].

27. Tatsij, V.Ya. (2009). Problemy zakonnosti [Issues of law]. Kharkiv: Nats. iuryd. akad. Ukrainy, Vyp. 100 [in Ukrainian].

28. P'janaja strana. Okolo milliona ukraincev zavisimy ot alkogolja, bol'she vsego p'jut v 18-29 let [Drunk the country. About one million Ukrainians are addicted to alcohol, most drink at 18-29 years]. *nbnews.com.ua*. Retrieved from <http://nbnews.com.ua/ua/tema/100515> [in Russian].

29. Shapovalov, V.V., Shapovalov, V.V. (Jr.), Shapovalova, V.O., Vasina, Yu.V. (Ed.) (2014). Slobozhans'ki chytannia. Medychne i farmatsevtychne pravo Ukrainy: innovatsii, iakist', bezpeka i perspektyvy rozvytku [Slobozhanska reading. Medical and pharmaceutical law of Ukraine: innovation, quality, security, and development prospects] mat. KhI nauk.-prakt. konf. za uch. mizhnar. Spetsialistiv, 13-14 lystopada – *Mat. XI of Sciences.pract proc. for academic Intern. Professionals November 13-14*. Kharkiv [in Ukrainian].

30. Shapovalov, V.V., Shapovalov, V.V. (Jr.), Shapovalova, V.O., Rohozhnikova, O.V. (Ed.) (2015). Slobozhans'ki chytannia. Farmatsevtychne i medychne pravo Ukrainy: innovatsii, iakist', bezpeka i perspektyvy rozvytku farmatsevtychnoho (provizors'koho) samovriaduvannia [Slobozhanska reading. Pharmaceutical and medical law of Ukraine: innovation, quality, safety and prospects of development of pharmaceutical (provizorsky) government] mat. KhII nauk.-prakt. konf. za uch. mizhnar. Spetsialistiv, 19-20 lystopada – *Mat. XIII scientific.-pract. Conf. for academic Intern. Specialists, 19-20 November*. Kharkiv [in Ukrainian].

31. Efremova, A.A., Malikova, L.A., Kamyshnikova, O.A., Bolhovitina, O.A. (2015). Sovremennye aspekty diagnostiki i lechenija giperparatireoza u bol'nyh s hronicheskoy bolezn'ju pohek [Modern aspects of diagnosis and treatment of hyperparathyroidism in patients with chronic kidney disease] *Nauchnye vedomosti BelGU – Scientific sheets of BelSU. Serija Medicina. Farmacija. № 22 (219), issue 32* [in Russian].

32. Chubenko, O.V., Huzenko, N.V., Petiumin, H.P. (2010). Sposib vyznachennia zaboronenykh narkotyktiv ta syl'nodiiuchykh likars'kykh zasobiv u biolohichnomu materiali liudyny [Method of determination of illicit drugs and potent medicines in biological material of human]. Pat. 56025. *uapatents.com*. Retrieved from <http://uapatents.com> [in Ukrainian].

33. Mishalov, V.D., Dunaiev, O.V. (2012). Sposib dyferentsijnoi diahnostryky smerti vnaslidok alkohol'noi kardiomiopatii, khronichnoho narkotychnoho otruiennia opiatamy ta hostroi koronarnoi nedostatnosti shliakhom doslidzhennia biofizychnykh vlastyvostej tkanyny trupa [A method of differential diagnosis of death from alcoholic cardiomyopathy, a chronic drug poisoning by opiates and acute coronary insufficiency by studying biophysical properties of the tissue body]. Pat.75759. *uapatents.com*. Retrieved from: <http://uapatents.com> [in Ukrainian].

34. Radionova, V.O., Kazajcheva, A.O., Shapovalova, V.O., Shapovalov, V.V. (2014). Sudova farmatsiia: do problemy zlovzhyvannia psykhoaktyvnoi rehovyny alkoholiu u skladi pyva ta horilky [Forensic pharmacy: the issue of abuse of psychoactive substances of alcohol in the composition of beer and vodka] *Ukrains'kyj zhurnal klinichnoi ta laboratornoi medytsyny - Ukrainian journal of clinical and laboratorno medicine. Vol. 9, 2* [in Ukrainian].

35. Shapovalov, V.V., Shapovalov, V.V. (Jr.), Shapovalova, V.O., Radionova, V.O. (2015). Sudovo-farmatsevtychne ta kryminalistychno vyvchennia faktiv ubyvtstv, skoienykh zhinkamy u stani alkohol'noho sp'ianinnia [Forensic pharmaceutical and forensic study of the facts of murders committed by women in a state of alcoholic intoxication]. *Teoriia i praktyka pravoznavstva – The theory and practice of law. Issue 1 (7)*. Retrieved from <http://tlaw.nlu.edu.ua/wp->

content/uploads/2015/07/ШаповаловВВ.pdf [in Ukrainian].

36. Shapovalov, V.V., Radionova, V.O., Shapovalova, V.O., Kazajcheva, A.O. (2014). Sudovo-farmatsevtichni i kryminalistychni doslidzhennia vzaiemozv'iazku mizh zlovzhyvanniam alkoholiu i rivnem zlochynnosti u Kharkivs'kij i Kyivs'kij oblastiakh [Forensic pharmaceutical and forensic research on the relationship between abuse of alcohol and levels of crime in Kharkiv and Kyiv regions] *Dovzhenkivs'ki chytannia: Problema prykhyl'nosti khvorykh narkolohichnoho profilu do terapii. Potreba v likuvanni i likuvannia za potreboiu – Davitkovski reading: the Problem of adherence of the patients drug profile for therapy. The need for treatment and treatment as needed.* Materialy KhV Ukr. nauk.-prakt. konf. z mizhnar. uchastiu, 8-9.04.2014. (pp. 323–327). Kharkiv: Pleiada [in Ukrainian].

37. Bachyn'skyj, V.T., Mishalov, V.D., Vanchuliak, O.Ya., Harazdiuk, M.S., Andrijchuk, A.O., Sarkisova, Yu.V. (2015). Suchasni diahnostychni mozhlyvosti sudovoi medytsyny u vyrishenni pytannia vstanovlennia davnosti nastannia smerti [Modern diagnostic possibilities of forensic medicine in the solution of the question of establishment of prescription of death coming] *Klinichna ta eksperymental'na patolohiia – Clinical and experimental pathology.* Issue 14, No. 2 [in Ukrainian].

38. Tonkov, E.E. (2004) Hosudarstvenno-pravovaia deiatel'nost' Rossyjskoj Federatsyy v sfere kontrolya za oborotom narkotykov [Public-legal activity of the Russian Federation in the sphere of control over drug trafficking]. *Sovremennoe pravo – Modern law*, No. 11 [in Russian].

39. Tonkov, E.E. (2012). Pryntsypy deiatel'nosti hosudarstva po protyvojestvyiu narkotyzatsyy obschestva [Principles to counter the state anesthesia society] *Sovremennoe pravo – Modern law.* No. 12 [in Russian].

40. Tonkov, E.E. (2006). Osobennosti pravovoj pryrody dyskretnoj funktsyy protyvojestvyia narkotyzatsyy obschestva [Features of the legal nature of the discrete function counter anesthesia society]. *Zakonodatel'stvo y ekonomyka – Legislation and economy.* No. 10 [in Russian].

41. Shapovalov, V.V., Shapovalova, V.O., Kazajcheva, A.O. (2014). Sudova farmatsiia: vyvchennia kryminal'nykh naslidkiv pyvnoi adyksi [Forensic pharmacy: exploring criminal consequences of addiction beer] Suchasni problemy ta shliakhy ikh vyrishennia u nauksi, transporti, vyrobnytstvi ta osviti 2014 – Modern problems and ways of their solution in science, transport, production and education 2014. Zb. nauk. prats' SWorld mizhnar. nauk.-prakt. konf. 17-28 chervn. 2014 r. – Ivanovo: Markova A.D., issue 2, Vol. 33 [in Ukrainian].

42. Shapovalov, V.V., Sosin, I.K., Komar, L.O. (2015). Farmakoekonomichne otsiniuvannia rozroblenoho sposobu farmakokoreksii alkohol'noho abstynentnoho syndromu u strukturi alkohol'noi zalezhnosti [Pharmacoeconomics evaluation of the developed method pharmacokinetic alcohol withdrawal syndrome in the structure of alcohol dependence]. *Ukrains'kyj visnyk psykhonevrologii – Ukrainian Bulletin of Psychoneurology.* Vol. 23, 3 (84) [in Ukrainian].

43. Shapovalova, V.A., Shapovalov, V.V., Kazajcheva, A.A. (2013). Farmaceuticheskoe pravo: izuchenie nekotorykh aspektov addiktologii (obzor literatury) [Pharmaceutical law: a study of some aspects of addiktology (literature review)] *Ukrains'kij visnyk psihonevrologii – Ukrainian Bulletin of Psychoneurology.* Vol. 21, 2 (75), dodatok [in Russian].

44. Comparative analysis of availability of the medicines for privileged categories of citizens suffering from diabetes mellitus in the Russian Federation and Ukraine based on the pharmaceutical law [Electronic resource] / V.V. Shapovalov (Jr), V.A. Shapovalova, V.V. Shapovalov, O.V. Rogozhnykova // *Annals of Mechnikov institute.* – 2015. – No. 1, 14–20. Retrieved from http://nbuv.gov.ua/j-pdf/ami_2015_1_4.pdf.

45. Shapovalov, V.V. (Jr.), Schuvera, O.V. (2013). Schuvera. Forensic and evidence pharmacy: monitoring problems of alcohol dependence in the western region of the country. *E-Journal: Research Bulletin SWorld «Modern scientific research and their practical application».* Vol. J21306-014, 90–93. Retrieved from <http://www.sworld.com.ua/index.php/ru/e-journal/the-content-of-journal/j213/20935-j21306>.

Шаповалов В. В., Шаповалов В. В., Зброжек С. И., Шаповалова В. А., Осинцева А. А. Судебно-фармацевтическое изучение фактов отравления в результате незаконного оборота на этапе употребления фальсифицированных алкогольных напитков.

В статье с позиции судебной фармации изучено факты отравления граждан вследствие незаконного оборота на этапе употребления фальсифицированных алкогольных напитков (ФАН). По результатам исследований выявлено угрожающие масштабы оборота (производства, распространения, сбыта, потребления и т.д.) ФАН для сферы экономики и здравоохранения Украины. Предложены законодательные инициативы относительно изменений в статьях 199 и 204 Уголовного кодекса Украины относительно усиления уголовной ответственности за незаконный оборот (изготовление, хранение, учет и т.д.) с целью сбыта и сбыт ФАН и определены дальнейшие направления исследований по медицинскому страхованию пострадавших от алкоголя в цепи правоотношений «врач-пациент-провизор-адвокат».

Ключевые слова: судебная фармация; судебная медицина; оборот; фальсифицированные алкогольные напитки; отравления; лечение; Уголовный кодекс Украины; врач; пациент; провизор; адвокат.

Shapovalov Valeriy V., Shapovalov Valentin V., Zbrozhek S. I., Shapovalova V. A. Osyntseva A. O. Forensic and pharmaceutical examination of the facts of poisoning as a result of illegal circulation of counterfeit alcoholic beverages on the stage of consumption.

In the article from the position of forensic pharmacy reviewed facts of citizens' poisoning due to illegal circulation (use) of counterfeit alcoholic beverages. According to the research revealed rampant scope of circulation (production, distribution, sales, consumption, etc.) of the counterfeit alcoholic beverages for economical and healthcare sectors of Ukraine. Law enforcement agencies in all regions of Ukraine revealed facts of illegal circulation of the counterfeit alcoholic beverages and their production scale reach tens of tons, which adversely affects the lives and health of the population. The authors proposed legislative initiatives concerning the amendments to the Articles 199 and 204 of the Criminal Code of Ukraine on strengthen of the criminal responsibility for circulation (production, storage, accounting, etc.) of the counterfeit alcoholic beverages and identified further areas of research for healthcare insurance to affected by alcohol in the chain of relations «doctor – patient – pharmacist – lawyer».

Keywords: forensic pharmacy; forensic medicines; circulation; counterfeit alcohol beverages; poisoning; treatment; the Criminal Code of Ukraine; doctor; patient; pharmacist; lawyer.

Надійшла до редколегії 09.09.2016 р.

УДК 341.01

МЕЖПОЛИСНЫЕ И МЕЖПЛЕМЕННЫЕ СОЮЗЫ ДРЕВНЕЙ ГРЕЦИИ VIII–IV ВЕКОВ ДО Н Э.

Ю. В. ЩЁКИН,

д-р юрид. наук,

*доцент кафедры международного права,
Национальный юридический университет*

имени Ярослава Мудрого,

Украина, г. Харьков

e-mail: Shchokin@mail.ru

ORCID 0000-0002-8082-2367

Статья посвящена изучению практики создания и функционирования межполисных и межплеменных объединений Древней Греции VIII–IV вв. до н э. – амфикистий, симмахий и симполитий. По мнению автора, их опыт убедительно свидетельствует о развитом правосознании этих древних обществ, их умении выбирать такие организационно-правовые формы взаимодействия, которые наиболее адекватно и эффективно упорядочивали отношения между собой.

Ключевые слова. Древняя Греция; амфикистия; симполития, симмахия; международная организация.

Постановка проблемы. В науке международного права не существует общепринятой позиции о времени появления первых международных организаций. Многие советские и современные украинские учёные убеждены, что к таковым следует относить только административные союзы, возникшие во второй половине XIX в. До этого все международные объединения были лишь определёнными этапами на пути, приведшему к современным международным организациям. Как отмечала О. Г. Зайцева, ранее существовали только «отдалённые прообразы международных организаций» [4, с. 8]. С данным подходом соглашались Г. И. Морозов [10, с. 6–13], Г. В. Шармазанашвили [13, с. 20] и Е. А. Шибяева [14, с. 9]. Из современных украинских учёных их поддержал В. И. Муравьёв [11, с. 122–125].

Если обобщить аргументы, на основании которых вышеназванные специалисты отрицают предположения о более раннем, а, тем более, древнем

времени происхождения международных организаций, очевидным становится следующее. Во-первых, все сторонники данной точки зрения исходят из идей о линейном развитии общества – *теории прогресса*, в соответствии с которой человечество развивается исключительно эволюционным путем от простого к сложному, а не, к примеру, скачками, иногда революционно, а иногда, наоборот, переживая периоды значительного упадка – регресса. Во-вторых, крайне идеализируются юридические свойства современных международных организаций и факторы их политического взаимодействия с другими субъектами на международной арене, что, в совокупности, не позволяет адекватно соотнести их со своими древними «прообразами».

Указанные замечания отчетливо видны на конкретных исторических примерах. Поскольку для отечественной науки наиболее хрестоматийными и первичными из них являются межполисные и межплеменные объединения Древней Греции VIII–IV вв. до н. э., именно их поместим в центр нашего исследования, обобщив существующую в доктрине весьма разрозненную информацию о них.

Анализ последних исследований. Большим упрощением является представление о древних обществах в целом и древнем человеке в частности как исключительно о примитивных творениях. К сожалению, оно очень распространено в отечественной науке и выражается, прежде всего, в отрицании наличия международного права как такового у народов древности и средневековья. В российской дореволюционной, а позже – в советской и постсоветской литературе международного права такая позиция утвердилась во многом благодаря взглядам Ф. Ф. Мартенса. Он настаивал на отсутствии исторических фактов, подтверждающих сознательное использование древними народами в отношениях между собой каких-либо юридических норм и законов. «Но с мнением, что варварские и древние народы знают международное право, – отмечал учёный, – нельзя согласиться и по теоретическим, чисто априорным соображениям. Стоит только проанализировать те понятия и чувства, которые преобладают у народов, только что начинающих историю, и о которых мы

имеем вполне достоверные сведения, чтобы убедиться в совершенной невозможности предполагать у этих народов какое бы то ни было сознание необходимости права, известного порядка в сфере взаимных своих отношений» [9, с. 31].

В современной украинской доктрине данную позицию не разделяет О. В. Буткевич. Она считает, что «причины отрицания существования международного права в древний период заключались прежде всего в неисследованности документального материала, в том числе правовых источников Древнего мира» [3, с. 59]. Она полностью поддержала рассуждения дореволюционных российских учёных (П. Казанского, В. Э. Грабаря) и зарубежных (Т. Уолкера, В. Мартина, С. А. Корфу, Дж. Хосана, Дж. Сселя и др.), разделявших теорию датирования возникновения международного права древним периодом [3, с. 27–52].

Хотелось бы обратить внимание ещё и на то, что эволюционная теория происхождения международных организаций от международных конференций весьма противоречиво выглядит в изложении специалистов по последним. К примеру, Б. М. Ашавский, с одной стороны, подтверждает распространённый в советской международно-правовой литературе тезис о постепенном и последовательном историческом развитии основных организационно-правовых форм (институтов) взаимодействия государств на международной арене. Он пишет: «Эти институты международных отношений и международного права не случайно перечисляются в определённой последовательности: возникновение каждого последующего из них связано с функционированием и развитием предыдущего (международные конференции развились из переговоров, а международные организации в свою очередь – из международных конференций)» [1, с. 7]. Но, с другой стороны, он заявляет, что «международные межправительственные конференции как институт международных отношений и международного права появились и стали одной из главных форм международного многостороннего общения сравнительно недавно, во второй половине XIX века. Их появление сопровождается

формированием соответствующих международно-правовых обычаев и установлением в конвенционном порядке норм международного права, призванных регулировать вопросы их созыва и деятельности» [1, с. 7-8].

Если учесть совпадающие мнения некоторых вышеприведенных авторов, указывающих на тот же исторический отрезок времени – вторая половина XIX в., но только применительно к международным организациям, не может не возникнуть мысль, что международные конференции и международные межправительственные организации появились одновременно. А если и усматривать некоторую этапность событий, то только в процедурном контексте: учреждению каждой международной организации обязательно предшествует учредительная конференция, а до неё – предварительное выяснение и согласование позиций посредством переговоров.

Целью настоящей статьи является исследование межполисных и межплеменных объединений Древней Греции VIII–IV вв. до н. э., их вклада в развитие практики создания международных межгосударственных организаций.

Изложение основного материала. В Древней Греции межполисные коалиции известны с VIII в. до н. э. Их делят на три основных типа: *амфикиони*, *симмахии* и *симполитии*.

Амфикиони – это религиозно-политические союзы Древней Греции. В их состав входили племена, жившие возле святилищ наиболее чтимых богов (амфикионы – вокруг живущие). Первоначально амфикиони создавались исключительно в религиозных целях для отправления религиозных культов, наказания нарушителей священных обычаев, а также для защиты храмов и их имущества. Так, Ф. Ф. Мартенс отмечал: «Возникновение Амфикионий в Греции объясняется исключительно религиозными причинами. Так назывались союзы соседних городов и государств греческих, которые на общие средства строили храм в честь того или другого божества, избирали из среды своих граждан общий совет для надзора за его постройкой и отправления в нем богослужения и взаимно обязывались охранять сокровища его и привилегии,

часто весьма значительные, против всех других народов, которые посягнули бы на них» [9, с. 46].

Со временем амфикионии стали оказывать политическое воздействие на международные отношения. Степень этого воздействия была различной и определялась, главным образом, религиозными причинами. «Компетенция амфикионий, – писал А. Н. Стоянов, – не переходила за религиозные вопросы, и все, что ими было сделано по международному праву, может быть сведено к следующим правилам о войне: запрещается во время войны разрушать города, принадлежащие к союзу амфикионии, запрещается лишать их воды во время осад и повелевается охранять общими силами храмовое имущество» [12, с. 47]. На этом основании учёный делает вывод о крайне ограниченном влиянии амфикионий на международные отношения Греции. Он добавляет: «Есть даже случай, который указывает на отрицательное значение амфикионий в этом отношении, именно – первая священная война начата была по приказанию этого совета, причем Кирра была срыта до основания» [12, с. 47].

Трудно полностью поддержать мнение о незначительном политическом влиянии амфикионий на международные отношения Греции. Вряд ли сама возможность принимать решения о начале и прекращении войн, а тем более установление правил ведения боевых действий свидетельствуют об этом. Тем более, если принять во внимание, что, по мнению многих специалистов, именно войны в древности считались основным способом установления и развития международных отношений. Кроме этого, современные историки утверждают, что амфикионии нередко осуществляли и другие функции явно политического характера, например, влияли на назначение и смещение правителей племен и городов, входивших в амфикионию, способствовали заключению политических договоров, выполняли некоторые судебные функции. А деятельность одной из амфикионий, а именно – Дельфийско-Фермопильской – привела к политической консолидации всего греческого народа.

Дельфийско-Фермопильская амфикиония образовалась из Дельфийской амфикионии при храме Аполлона (бога-целителя и прорицателя, покровителя

искусств) в Дельфах и Фермопильской амфикионии при храме Деметры (богини плодородия, покровительницы земледелия) в VIII в. до н. э. и объединяла 12 племён Древней Греции. Ю. Белох так описывает создание данной амфикионии: «Храм Деметры близ Анфелы, при входе в Фермопильское ущелье, которое соединяет Фессалию с Южной Грецией, был с давних времён религиозным центром для «окрестных жителей», собиравшихся сюда для совместных жертвоприношений. Позже, когда большое значение получил храм Аполлона, т. е. приблизительно с VIII в. (имеется в виду VIII в. до н. э. – Ю. Щ.), он сделался вторым средоточием «союза окрестных жителей», или, как его называли греки, – Амфикионии. С этих пор круг участников стал все более расширяться, пока в него не вошла, наконец, вся Греция от Истма до Олимпа» [2, с. 241].

Амфикиония имела хорошо развитую внутреннюю структуру. Её верховным органом было общее собрание, созывавшееся два раза в год: весной и осенью. Каждый член объединения имел по два голоса. Решения общего собрания были обязательны для всех членов амфикионии. Общими делами по поручению общего собрания руководили *иеромнемоны*, в количестве равном общему числу голосов, т. е. 24. Иеромнемоны считались провозвестниками воли Аполлона. Они устраивали религиозные празднества и следили за соблюдением «божьего мира» между членами амфикионии [см.: 4, с. 8, 9, 11, 13–17; 6, с. 35–37].

Ю. Белох описывает порядок проведения собраний амфикионии и их политические функции следующим образом: «Сначала в Фермопилах, затем в Дельфах совершали жертвоприношения; потом приступали к обсуждению общих дел, как, например, содержание храмов, заведование священными сокровищами, устройство священных игр и проч. При исполнении своих решений союз имел право, в случае надобности, требовать вооружённой помощи от своих членов. В политические вопросы Амфикиония не вмешивалась; участвовавшим в ней государствам разрешалось воевать друг с другом, сколько им было угодно, но они были обязаны соблюдать при этом

известные международные условия; так, ни один из принадлежавших союзу городов не имел права во время войны разрушить другой союзный город или отрезать его от воды» [2, с. 242].

В V–IV вв. в амфикионии была учреждена новая коллегия – *пилагоров*. Через пилагоров и иеромнемонов города, принимавшиеся в союз, приносили клятвы и принимали на себя обязательства по отношению к другим членам амфикионии [см.: 7, с. 34].

Амфикиония выступала и как значительная экономическая сила. В Дельфах она имела собственную казну, доходы в которую поступали от взносов входивших в неё городов, пожертвований паломников, проведения храмовых ярмарок и даже ростовщических сделок [см.: 7, с. 34].

Симмахии представляли собой союзы (коалиции) государств, преследовавшие военно-политические цели. Поскольку в каждом из известных союзов такого рода одно из государств политически доминировало, навязывая свою волю другим членам объединения, иногда их называют *гегемониями* [12, с. 48]. Наиболее известными и влиятельными симмахиями были Лакедемонская (Пелопоннесская или Спартанская) и Афинская (Делосская).

Лакедемонская (Пелопоннесская или Спартанская) симмахия была образована во второй половине VI в. до н. э. и представляла собой союз общин и городов Пелопоннеса. Его члены были формально равноправны между собой, однако фактически главой союза (городом-гегемоном) была Спарта. Высшим органом симмахии было общее собрание (*силлогос*), созывавшееся раз в год. Решения выносились большинством голосов. Каждый город, входивший в союз, имел по одному голосу независимо от величины и значения. Однако решение не могло быть принято, если оно противоречило интересам города-гегемона Спарты [см.: 4, с. 8, 9, 11, 13–17; 6, с. 35–37].

Афинская (Делосская) симмахия (иначе – *Делосско-аттический морской союз*) была учреждена в 477 г. до н. э. на острове Делос [15, с. 216], расположенном в Эгейском море. Основной целью этого объединения была борьба с персами. «Целями союза, – писал А. Штенцель, – были отражение

нападений персов и защита от них всех членов союза, охрана свободы моря и морских сношений и торговли, особенно в Понте; наконец нападение на персидские берега и грабеж их для возмещения убытков, понесенных союзниками во время персидских нашествий. Словом, союз преследовал только военные цели, тем более, что часть греческих прибрежных городов ещё находилась в персидских руках» [15, с. 217].

Гегемоном объединения стали Афины как наиболее мощный из его участников полис. Высшим органом симмахии был *союзный совет*, собиравшийся на заседания в храме Аполлона на о. Делос. Каждый член союза имел право принимать участие в обсуждении и голосовании по всем вопросам [15, с. 218].

В отличие от Лакедемонской Афинская симмахия имела ряд особенностей. Во-первых, она имела общую союзническую казну, первоначально располагавшуюся в храме Аполлона на о. Делос, а позже перенесенную в Афины в храм Афины Паллады в Акрополе, в которую каждый город – член союза раз в четыре года платил взнос (фóрос) [см.: 8, с. 246; 7, с. 37]. Как правило, его уплачивали государства, не обладавшие флотом. Те же, кто имел военные корабли, представлял их вместе с командами в распоряжение союза, но содержал их за свой счёт. Командование объединённым флотом осуществляли Афины [15, с. 218].

Во-вторых, города – члены союза были более зависимы от своего города-гегемона. В частности, Афины не только определяли размер форо́са, который надлежало уплачивать другими союзниками в казну, но и пользовались общими деньгами исходя из собственных нужд. Так, А. Н. Стоянов отмечал: «Действительно, Афины, опираясь на свою власть, распоряжаются членами союза, как им угодно, увеличивают поборы на военные издержки с 460 тал. до 1300 и более, переносят к себе союзническую казну с Делоса и затрачивают общие деньги на украшение своего города. Их укоряют за это, им говорят, что союзные средства должны идти на удовлетворение общих целей, и вот ответ афинян: “Афины побороли персов и избавили Грецию от гибели; за это они

должны получить вознаграждение» [12, с. 49]. Подчиненные Афинам полисы были разбиты на 5 округов. Во главе каждого из них стоял афинский уполномоченный. Антиафинские выступления жестко подавлялись. Более того, некоторые полисы после таких выступлений нередко лишались части своей земли, которая передавалась клерухам (афинским гражданам), что также было одним из элементов надзора [8, с. 293-294].

Афины осуществляли строгий контроль над внутренней жизнью союзников. Главным образом контроль проявлялся в жестком навязывании своей формы правления (демократии) подчинённым городам. А. Н. Стоянов так писал об этом: «Наконец, что Афинская гегемония была настоящей тиранией, видно из отношений к тем государствам, которые имели не одинаковую с Афинами форму правления (т. е. не демократическую). Афины навязывали свою демократию союзникам против их воли, при чем прибегали к насильственным мерам, к лишению отдельных городов самоуправления, к обращению в клерухии и т. п.» [8, с. 49]. А. Штенцель следующим образом описал последствия афинской демократизации союзников: «Свелось на нет основное положение *аттического союза*, превратившегося теперь в *афинскую империю*. Этим еще более увеличилась прежняя ненависть союзников к Афинам, тем более, что правительство, забрав в свои руки средства союза, ещё настойчивее стало диктовать законы. Только немногие союзники, как Самос, Хиос и Лесбос, выставившие по требованию Афин вооруженные корабли, сохранили свою олигархическую форму правления, несмотря на благоволение Афин к демократии. В остальных союзных городах форма правления устанавливалась афинянами; в некоторых городах даже были расположены афинские гарнизоны с афинскими начальниками, становившимися фактическими правителями, хотя наряду с ними имелись «наблюдающие» из числа граждан. Процессы между членами союза, и вообще все крупные тяжбы стали представляться на решение афинского суда, чем уничтожилось *равенство всех членов перед законом*» [15, с. 238-239].

Отношения симмахий были враждебными. В результате общегреческой

Пелопоннеской войны во второй половине V в. до н.э., длившейся около 30 лет, в эллинском мире утвердилась гегемония Спарты. Афинская симмахия была распущена, а сам полис включен в состав Пелопоннесского союза.

На смену Афинской симмахии в IV в. до н. э. был образован *Второй Афинский морской союз*. Его устав, вырезанный на мраморной плите, дошел до наших дней [5, с. 319]. Вероятно, это самый древний устав международной организации, находящийся в распоряжении современных учёных.

В состав Второго Афинского морского союза входило около 70 городов (наиболее развитыми из них были Хиос, Византий, Митилену, Мефимну, Фивы, города Эвбеи и Фракийского побережья). Афины также преобладали в этом объединении. Между тем, другие полисы, учитывая опыт предыдущей Афинской (Делосской) симмахии, постарались максимально, насколько это было тогда возможно, юридически ограничить влияние Афин. В частности, членам союза гарантировалась независимость и категорически запрещались клерухии (т. е. поселения афинских граждан на территориях полисов).

Высшей властью в союзе были наделены два равноправных органа – афинское народное собрание и синедрион союзников, осуществлявшие свою деятельность в Афинах. Синедрион состоял из представителей всех государств-членов за исключением Афин. Решения в синедрионе принимались большинством голосов. Для проведения любой акции было необходимо согласие обоих главных органов. В союзе также существовала общая казна. Члены союза вносили денежные взносы (синтаксис) или поставляли войска. По своим размерам синтаксис был меньше предыдущего фороса. Устав союза было запрещено пересматривать [5, с. 319].

Симполитии возникли в Древней Греции в V в. до н. э. на основе старых племенных союзов. Они включали в себя этнически близкие полисы и племенные объединения. Наиболее известными и влиятельными были Беотийская, Фессалийская, Фокидская, Аркадская и Халкидская симполитии.

По своей организации симполитии были близки к конфедерациям и даже, по мнению некоторых учёных, к федеративным государствам [см.: 8, 295; 5,

с. 318-319]. Полисы, входившие в состав симполитий, передавали часть своих прерогатив верховному органу. Как правило, это были внешнеполитические полномочия. Внутренние дела были уделом участников объединения [8, с. 295].

Выводы. В контексте настоящей работы фундаментальные исследования доказывают, что, помимо прочего, древние общества знали различные организационно-правовые формы построения отношений между собой и рационально использовали каждую из них исходя из конкретных обстоятельств. Таковыми были амфикинии, симмахии и симполитии Древней Греции VIII–IV вв. до н.э. Имеющиеся в наличии данные о них, на наш взгляд, убедительно демонстрирует поразительную стойкость таких объединений, их способность эффективно координировать отношения своих членов, организуя их усилия для достижения общих, заранее определённых целей. Даже если исходить с позиции сегодняшнего дня, т.е. с современных представлений об основных критериях понятия международной межправительственной организации [см.: 16], некоторые древние объединения ими обладали, хотя и реализовывали их в других исторических условиях. К примеру, Второй Афинский морской союз (IV в. до н.э.) был учрежден международным договором, имел постоянные выборные и постоянные исполнительные органы, общую казну, самостоятельно вступал в международные отношения, имел систему санкций в отношении членов. В целом же приведенные данные свидетельствуют в пользу нелинейного развития, прежде всего, практики выбора и построения организационно-правовых форм международного взаимодействия, которая, несомненно, оказала значительное влияние и на развитие соответствующих теоретических воззрений.

Список литературы:

1. Ашавский Б. М. Межправительственные конференции (международно-правовые вопросы) / Б. М. Ашавский. – М. : Междунар. отношения, 1980. – 128 с.
2. Белох Ю. Греческая история : в 2 т. / Юлиус Белох ; пер. с нем. М. О. Горшензона ; Гос. публ. ист. б-ка России. – 3-е изд. / под ред. и со вступ. ст. Ю. И. Семенова. – М., 2009. – Т. 1: Кончая софистическим движением и Пелопоннесской войной. – 512 с.
3. Буткевич О. В. У истоков международного права / О. В. Буткевич. – СПб. : Юрид. центр Пресс, 2008. – 881 с.
4. Зайцева О. Г. Международные межправительственные организации / О. Г. Зайцева.

– М. : Наука, 1983. – 168 с.

5. Исаева В. И. Греция в IV в. до н. э. / В. И. Исаева // История Европы: С древнейших времён до наших дней : в 8 т. – М. : Наука, 1988. – Т. 1: Древняя Европа. – С. 311–347.

6. История дипломатии / под ред. В. П. Потемкина. – М. : Гос. социально-эконом. изд-во, 1941. – Т. 1. – 556 с.

7. История дипломатии : сб. / сост. А. Лактионов. – М. : АСТ; АСТ МОСКВА, 2006. – 943 с.

8. Маринович Л. П. Греция в V в. до н.э. / Л. П. Маринович // История Европы: С древнейших времён до наших дней : в 8 т. – М. : Наука, 1988. – Т. 1: Древняя Европа. – С. 259–311.

9. Мартенс Ф. Ф. Современное международное право цивилизованных народов : в 2-х т. / Ф. Ф. Мартенс ; под ред. В. А. Томсинова. – М. : Зерцало, 2008. – Т. 1. – 368 с.

10. Морозов Г. И. Международные организации. Некоторые вопросы теории / Г. И. Морозов. – 2-е изд., доп. – М. : Мысль, 1974. – 332 с.

11. Муравйов В. І. Право міжнародних організацій / В. І. Муравйов // Міжнародне право: основні галузі : [підруч.] / за ред. В. Г. Буткевича. – Київ : Либідь, 2004. – С. 110–159.

12. Стоянов А. Н. Очерки истории и догматики международного права: лекции, читанные в 1873-1874 акад. году в Харьковском университете / А. Н. Стоянов. – Харьков : Типогр. Харьк. ун-та, 1875. – 742 с.

13. Шармазанашвили Г. В. Международные межправительственные организации : учеб. пособие / Г. В. Шармазанашвили. – М. : Изд-во УДН, 1986. – 88 с.

14. Шibaева Е. А. Правовые вопросы структуры и деятельности международных организаций : учеб. пособие / Е. А. Шibaева, М. Поточный. – 2-е изд. – М. : Изд-во МГУ, 1988. – 192 с.

15. Штенцель А. История войны на море в её важнейших проявлениях с точки зрения морской тактики / А. Штенцель ; пер. с нем. : [в 5 ч.]. – СПб. : Типогр. Морского Министерства, 1916. – Ч. 1. – 347 с.

16. Щёкин Ю. В. Объективные признаки международной межправительственной организации / Ю.В. Щёкин // Проблемы законности : сб. науч. тр. / отв. ред. В. Я. Таций. – Харьков : Нац. ун-т «ЮАУ им. Я. Мудрого», 2013. – Вып. 122. – С. 81–92.

References:

1. Ashavskiy, B.M. (1980). *Mejpravitel'stvennyye konferencii (mejdunarodno-pravovyye voprosy)* [International Conferences (international law issues)]. Moscow: *Mejdunarodnyye otnosheniya* (in Russian).

2. Beloh, Yu. (2009). *Grecheskaya istoria* [Greek History]: v 2 tomah. Moscow (in Russian).

3. Butkevich, O.V. (2008). *U istokov mejdunarodnogo prava* [Near the Origins of International Law]. Sanct-Peterburg (in Russian).

4. Zaitseva, O.G. (1983). *Mezhdunarodnyye mezhpravitel'stvennyye organizatsyi* [International Intergovernmental Organisations]. Moscow (in Russian).

5. Isayeva, V.I. (1988). *Gretsija v IV v. do nashei ery* [Greece in IV century BC]. (Vols. 1-8). Vol. 1. *Drevnjaja Jevropa* [Ancient Europe], 311–347. Moscow (in Russian).

6. *Istorija Diplomatii*. (1941). [History of Diplomacy]. V.P. Potemkin (Ed.). Moscow (in Russian).

7. *Istorija Diplomatii*. (2006). [History of Diplomacy]. A. Laktionov (Ed.). Moscow (in Russian).

8. Marinovich, L.P. (1988). *Gretsija v V v. do nashei ery* [Greece in V century BC]. (Vols. 1-8). Vol. 1). *Drevnjaja Jevropa* [Ancient Europe], 259–311. Moscow (in Russian).

9. Martenc, F.F. (2008). *Sovremennoje mezhdunarodnoje pravo tsyvilizovannyh narodov* [Modern International Law of Civilized Nations]. (Vols. 1-2). Vol. 1. Moscow (in Russian).

10. Morozov, G.I. (1974). *Mezhdunarodnyye organizatsyi. Nekotoryje voprosy teorii* [International Organisations. Some Theory Questions]. Moscow (in Russian).

11. Muravjov, V.I. (2004). Pravo Mizhnarodnyh Organizatsiy [The Law of International Organisations]. Mizhnarodne Pravo. [International Law]. Kyev (in Ukrainian).

12. Stoyanov, A.N. (1875). Ocherki istorii i dogmatiki mezhdunarodnogo prava: lectsii, chitannyje v 1873-1874 akad. godu v Kharkovskom universitete [Essays on the history and dogma of international law: the lectures given in 1873-1874 Acad. year at Kharkov University]. Kharkov (in Russian).

13. Sharmazanashvili, G.V. (1986). Mezhdunarodnye mezhpriatel'stvennye organizatsyi [International Intergovernmental Organisations]. Moscow (in Russian).

14. Shibajeva, Je.A., Potochnyi, M. (1988). Pravovyje voprosy struktury i dejatel'nosti mezhdunaridnyh organizatsyi [Legal Issues of the Structure and Activities of International Organizations]. Moscow (in Russian).

15. Shtentsel, A. (1916). Istirija voyny na more v jejio vazhneishih projavlenijah s točki zrenija morskoi taktiki [The History of War at Sea in Its Major Manifestations from the Point of View of Naval Tactics]. Sanct-Peterburg (in Russian).

16. Shchokin, Yu.V. (2013) Obektivnyje priznaki mezhdunarodnoi mezhpriatel'stvennoi organizatsyi [The Objective Features of International Intergovernmental Organization]. Problemy Zakonnosti, 122, 81–92. Kharkov (in Russian).

Щокін Ю. В. Міжполісні й міжплеменні союзи Стародавньої Греції VI–IV століть до н. е.

Статтю присвячено дослідженню практики утворення і функціонування між полісних і міжплеменних коаліцій Давньої Греції VIII–IV століть до н. е. – амфіктоній, симмахій і симполітій. На думку автора, їх досвід переконливо свідчить про розвинену правосвідомість цих давніх суспільств, їх вміння обирати такі організаційно-правові форми взаємодії, які найбільш адекватно та ефективно упорядковували відносини між собою.

Ключові слова. Давня Греція; амфіктонія; симполітія; симмахія; міжнародна організація.

Shchokin Yu. V. Leagues of City-States and Tribal Unions of Ancient Greece of VIII – IV Centuries BC.

Summary. The article is devoted to the study of establishment and operation of leagues of city-states and tribal unions of Ancient Greece of VIII – IV centuries BC - amphictyonies, sympolitias and symmaxias. According to the author their experience clearly indicates an advanced level of legal consciousness of these ancient societies, their ability to choose such organizational and legal forms of interaction that more adequately and effectively regulate the relationship between them.

Keywords. Ancient Greece; Amphictyony; Sympolitias; Symmaxia; International Organisation.

← Поступила в редколлегию 12.12.2016 г. →

УДК 356.35:355.401:355.486(477.64)

ОСОБЛИВОСТІ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ ШЛЯХОМ ЗДІЙСНЕННЯ РОЗВІДУВАЛЬНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ: ІСТОРИЧНИЙ ДОСВІД ЗАПОРОЗЬКОЇ СІЧІ

В. О. ЖУКОВ,
студент Запорізького національного університету,
Україна, м. Запоріжжя
nikita_zhukov@ukr.net

Науковий керівник:
Т. О. Коломоєць,
д-р юрид. наук, проф., заслужений юрист України,
Запорізький національний університет,
Україна, м. Запоріжжя,
t_deputy@ukr.net

Розглянуто питання проведення розвідувальної діяльності як складової забезпечення життєво захищених інтересів людини, громадянина, суспільства і держави. Проаналізовано схожі риси воєнно-політичної ситуації в часи Запорозької Січі та тієї, в якій наразі опинились окремі області Сходу України, з метою подолання несприятливих факторів та ефективного забезпечення національної безпеки України. Запропоновано заходи з удосконалення розвідувальної діяльності України шляхом переймання розробок та позитивного досвіду функціонування воєнно-політичної організації Запорозька Січ в умовах гібридної війни.

Ключові слова: національна безпека; забезпечення національної безпеки; розвідувальна діяльність; розвідувальні органи; гібридна війна; воєнно-політична організація Запорозька Січ.

Питання забезпечення національної безпеки завжди мало пріоритетне значення для будь-якої країни. Так, Т. Гоббс зазначав, що без забезпечення стану захищеності життєво важливих інтересів людини і громадянина, суспільства і держави неможливе існування держави як такої, оскільки лише підтримання на належному рівні національної безпеки надає їй можливість розвиватися [1].

Одним із засобів забезпечення національної безпеки країни є ефективна діяльність її розвідувальних органів [2]. Особливої актуальності дана проблема

набула в останні роки, коли Українська держава зіткнулась з так званою гібридною війною у східних областях країни.

До основних завдань розвідувальних органів України належить: здійснення спеціальних заходів, спрямованих на підтримку національних інтересів і державної політики України; вжиття заходів з протидії зовнішнім загрозам національній безпеці України [3]. При цьому розвідувальній діяльності притаманна динамічність, що зумовлює необхідність її постійного вдосконалення з урахуванням, у тому числі, історичного досвіду військової організації Українського Козацтва – Запорозької Січі.

Теоретичну базу даного дослідження складають наукові публікації багатьох українських учених, зокрема В. Д. Гончаренка, В. П. Горбуліна, О. Г. Данільяна, А. Б. Качинського, В. А. Ліпкана, Ю. Є. Максименка, В. Я. Настюка, М. І. Панова, І. М. Петріва, Г. О. Пономаренка, З. Д. Чуйко та ін.

Метою статті є аналіз розвідувальної діяльності в часи Запорозької Січі та можливості його застосування в сучасних умовах, що зумовило необхідність вирішення таких завдань:

- визначити поняття, основні ознаки та значення національної безпеки для існування міцної, незалежної, демократичної держави;
- проаналізувати існуючу нормативно-правову базу з питання забезпечення національної безпеки шляхом проведення розвідувальної діяльності;
- розглянути розвідувальну діяльність Запорозької Січі як засіб забезпечення національної безпеки;
- визначити шляхи вдосконалення сучасної системи забезпечення національної безпеки шляхом проведення розвідувальної діяльності.

Аналізуючи історичний матеріал та сучасні умови ведення розвідувальної діяльності, було зроблено висновок, що найбільш вдалим для вдосконалення розвідувальної діяльності та системи забезпечення національної безпеки є історичний досвід військово-політичної організації Запорозька Січ. Це зумовлено перш за все тим, що збройні напади на козаків не мали ознак

повномасштабних бойових дій, а здебільшого поєднували в собі класичні прийоми ведення війни та використання нерегулярних збройних сил, що дозволяє віднести їх до ознак так званої гібридної війни.

Слід зазначити, що попри складність ведення війни в таких умовах, козаки вміло пристосувалися та винайшли власну унікальну модель відбиття нападів ворожих сил, спираючись при цьому саме на розвідувальні органи.

Її унікальність полягає в простій, проте чітко побудованій системі органів, із розмежуванням повноважень між ними, а також у застосуванні того чи іншого органу залежно від умов та обставин, в яких необхідно здобути розвідувальну інформацію. Саме взаємозв'язок цих двох елементів і визначив ефективність розвідувальної діяльності Запорозької Січі та, як наслідок, забезпечив воєнну й політичну безпеку тогочасної військово-політичної організації.

Система розвідувальних органів Запорозької Січі характеризувалась чітким розмежуванням компетенції між суб'єктами й мала такий вигляд:

– розвідувальний загін (РЗ). Призначався для здобування розвідувальних відомостей на напрямках дій головних сил під час походу. РЗ створювався чисельністю до 100 осіб і діяв на відстані 6–15 км попереду основних сил;

– розвідувальний роз'їзд (РР). Призначався для ведення розвідки на кордонах запорозьких земель та під час походу. У поході роз'їзди висилались від головних сил або діяли від розвідувального загону на відстані до 6 км. Склад роз'їзду – від 5 до 10 осіб;

– роз'їзні козаки (РК). Призначались для безпосереднього огляду місцевості та окремих об'єктів. Висилались від розвідувального роз'їзду й діяли на відстані до 1 км. Склад – від 1 до 3 осіб;

– бекети (спостережні пости). Розташовувались уздовж південного кордону Запорожжя та призначались для ведення спостережень, своєчасного виявлення військ противника й оповіщення свого командування та місцевого населення. Склад бекету – 2-3 особи [4];

– спецпідрозділ пластунів. Вони здійснювали розвідувально-диверсійну

діяльність у тилу противника й на маршрутах висування його основних сил [5, 55–71].

Слід зазначити, що плануванням розвідувальної діяльності займалися військовий писар, військовий осавул і військовий товмач, які разом фактично становили спеціальний колегіальний орган з цього напрямку діяльності.

На сьогоднішній день відповідно до Закону «Про розвідувальні органи України» [6] суб'єкти розвідувальної діяльності є цілком автономними. Так існує СЗР – розвідувальний орган Міністерства оборони України, розвідувальний орган Державної прикордонної служби. При цьому не існує єдиного органу, який би здійснював саме планування розвідувальної діяльності держави, спрямованої на забезпечення національної безпеки. Існують окремі спільні операції, проте як такого органу-координатора розвідувальної діяльності в сучасній Україні не існує.

Тому пропонується перейняти позитивний досвід Запорозької Січі та створити спеціальний уповноважений орган, який буде здійснювати саме планування розвідувальної діяльності з метою координації дій суб'єктів розвідувальної діяльності та більш ефективного забезпечення національної безпеки України. Найбільш прийнятним, на нашу думку, буде входження до цього органу голови Служби зовнішньої розвідки України, голови розвідувального органу Міністерства оборони України та голови розвідувального органу Державної прикордонної служби України. Підпорядковуватися цей орган з планування та координації розвідувальної діяльності має Президентові України.

Особливу увагу при вдосконаленні діяльності розвідувальних органів України слід приділити саме системі відбору та подальшої підготовки кадрового складу.

Підготовка козаків здебільшого проходила в січових школах, які існували при церквах, зокрема при Церкві Святої Покрови, де козаки здобували навички з письма, вчилися грамоти. Однак потрапивши в юному віці на Січ та пройшовши початковий відбір, майбутні козаки-розвідники опановували

спеціальні методики підготовки для здійснення розвідувальної діяльності [7].

Слід зазначити, що як такої обов'язкової муштри в школах не було й тренування козаків-розвідників проходило у формі ігор, зокрема, однією з розповсюджених вправ було пірнання за люлькою [8, с. 80-81]. Запровадження відповідних методик у сучасні системи підготовки працівників розвідувальних органів могло б підвищити їх ефективність і дієвість, оскільки це відповідало б реальним життєвим обставинам.

Ураховуючи дієвість та ефективність діяльності розвідувальних органів Запорозької Січі, було б доцільно перейняти їх систему підготовки майбутніх розвідників і створити спеціальний навчальний заклад на зразок військово-розвідувального ліцею. Наразі в Україні існують ліцеї з посиленою військово-фізичною підготовкою, проте спеціалізованих воєнно-розвідувальних ліцеїв немає. Їх створення дозволило б значно покращити систему підготовки майбутніх розвідників і підвищити ефективність діяльності розвідувальних органів. Це зумовлено в тому числі й тим, що молоде покоління більш сприйнятливим до навчання, на нього значно простіше чинити психологічний вплив, окрім цього, в його свідомості відсутня так звана трудова деформація.

Окрім цього, аналізуючи питання відбору та підготовки співробітників розвідувальних органів, можна дійти висновку, що це два взаємопов'язані елементи однієї системи, оскільки правильний відбір майбутніх працівників розвідувальних органів полегшує подальшу підготовку співробітників, робить її більш прийнятною, і як наслідок – підвищує ефективність діяльності розвідувальних органів України.

Отже, на сучасному етапі розвитку розвідувальних органів України було б доцільно розробити норми, які регламентували б вимоги, що висуваються до кандидатів на посади в цих органах. Це дозволило б підвищити рівень професійної підготовки та встановити чіткі межі добору працівників розвідувальних органів, а саме підрозділів агентурної розвідки. Так, уявляється необхідним внести зміни до ст. 16 Закону «Про розвідувальні органи України» шляхом доповнення її вимогами, що висуваються до співробітників

розвідувальних органів підрозділів агентурної розвідки, а саме: громадянин України, у віці, не молодше 25 років, який вільно володіє іноземною мовою, має повну вищу юридичну, технічну, економічну, біологічну освіту, або повну вищу освіту з іншої галузі знань, необхідної для виконання розвідувальної діяльності. Відповідний вік і наявність вищої спеціальної освіти було взято з урахуванням міжнародної практики відбору співробітників розвідувальних органів зарубіжних країн.

З огляду на це можна дійти висновку, що одним з елементів забезпечення національної безпеки в сучасних умовах є саме функціонування розвідувальних органів, ефективність діяльності яких залежить від їх постійного вдосконалення. При цьому найбільш вдалою є саме модель розвідувальної діяльності Запорозької Січі. Запропоновані заходи враховують сучасні політичні умови, схожість воєнно-гібридних умов сьогодення та часів Запорозької Січі, що дозволить значно покращити воєнно-політичну ситуацію, що склалась в окремих східних областях України.

Список літератури:

1. Національна безпека України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://pidruchniki.com/10310208/politologiya/natsionalna_bezpeka_ukrayi.
2. Про затвердження Стратегії національної безпеки України : Указ Президента України від 26.05.2015 р. № 287/2015 // Офіційний вісник Президента України. – 2015. – № 13. – Ст. 50.
3. Про Службу зовнішньої розвідки України : Закон України від 01.12.2005 р. № 3160-IV // Відом. Верхов. Ради. – 2006. – № 8. – Ст. 231.
4. Розвідка Запорозької Січі [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://gur.mil.gov.ua/content/retro1.html>
5. *Каляндрук Т.* Таємниці бойових мистецтв України / Т. Каляндрук. – Львів : Піраміда, 2007. – 303 с.
6. Про розвідувальні органи України : Закон України від від 22.03.2001 р. № 2331-III // Відом. Верхов. Ради. – 2001. – № 19. – Ст. 94.
7. Виховання козаків [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://kozak.org.ua/>
8. *Левківський М. В.* Історія педагогіки : навч.-метод. посіб. / М. В. Левківський. – Вид. 4-те – Київ : Центр учбової літератури, 2011. – 190 с.

Referenses:

1. National security of Ukraine. Retrieved from http://pidruchniki.com/10310208/politologiya/natsionalna_bezpeka_ukrayini [in Ukrainian].
2. Pro zatverdzhennia Stratehii natsionalnoi bezpeky Ukrainy: Decree of President of Ukraine of 26.05.2015 No 287/2015. (2015). Ofitsiinyi visnyk Prezydenta Ukrainy, 13, art. 50 [in Ukrainian].

3. Pro Sluzhbu zovnishnoi rozvidky Ukrainy: the law of Ukraine of 01.12.2005 No 3160-IV. (2006). Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy, 8, art. 231 [in Ukrainian].
4. Intelligence service of Zaporizhzhya Sich. Retrieved from <http://gur.mil.gov.ua/content/retro1.html> [in Ukrainian].
5. Kaliandruk, T. (2007). Taiemnytsi boiovykh mystetstv Ukrainy [Secrets of martial arts of Ukraine]. Lviv: Pyramid [in Ukrainian].
6. Pro rozviduvalni orhany Ukrainy: the law of Ukraine of 22.03.2001 No 2331-III. (2001). Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy, 19, art. 94 [in Ukrainian].
7. Kosak's educational system. Retrieved from <http://kozak.org.ua> [in Ukrainian].
8. Levkivskyi, M.V. (2011). Istoriiia pedahohiky. [History of Education]. Kyiv: Tsentr uchbovoi literatury [in Ukrainian].

Жуков М. С. Особенности обеспечения национальной безопасности Украины путем осуществления разведывательной деятельности: исторический опыт Запорожской Сечи.

В статье исследуются вопросы обеспечения национальной безопасности Украины, в частности проведения разведывательной деятельности как составляющей обеспечения жизненно защищенных интересов человека, гражданина, общества и государства. Анализируются схожие черты военно-политической ситуации, в которой была Запорожская Сечь, и в которой сейчас оказались сегодня отдельные области Востока Украины, с целью эффективного обеспечения национальной безопасности Украины. Делаются предложения по совершенствованию разведывательной деятельности путем заимствования разработок и положительного опыта функционирования военно-политической организации Запорожская Сечь в условиях гибридной войны.

Ключевые слова: национальная безопасность; обеспечение национальной безопасности; разведывательная деятельность; разведывательные органы; гибридная война; военно-политическая организация; Запорожская Сечь.

Zhukov M. S. Particularly of national security of Ukraine by intelligence activities: experience by Zaporozhye's Sich.

In the article the main issue is ensuring of the national security of Ukraine. The second main issue was intelligence activities, as an integral element in ensuring the vital interests of the personal and state protection. In the article was analyzed the similarities of the military-political situation in which there was the Zaporizhzhya Sich, and in which specific regions of Ukraine were now, in order to overcome negative factors and effective national security of Ukraine. Put forward proposals to improve the intelligence activities of Ukraine, by borrowing developments and good practice operation of military-political organization of Zaporizhzhya Sich in a hybrid war.

Keywords: national security; intelligence activities; intelligence services; hybrid warfare; military-political organization; Zaporizhzhya Sich.

Надійшла до редколегії 10.10.2016 р.

С. В. ХІЛІНСЬКИЙ,
курсант 4-курсу ННІ № 2,
Національна академія внутрішніх справ,
Україна, м. Київ

ЗАСТОСУВАННЯ «НЕТРАДИЦІЙНИХ» МЕТОДІВ ОТРИМАННЯ ІНФОРМАЦІЇ В ДІЯЛЬНОСТІ ПРАВООХОРОННИХ ОРГАНІВ

Науковий керівник:
О. Г. Волошин,
ст. викладач кафедри криміналістичних експертиз ННІ № 2,
Національна академія внутрішніх справ,
Україна, м. Київ

Розглянуто сучасний стан та перспективи застосування «нетрадиційних» методів отримання інформації в діяльності правоохоронних органів.

Ключові слова: криміналістика; нетрадиційні методи; інформація; правоохоронні органи; детектор брехні.

Сучасна криміналістика як спеціальна юридична наука прикладного характеру має свою досить розроблену загальну теорію, відповідні наукові методи дослідження і спирається на систему окремих криміналістичних теорій і методів. Тому боротьба зі злочинністю у змінених соціально-економічних умовах вимагає розробки і впровадження в практику правоохоронних органів України нових засобів та методів діяльності.

Поняття «нетрадиційні» методи в криміналістиці з'явилося наприкінці 80-х рр. минулого століття [11]. В цілому проблема використання нетрадиційних методів наразі є спірною й дискусійною. Деякі автори стверджують, що використання цих методів є доступним і потрібним, інші дотримуються думки про нездатність цих методів вирішити питання отримання правдивої інформації й наголошують на небезпечності їх застосування для здоров'я людини. Недоліком їх застосування є те, що отримані результати не можуть бути визнані як джерело доказів, але вони все ж виконують допоміжну

функцію для слідства і суду.

Будь-які методи, в тому числі «нетрадиційні», засновані на спеціальних знаннях у певній галузі. «Нетрадиційні спеціальні знання» – це знання сучасних технічних, природничих та суспільних наук, які є перспективними для застосування у практиці розслідування кримінальних правопорушень. Залежно від способу отримання інформації всі нетрадиційні методи можна поділити на дві групи:

- методи, не пов'язані з безпосереднім контактом опитуваної особи (до них належать екстрасенсорика, психологічний портрет підозрюваного та ін.);
- методи, пов'язані з отриманням інформації шляхом безпосереднього контакту з опитуваною особою (гіпноз, поліграф, наркоаналіз) [11].

Таким чином, нетрадиційні криміналістичні знання та методи можна визначити як такі, що не дістали достатнього визнання в теорії криміналістики та впровадження їх в практику і які криміналістика тільки пристосовує й використовує у своїх цілях для розслідування злочинів. Вони не знаходять свого відображення ні в методах діалектичної й формальної логіки, ні в загальнонаукових методах, ні в спеціальних. Але немає сумнівів, що «нетрадиційні» методи займають особливе місце в системі криміналістичних методів, оскільки вони є не менш дієвими та результативними

З одного боку, не можна застосовувати науково не обґрунтовані методи при криміналістичному дослідженні, але у випадках, коли традиційні методи не спрацьовують, з'являється необхідність пошуку нових правомірних способів досудового розслідування. До таких методик належить і поліграф (інша його назва – «детектор брехні»).

Детекція брехні – метод інструментальної діагностики емоційної напруги людини. В його основі лежить вимірювання психофізіологічних показників стану людини під час впливу на її емоційний стан слів-подразників. Через те, що психофізіологічні реакції людини в цілому не піддаються свідомому контролю, вони виявляються у фізіологічних функціях організму, таких як температура тіла, частота серцебиття, стан систем кровообігу, ритм і глибина

дихання, шкіро-гальванічний опорі, ступінь м'язової напруги, стан біотоків мозку та інші стани, які можна виміряти. Вимір робиться пристроєм, який являє собою комбінацію кількох приладів, які зазвичай використовуються в фізіології та медицині для вимірювання відповідних функцій організму [12].

Слід зазначити, що в різні історичні періоди життя людей виникало питання: чи існує засіб, за допомогою якого стало б можливим викривати особу, яка говорить неправду?

Вперше про поліграф згадувалось ще в первісному світі, де детектором брехні був вождь племені, який спирався на свій життєвий досвід і внутрішні відчуття [12].

У Стародавньому Сході широко застосовувалося дізнання за допомогою рисової муки, яку насипали в рот підозрюваному на певний час, і якщо мука лишалася відносно сухою за цей період часу, особа вважалася винною, адже при спостереженнях у момент сильного хвилювання в людини пересихає в роті.

У Стародавній Спарті молодиків ставили над краєм скелі та запитували, чи відчуває він страх. Відповідь юнаків у таких випадках завжди була негативна, але колір обличчя був певним індикатором. Якщо обличчя юнака ставало блідим – це означало, що він бреше. Подібний спосіб використовували й у Стародавньому Римі під час відбору охоронців.

В Африці особу, яка бреше, встановлювали за контролем тремору рук, у Давній Персії й Давній Греції – за мануальним контролем пульсу і т.д.

У Середньовіччі з'являються інші методи пошуку правди та виявлення брехні. Варто згадати Святу Інквізицію з її арсеналом найжорстокіших способів катування як відносно обвинувачених, так і стосовно свідків.

У XIX ст. італійський фізіолог Анжело Моссо здійснив низку випробувань, під час яких виявив певну залежність фізіологічних показників від емоційної напруги. Він розробив плетизмограф, який став значним поштовхом у подальшому розвитку детектора брехні.

У 1890-х рр. італійський лікар-психіатр Чезаре Ломброзо винайшов гідросфігмометр, яким вимірював тиск крові у підозрюваного, коли його

допитувала поліція. Така практика невдовзі почала братися до уваги і в судах. Таким чином, почалась ера інструментальної детекції брехні [18].

Перший поліграф, придатний для розслідування злочинів, був створений американцем Джоном Ларсоном. Цей прилад реєстрував на паперовій стрічці, що рухалася, пульс, тиск крові та дихання. Його винахід вважають прообразом сучасних поліграфів. Після успіху Ларсона, поліграф зарекомендував себе як прилад з досить високою точністю результатів.

Леонард Кіллер відіграв вирішальну роль у розвитку психофізіологічного методу детекції брехні у Сполучених Штатах. У 1926 р. він створив поліграф, базовий набір каналів реєстрації якого включає дихання, кров'яний тиск, шкіряний супротив і тремор, що, до речі, наявні і в сучасних пристроях [Там само].

Крім них, ще багато відомих учених, таких як Дж. Мак-Кензі, О. Р. Лурія, С. Верагута, К. Юнга ті інші, займались розробкою та вдосконаленням поліграфа. У 1974 р. з'являється перший електронний поліграф серії Polyscribe компанії Stolting.

Приклади дійсно засвідчують, що якщо ми стривожені, стурбовані, збуджені, нам страшно, в нас з'являється емоційне напруження, яке виявляється в різноманітних фізіологічних показниках, які можна зафіксувати.

Одразу після доведення того, що за допомогою поліграфа можна перевірити, чи говорить правду особа, яку опитують, виникає питання про застосування поліграфа у діяльності органів державної влади. В 1924 р. проведене Вільямом М. Мартсоном опитування із застосуванням поліграфу вперше було прийнято як докази в Індіані (США) [Там само].

Серед країн, правоохоронні органи яких першими після США почали застосовувати поліграф, були Китай (1943 р.), Індія (1948 р.), Японія (1951 р.) і т.д. Сьогодні поліграф застосовується правоохоронними органами близько 70 країн світу.

В Україні в умовах реформування правоохоронних органів одним із ключових питань стало подальше впровадження поліграфа та отриманих за

його допомогою результатів у діяльність органів внутрішніх справ. Вітчизняні психофізіологічні дослідження на основі поліграфа використовуються сьогодні у кадровій роботі та правоохоронній діяльності.

Перший напрям пов'язаний з проведенням кадрових і службових перевірок осіб для професійно-психологічного відбору на службу та навчання в систему правоохоронних органів України, в тому числі в систему ОВС. Другий – використання поліграфа у сфері практичної правоохоронної діяльності України, зокрема, в кримінальному судочинстві.

Проблема застосування поліграфа полягала у відсутності його законодавчого закріплення в Україні, що слугувало для частини працівників правоохоронних органів та суду підставою для практичного невизнання доказами матеріалів, зібраних за допомогою детектора брехні. Наразі це питання не вирішено.

Сьогодні застосування поліграфу в органах внутрішніх справ України здійснюється відповідно до ст. 9 Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність» [5], яка не забороняє використання технічних засобів, що не пригнічують волю та не завдають шкоди здоров'ю людей і довкіллю. Останнім часом значно активізувалася діяльність державних інституцій з розвитку поліграфа в Україні. Так, його застосування передбачено й ст. 50 новоприйнятого Закону України «Про Національну поліцію» [5].

Питання застосування поліграфа в Україні для підвищення ефективності правоохоронної діяльності досліджувалося ще в 1990 р. у працях таких науковців, як К. В. Беляев, В. І. Галаган [15], Д. В. Затенацький, Д. А. Мовчан, О. І. Мотлях, І. І. Когутич, О. В. Линник та багатьох ін.

З одного боку, нормативно-правове регулювання дає достатньо підстав розглядати застосування поліграфа як засіб отримання криміналістичної інформації, яке є не прямим доказом. На користь цього свідчать:

- норми ст. 71 КПК України;
- п. 5 наказу Міністерства юстиції України від 27.07.2015 р. № 1350/5;
- наказ МВС України «Про проведення експерименту щодо використання

комп'ютерних поліграфів у діяльності органів внутрішніх справ» від 28.08.2001 р. № 743 та інші нормативно-правові акти.

З іншого боку, неврегульованість цього питання дозволяє застосувати до поліграфа положення Закону України «Про судову експертизу» [10], на підставі чого юридичною підставою проведення експертизи з використанням поліграфа можуть бути лише постанова слідчого, прокурора; ухвала суду, слідчого судді.

Відсутність прямої вказівки стосовно порядку використання поліграфа у КПК України зумовлює існування певних розбіжностей у практиці визнання його сутнісних характеристик, зокрема:

- у формулюванні назви обстеження на поліграфі (психофізіологічна експертиза, інтерв'ю, дослідження, опитування, тестування);
- у визначенні процесуального статусу поліграфологів (експерт, спеціаліст, оператор поліграфа тощо);
- у процесуальному оформленні результатів (висновок експерта (спеціаліста), довідка, залучення поліграфолога як свідка).

Крім того, нечіткими залишаються напрями його застосування у кримінальному судочинстві.

Проте наявний міжнародний досвід використання поліграфа, чинне законодавство України, методики, які використовуються для поліграфного тестування, та їх наукове обґрунтування дозволяють стверджувати про можливість застосування поліграфа і в українському судочинстві.

Розглядаючи поліграф як технічний засіб, слід зауважити, що проведення перевірки на ньому є дуже трудомістким і тривалим процесом, що складається з послідовних, методично обґрунтованих дій, з фіксацією психофізіологічних реакцій на поставлені фахівцем-поліграфологом питання й умовно поділяється на чотири етапи: підготовчий етап, передтестова співбесіда, перевірка, після тестова бесіда.

Так, на підготовчому етапі поліграфолог знайомиться з матеріалами справи. Завданням передтестової бесіди є пересвідчення в добровільності згоди на проходження перевірки, ознайомлення опитуваного з його правами та

обговорення підготовлених питань для виключення багатозначності тлумачення питань. Після закінчення передтестової бесіди поліграфолог вмикає поліграф і починає запис фізіологічних реакцій, тобто проводиться безпосередньо сама перевірка на поліграфі, яка триває від однієї до декількох годин, а у разі необхідності, в особливо складних випадках, вона може затягнутися на дві-три доби. Післятестова розмова є факультативним етапом і проводиться з метою схилення опитуваного до надання правдивих відомостей [13].

Існує чотири основних види запитань, які використовуються в поліграфічних тестах [13]:

- релевантні (які безпосередньо відносяться до події, з приводу якої відбувається опитування підозрюваного);
- контрольні (для порівняння рівнів фізіологічного стресу);
- жертвні (для зменшення реакції обстежуваного на релевантні запитання);
- симптоматичні (для визначення наявності певної невідомої події, яка має для обстежуваного велике значення).

У відповідь на запитання в опитуваній на поліграфі людини виникають реакції, які фіксуються поліграфом як поліграма.

Аналіз результатів поліграфного обстеження здійснюється автоматично комп'ютерною програмою. У разі необхідності проводиться «ручна» перевірка отриманих даних, за якої підрахунок балів здійснюється шляхом порівняння величини реакцій, даних на ключові та нейтральні запитання.

Отже, поліграф є приладом медико-біологічного класу, який не чинить на організм людини яких-небудь негативних впливів. У силу цього метод поліграфного обстеження являє собою не травмуючу і не шкідливу для здоров'я, організовану за спеціальними методиками процедуру опитування людини.

Таким чином, суттєве загострення криміногенної ситуації в Україні, а отже, й значні перевантаження в роботі слідчих підрозділів спонукають до

розширення можливостей використання сучасних наукових технологій. Однією з таких технологій є проведення поліграфічних досліджень.

Найбільш перспективними вважаються такі напрями застосування результатів поліграфічних досліджень:

– встановлення причетності чи непричетності особи до вчинення злочину;

– усебічне, повне й об'єктивне дослідження обставин справи, а також з'ясування обставин, що пом'якшують чи обтяжують кримінальну відповідальність;

– розшук осіб, які переховуються від органів дізнання, слідства та суду, ухиляються від виконання кримінального покарання, пропали безвісти.

Підводячи підсумки, слід зазначити, що на сучасному етапі для боротьби зі злочинністю, в тому числі для розслідування злочинів, уже недостатньо використовувати лише традиційні методи боротьби. Зараз необхідно впроваджувати нові методи, вже визнані в інших країнах, проте які ще практично не використовуються у нас.

Постановці й вирішенню проблеми впровадження у практику будь-якого методу повинна передувати аргументована відповідь про його відповідність науковій достовірності та об'єктивності, етичній захищеності особи, відповідності правовим засадам і правилам кримінального судочинства.

З урахуванням цього гіпноз і біоритмологія не можуть бути рекомендовані в силу того, що є засобом впливу на волю допитуваного, засобом, що обмежує або виключає його можливості на захист. Поліграф вільний від цих недоліків і при уточненні мети використання, визначенні чіткої процедури застосування може бути віднесений до засобів, які допускаються.

Враховуючи, що на сучасному етапі практика застосування «нетрадиційних» методів отримання інформації у діяльності правоохоронних органів знаходиться на стадії становлення та недостатньо обґрунтованим відкритим залигається питання застосування такого науково-технічного засобу як поліграф і доцільним буде запропонувати таке:

- створити нормативно-правове забезпечення, яке регулюватиме правовідносини у сфері застосування поліграфів;
- розробити практичні рекомендації по застосуванню слідчими поліграфів з відповідними рекомендаціями щодо процесуального оформлення отриманих результатів;
- оснастити слідчі підрозділи всіх рівнів поліграфами, що дозволить підвищити ефективність та результативність діяльності з розкриття злочинів.

Список літератури:

1. Конституція України [Електронний ресурс] : Закон України від 28.06.1996 р. № 254 к/96-ВР. – Режим доступу : http://kodeksy.com.ua/konstitutsiya_ukraini.htm.
2. Кримінальний кодекс України [Електронний ресурс] : Закон від 05.04.2001 р. № 2341-III. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2341-14>.
3. Кримінальний процесуальний кодекс України [Електронний ресурс] : Закон від 03.04.2012 р. № 4651-VI. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2341-14>.
4. Про Національну поліцію [Електронний ресурс] : Закон України від 02.07.2015 р. № 580-VIII // Голос України. – 215. – № 141-142.
5. Про оперативно-розшукову діяльність [Електронний ресурс] : Закон України від 18.02.1992 р. № 2135-XII. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2341-14>.
6. Про організаційно-правові основи боротьби з організованою злочинністю [Електронний ресурс] : Закон України від 30.06.1993 р., зі змінами від 01.01.2011 р. – Режим доступу : <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/2341-14>.
7. Про судову експертизу в кримінальних і цивільних справах [Електронний ресурс] : Постанова Пленуму Верховного суду України від 30.05.1997 р. № 8XII. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/v0008700-97>.
8. Інструкція щодо застосування комп'ютерних поліграфів у роботі з персоналом органів внутрішніх справ України від 28.07.2004 р. № 842 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/z1373-04>.
9. Про внесення змін до наказу Міністерства юстиції України від 08.10.1998 р. № 53/5 : Наказ Міністерства юстиції України від 27.07.2015 р. № 1350/5 // Офіційний вісник України. – 2015. – № 58. – Ст. 1921.
10. Про судову експертизу : Закон України від 25.02.1994 р. № 4038-XII [Електронний ресурс] : офіційний веб-сайт Верховної ради України. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/4038-12>.
11. *Алексовский С. Ю.* Нетрадиционная криминалистика [Електронний ресурс] : учеб. пособие / С. Ю. Алексовский – Режим доступу : <http://poligraf-kz.narod.ru/pages/article02-I.html>
12. *Біленчук П. Д.* Аудіовізуальна психофізіологічна діагностика людини: історія, теорія, практика : [монографія] / П. Д. Біленчук, О. І. Мотлях, О. М. Рибальченко, І. П. Усіков / за ред. П. Д. Біленчука. – Київ, 2013. – 419 с.
13. *Васильев А. Н.* Тактика допроса при расследовании преступлений / А. Н. Васильев. – М. : Юрид. лит., 1970. – 208 с.
14. *Гаврилова Н. Н.* Ошибки в свидетельских показаниях как результат внепроцессуального воздействия / Н. Н. Гаврилова // Проблемы психологи следственной деятельности. – Красноярск : Изд-во Красноярск. ун-та, 1986. – 102 с.
15. *Галаган В. І.* Використання поліграфу: «за» і «проти» / В. Галаган //Українське

право. – 2000. – № 1. – С. 172–174.

16. Гапанович Н. П. Запоминание и сохранение в памяти воспринимаемых образов / Н. П. Гапанович // Вопросы криминалистики и судебной экспертизы. – 1977. – № 2. – С. 242–252.

17. Закатов А. А. Ложь и борьба с ней / А. А. Закатов. – Волгоград : Нижневолжск. книжн. Узд-во, 1984. – 192 с.

18. Історія поліграфу [Електронний ресурс] – Режим доступу : <http://poligraph-west.com.ua/historyua.php>.

19. Клевцов О. Мова жестів як нетрадиційне знання в розслідуванні злочинів / О. Клевцов // Право України. – 1998. – № 4. – С. 58–61.

20. Клименко М. Можливості використання в розслідуванні злочинів деяких нетрадиційних криміналістичних та спеціальних знань і методів / М. Клименко, О. Клевцов // Право України. – 1998. – № 1. – С. 95–100.

21. Нанівський В. Перспективи використання поліграфу у кримінальному провадженні / В. Нанівський, Т. Лешкович // Вісник Національної академії прокуратури України. – 2014. – № 1. – С. 33–38.

22. Салтевский М. В. Криминалистика в современном, изложении юристов : учеб. и практ. пособие / М. В. Салтевский. – Харьков : Рубикон. – 1997. – 430 с.

23. Циркаль В. В. Некоторые особенности тактики допроса с участием специалиста / В. В. Циркаль // Криминалистика и судебная экспертиза. – Киев, 1981. – Вып. 22. – С. 51–55.

24. Черней В. В. Актуальні проблеми впровадження поліграфічних технологій у правоохоронну діяльність / В. В. Черней // Матеріали III Міжнар. наук.-практ. конф. (Київ, 7-8 листоп. 2015 р.). Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2015. – 244 с.

Referenses:

1. Konstytucija Ukrai'ny: Zakon Ukrai'ny vid 28.06.1996 № 254 k/96-VR. (1996). kodeksy.com.ua. Retrieved from http://kodeksy.com.ua/konstitutsiya_ukraini.htm [in Ukraine].

2. Kryminal'nyj kodeks Ukrai'ny [Elektronnyj resurs] : Zakon vid 05.04.2001 № 2341-III. (2001). zakon2.rada.gov.ua. Retrieved from <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2341-14> [in Ukraine].

3. Kryminal'nyj procesual'nyj kodeks Ukrai'ny: Zakon vid 03.04.2012 № 4651-VI. (2012). zakon2.rada.gov.ua. Retrieved from <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2341-14> [in Ukraine].

4. Pro Nacional'nu policiju: Zakon Ukrai'ny vid 02.07.2015 № 580-VIII. (2015). Golos Ukrai'ny, 141-142 [in Ukraine].

5. Pro operatyvno-rozshukovu dijalt'nist': Zakon Ukrai'ny vid 18.02.1992 № 2135-III. 1992. zakon2.rada.gov.ua. Retrieved from <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2341-14> [in Ukraine].

6. Pro organizacijno-pravovi osnovy borot'by z organizovanoju zlochynnistju: Zakon Ukrai'ny vid 30.06.1993 r., zi zminamy vid 01.01.2011. (2011). zakon5.rada.gov.ua. Retrieved from <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/2341-14> [in Ukraine].

7. Pro sudovu ekspertyzu v kryminal'nyh i cyvil'nyh spravah: Postanova Plenumu Verhovnogo sudu Ukrai'ny vid 30.05.1997 № 8HII. (1997). zakon3.rada.gov.ua. Retrieved from <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/v0008700-97> [in Ukraine].

8. Instrukcija shhodo zastosuvannja komp'juternyh poligrafiv u roboti z personalom organiv vnutrishnih sprav Ukrai'ny vid 28.07.2004 № 842. (2004). zakon0.rada.gov.ua. Retrieved from <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/z1373-04> [in Ukraine].

9. Pro vnesennja zmin do nakazu Ministerstva justycii' Ukrai'ny vid 08.10.1998 № 53/5: Nakaz Ministerstva justycii' Ukrai'ny vid 27.07.2015 № 1350/5. (2015). Oficijnyj visnyk Ukrainy, 58, art. 1921 [in Ukraine].

10. Pro sudovu ekspertyzu: Zakon Ukrai'ny vid 25.02.1994 № 4038-III: oficijnyj veb-sajt Verhovnoi rady Ukrainy. (1994). zakon2.rada.gov.ua. Retrieved from <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/4038-12> [in Ukraine].

11. Aleksovskiy, S.Ju. Netradycyonnaja krymynalystyka. poligraf-kz.narod.ru. Retrieved from <http://poligraf-kz.narod.ru/pages/article02- I .html> [in Russian].
12. Bilenchuk, P.D., Bilenchuk, P.D., Motlja, O.I., Rybal'chenko, O.M., Usikov, I.P. Bilenchuk, P.D. (Ed.). (2013). Audiovizual'na psyhofiziologichna diagnostyka ljudyny: istorija, teorija, praktyka. Kyiv [in Ukraine].
13. Vasyl'ev, A.N. (1970). Takyka doprosa pry rassledovanny prestuplenyj. Moscow: Juryd. lyt. [in Russian].
14. Gavrylova, H.H. (1986). Oshybky v svydetel'skyh pokazanyjah kak rezul'tat vneprocesual'nogo vozdejstvyja. Problemy psyhology sledstvennoj dejatel'nosti. Krasnojarsk: Yzd-vo Krasnojarsk. un-ta [in Russian].
15. Galagan, V.I. (2000). Vykorystannja poligrafu: «za» i «proty». Ukrai'ns'ke pravo, 1, 172–174 [in Ukraine].
16. Gapanovych, N.P. (1977). Zapomynanye y sohranjenje v pamjaty vosprynymaemih obrazov. Voprosy krymynalystyky y sudebnoj ekspertyzy, 2, 242–252 [in Ukraine].
17. Zakatov, A.A. (1984). Lozh' y bor'ba s nej. Volgograd: Nyzhnevolzhsk. knyzhn. yzd-vo [in Ukraine].
18. Istorija poligrafu. Retrieved from <http://poligraph-west.com.ua/historyua.php> [in Ukraine].
19. Klevcov, O. (1998). Mova zhestiv jak netradycijne znannja v rozsliduvanni zlochyniv. Pravo Ukrainy, 4, 58–61 [in Ukraine].
20. Klymenko M., Klevcov, O. (1998). Mozhlyvosti vykorystannja v rozsliduvanni zlochyniv dejakyh netradycijnyh kryminalistychnyh ta special'nyh znan' i metodiv. Pravo Ukrai'ny, 1, 95–100 [in Ukraine].
21. Naniv'skyj, V., Leshkovych, T. (2014). Perspektyvy vykorystannja poligrafa u kryminal'nomu provadzhenni. Visnyk Nacional'noi akademii' prokuratury Ukrai'ny, 1, 33–38 [in Ukraine].
22. Saltevskiy, M.V. (1997). Krymynalystyka v sovremennom, yzlozhenyy jurystov. Kharkov: Rubykon [in Russian].
23. Cyrkal', V.V. (1981). Nekotorye osobennosti taktyky doprosa s uchastyem specyalista. Krymynalystyka y sudebnaja ekspertyza. Kyev, issue 22, 51–55 [in Russian].
24. Chernjej, V.V. (2015). Aktual'ni problemy vprovadzhennja poligrafichnyh tehnologij u pravoohoronnu dij'al'nist'. Materialy III Mizhnar. nauk.-prakt. konf. (Kyiv, 7-8.11.2015). Kyiv: Nac. akad. vnutr. sprav [in Ukraine].

Хилинский С. В. Применение «нетрадиционных» методов получения информации в деятельности правоохранительных органов.

Рассмотрены современное состояние и перспективы применения «нетрадиционных» методов получения информации в деятельности правоохранительных органов.

Ключевые слова: криминалистика; нетрадиционные методы; информация; правоохранительные органы; детектор лжи.

Hilinskyi S. V. The use of «non-traditional» methods of obtaining information in law enforce.

The current state and prospects of "non-traditional" methods of obtaining information in law enforcement.

Keywords: criminology; unconventional methods; information; law enforcement agencies; lie detector.

Надійшла до редколегії 10.10.2016 р.

ПРАВОВІ АСПЕКТИ ЗДІЙСНЕННЯ НОРМАТИВНОЇ ГРОШОВОЇ ОЦІНКИ ЗЕМЕЛЬ В УКРАЇНІ

І. В. СПІВАК,

*студент 4 курсу 1-ї групи
військово-юридичного факультету,
Національний юридичний університет
імені Ярослава Мудрого,
Україна, м. Харків*

Науковий керівник:

*М. В. Шульга, д-р юрид. наук, проф.,
завідувач кафедри земельного та аграрного права,
Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого,
Україна, м. Харків*

Проаналізовано правові аспекти нормативної грошової оцінки земель в Україні. Визначено напрями вдосконалення діяльності у сфері грошової оцінки земель.

Ключові слова: нормативно-грошова оцінка земель; охорона земель; експертна грошова оцінка земель; нормативно-правові акти.

Тривалість земельної реформи, яка розпочалась ще в 1991 р., а також загострення в останній час дискусій щодо продажу землі, спонукає до приділення максимальної уваги нормативно-грошовій оцінці земель в Україні.

У сучасному розумінні оцінка земель – це процес визначення якісних характеристик, економічної цінності та вартості земель за процедурами, що встановлені законодавством у сфері оцінки земель.

Нормативно-грошова оцінка земель використовується для визначення розміру земельного податку, втрат сільськогосподарського і лісогосподарського виробництва, економічного стимулювання раціонального використання та охорони земель тощо.

Останнім часом проблема грошової оцінки земель в Україні стала однією із центральних для економістів-аграрників, оскільки визначення справедливої обґрунтованої вартості земельних ділянок сприяє створенню конкурентного середовища та забезпеченню рівного захисту прав і законних інтересів

суб'єктів земельних та аграрних правовідносин при укладенні ними цивільно-правових угод щодо відчуження земельних ділянок.

Стаття 201 Земельного кодексу України [3] встановлює, що грошова оцінка земельних ділянок визначається на рентній основі. У даному випадку із змісту цієї норми випливає, що грошова оцінка земельних ділянок – це визначення їх грошового еквіваленту на рентній основі. Законодавство надає й інше визначення грошової оцінки земельних ділянок. Так, із Наказу Держкомзему «Про удосконалення ведення державного земельного кадастру у зв'язку з його автоматизацією» від 03.09.1999 р. № 83 випливає, що грошова оцінка – це капіталізований рентний дохід, що забезпечується раціональним використанням земельної ділянки.

Регулювання земельних відносин на сучасному етапі вимагає практичного застосування грошової оцінки земель в основному в таких важливих сферах :

- у сфері земельного оподаткування при використанні земель;
- при укладанні цивільно-правових угод з приводу земель .

В обох випадках грошова оцінка базується на нормативній дохідності землі.

Залежно від призначення та порядку проведення законодавець розрізняє нормативну і експертну грошову оцінку земель (ч. 2 ст. 201 Земельного кодексу України [3]).

Нормативна грошова оцінка земельних ділянок визначається ст. 1 Закону України «Про оцінку земель» [2] як капіталізований рентний дохід, визначений за встановленими і затвердженими нормативами.

Нормативна грошова оцінка земельних ділянок проводиться відповідно до державних стандартів, норм, правил, а також інших нормативно-правових актів на землях усіх категорій та форм власності.

У ст. 2 Закону України «Про оцінку земель» передбачено здійснення нормативної грошової оцінки земель юридичними особами, які отримали ліцензії на проведення робіт із землеустрою.

У свою чергу Законом України «Про землеустрій» встановлено, що така оцінка проводиться юридичними особами, які є розробниками документації із землеустрою відповідно [1].

Об'єктами нормативної грошової оцінки можуть виступати території адміністративно-територіальних одиниць або їх частин; території оціночних районів та зон; земельні ділянки та їх частини або сукупність земельних ділянок і прав на них, у тому числі на земельні частки (паї), у межах території України.

Отже, нормативна грошова оцінка землі є основою економічного регулювання земельних відносин в сучасних умовах. Наявність такої оцінки дає можливість місцевим органам влади реалізувати свої повноваження на підставі створення економічних умов раціонального використання земель.

Матеріали аналізу сучасного стану правового забезпечення грошового оцінювання земель в Україні надають можливість класифікувати нормативно-правові акти в цій сфері. Зокрема, за предметом правового регулювання можна виокремити три групи.

До першої групи належать нормативно-правові акти, що визначають загальні засади здійснення оцінювання землі.

Другу групу складають нормативно-правові акти щодо нормативного грошового оцінювання земель сільськогосподарського призначення та населених пунктів.

До третьої групи належать нормативно-правові акти щодо нормативного грошового оцінювання земель несільськогосподарського призначення (крім земель населених пунктів).

За сферою дії можна виділити загальні та спеціальні нормативно-правові акти з оцінювання земель.

Отже, дослідження сучасного стану правового забезпечення оцінювання земель в Україні свідчить, що нормативно-правові акти з оцінювання земель мають суттєві недоліки, їм властива множинність, вони містять повтори, а також між ними існують суперечності, не забезпечують комплексного

врегулювання діяльності з оцінювання земель. Норми матеріального переважають над нормами процесуального права.

Підстави проведення нормативної грошової оцінки земельних ділянок визначено в Законі України «Про оцінку земель» [2]. До них закон відносить рішення органу виконавчої влади або органу місцевого самоврядування, а також договір, який укладається заінтересованими особами в порядку, встановленому Законом. Отже, наявність рішення, прийнятого уповноваженим органом, та укладеного договору між замовником і платником утворюють юридичний факт, який і виступає підставою для проведення нормативної грошової оцінки земельних ділянок.

Щодо правової природи договору про проведення оцінки майна в науковій літературі точаться дискусії з приводу його належності до договорів підряду або договорів про надання послуг.

Відповідно до ст. 901 Цивільного кодексу України [9] договір про надання послуг передбачає, що ця послуга споживається в процесі вчинення певної дії або здійснення певної діяльності. Тоді як ч.1 і ч.2 ст. 837 Цивільного кодексу України закріплено, що за договором підряду виконується робота з переданням її результату замовникові.

Видається, що завдання на проведення нормативної грошової оцінки земельних ділянок передбачає отримання результату у вигляді технічної документації, що містить інформацію про оцінку земель. Саме ця ознака (зацікавленість у результаті роботи) дозволяє віднести договір з нормативної грошової оцінки земель до договорів підряду. Крім того, в законодавстві поряд з описом процесу оцінки земель вживається термін «роботи», а не «послуги». Тому підтримуємо позицію про належність Договору на розробку технічної документації з нормативної грошової оцінки земель до договорів підряду.

Предметом договору при проведенні оцінки буде розроблення технічної документації з нормативної грошової оцінки земель.

У кожному конкретному випадку в рішенні уповноваженого органу повинна бути вказана мета, задля якої проводиться нормативна грошова оцінка

земельної ділянки.

Коло суб'єктів оціночної діяльності у сфері оцінки землі також визначене Законом України «Про оцінку земель» [2]. Відповідно до даного Закону суб'єктами проведення нормативної грошової оцінки земельних ділянок виступають виключно юридичні особи, у складі яких сертифіковані інженери-землевпорядники, які є розробниками документації із землеустрою відповідно до Закону України «Про землеустрій» [1].

Такою діяльністю можуть займатися фізичні особи, які мають вищу освіту за спеціальностями та кваліфікаціями у галузі знань землеустрою.

Сьогодні серед проблемних питань у сфері земельних відносин на перший план усе частіше виходить не пошук потрібної ділянки й швидке оформлення прав на неї, а розмір витратної складової існуючого чи запланованого землекористування – плати за землю, яка повільно, але невпинно зростає.

Підвищенню вартості користування землею сприяє постійна актуалізація нормативної грошової оцінки земельних ділянок, наприклад, земельних ділянок населених пунктів, своєчасне проведення якої дозволяє збільшити надходження від плати за землю.

Відповідно до статей 271, 274 Податкового кодексу України [4], нормативна грошова оцінка землі (грошова оцінка) вважається базою для розрахунку податку за землю, а податок за землю – основою для розрахунку орендної плати за землю державної та комунальної власності. Тому, прагнучи оптимізувати витрати на землю, необхідно чітко розуміти принципи формування цих величин і враховувати, що розміри бази плати за землю, тобто грошової оцінки, не завжди є безспірними.

Розрахунок грошової оцінки окремо взятої земельної ділянки, який проводиться згідно із зазначеним Порядком оцінки і оформляється у формі витягу з технічної документації про нормативну грошову оцінку земельної ділянки (витяг).

Повноваження з видачі витягів відповідно до ст. 23 Закону України «Про

оцінку земель» [2] покладаються на територіальні органи виконавчої влади з питань земельних ресурсів. Відповідно до Постанови Кабінету Міністрів України «Деякі питання надання Державним агентством земельних ресурсів та його територіальними органами платних адміністративних послуг» від 01.08.2011 р. № 835 [5] видача витягу з технічної документації про нормативну грошову оцінку земельної ділянки вважається адміністративною послугою, тобто результатом здійснення повноважень, спрямованих на реалізацію та захист прав особи або на виконання нею встановлених законом обов'язків.

Таким чином, розрахунок грошової оцінки конкретної земельної ділянки, здійснений за замовленням землекористувача на платній основі, та видача витягу належить до сфери публічно-правових відносин, і спори щодо порушень, допущених органами земельних ресурсів у процесі цієї діяльності, повинні розглядатися в порядку адміністративного судочинства.

Найбільш поширеними в цій сфері є спори щодо застосування органами земельних ресурсів коефіцієнта, який іноді не відповідає дійсному функціональному використанню земельної ділянки. Фіскальний інтерес державних органів підштовхує їх до застосування його підвищувальних значень. Складність встановлення законності дій у таких випадках зумовлена відсутністю законодавчого визначення поняття «функціональне використання земель» та чітких критеріїв чи переліку документів, за наявності яких ділянка повинна відноситися до того чи іншого виду функціонального використання. Із системного аналізу законодавства вбачається, що поняття «використання ділянки» (ч. 5 ст. 20 Земельного кодексу України) співвідноситься з поняттям «цільове призначення» (статті 18-19 Земельного кодексу України) як частина і ціле. Тому вид цільового призначення (категорія земель), зазначений у правовстановлюючому документі на ділянку, не завжди дає змогу визначити коефіцієнт, який оперує вужчими критеріями.

Які ж документи повинні бути враховані для підтвердження, наприклад, поточного чи майбутнього будівництва на ділянці? Оскільки законодавство з даного питання є недосконалим, слід звернутися до судової практики з

оскарження дій органів земельних ресурсів при видачі витягів. Суди вважають, що органи земельних ресурсів повинні враховувати всі офіційні документи, які вказують на вид функціонального використання земельної ділянки в певний час, а не тільки правовстановлюючі документи на землю. Наприклад, для встановлення факту здійснення будівництва має враховуватися проектна документація на будівництво, дозвільні документи на будівництво, дані кадастрової зйомки чи обстеження земельної ділянки (Київський апеляційний адміністративний суд, справа № 2а-8972/10/2670) [6].

У разі змішаного функціонального використання, коли, для прикладу, на виділеній земельній ділянці під будівництво житлового комплексу першу чергу будівництва вже введено в експлуатацію, організовано благоустрій, а на частині ділянки будівництво ще триває, то забудовник повинен бути зацікавлений у виокремленні трьох функціональних використань його ділянки: землі багатоповерхової забудови – Кф 1.0, землі зелених насаджень – Кф 0,5, землі, зайняті поточним будівництвом, – Кф 0,5. Якщо органи земельних ресурсів у цьому випадку видаватимуть витяг, не враховуючи понижувальні коефіцієнти, звернення до суду з вимогою визнати такі дії протиправними та зобов'язати видати витяг із застосуванням правильного коефіцієнта з великою ймовірністю матиме позитивний результат (Справа Вищого адміністративного суду України № К/9991/12639/11, № К-27282/09). [8]

Системний аналіз практики проведення нормативної грошової оцінки земель свідчить про наявність наступних проблем: не передбачено здійснення поділу території України за природними умовами для ведення сільського господарства, а лише за адміністративно-територіальним устроєм; проведення нормативної грошової оцінки земель здійснюється на основі даних економічної оцінки 1981–1987 рр., що призводить до використання необ'єктивних та застарілих економічних показників.

Відповідно до Стратегії сталого розвитку «Україна–2020» [7] планувалося проведення у 2015 р. загальнонаціональної нормативної грошової оцінки земель сільськогосподарського призначення з наступним проведенням її

переоцінки не рідше ніж один раз на 10 років; розроблення постанови Кабінету Міністрів України про затвердження Методики нормативної грошової оцінки земель сільськогосподарського призначення; затвердження Порядку нормативної грошової оцінки земель сільськогосподарського призначення. Але час сплинув, а відповідні нормативні акти не прийнято.

Державна політика у сфері грошової оцінки земель у подальшому повинна спрямовуватися на формування повної та взаємоузгодженої правової основи в зазначеній сфері, інституційних структур, організаційних і технічних заходів щодо реалізації системи грошової оцінки земель України.

Основними напрямками вдосконалення цієї діяльності слід вважати: приведення системи грошової оцінки земель України у відповідність до нових економічних умов; створення системи національних стандартів оцінки та стандартів оціночної діяльності; розробка нових та вдосконалення існуючих методик нормативної грошової оцінки земель; формування ефективної системи грошової оцінки вартості земельних ділянок.

Судова практика з оскарження результатів нормативної оцінки земель в Україні є багатогою та однотипною. Найпоширенішими є позови в порядку адміністративного судочинства про визнання протиправними дій органів державної влади та скасування їх рішень щодо застосування помилкового коефіцієнта функціонального призначення для земель під час розрахунку нормативної грошової оцінки земельних ділянок. Неоднозначність вибору функціонального використання землі у даному випадку є недоліком законодавства, яким регулюється дане питання.

Існуюча нормативно-правова база, що діє на сьогодні у сфері нормативної грошової оцінки земель населених пунктів має недоліки, що впливають на формування сучасного ринку земель. Це, насамперед:

1) невизначеність процедури легітимності дії нормативної грошової оцінки поза встановленого законодавством терміну (5-7) років;

2) абсолютна необґрунтованість збільшення мінімальної ставки орендної плати за земельні ділянки державної і комунальної власності утричі (з 1 до

3 %), що призвело до масової дискредитації нормативної оцінки земель населених пунктів;

3) відсутність достатнього наукового обґрунтування розширення дії нормативної грошової оцінки для встановлення стартової ціни на аукціонах;

4) спонтанні ініціативи зміни методики розрахунку ставок податку за землю, виходячи не з даних нормативної оцінки, а з об'єктивних ринкових показників, які, однак, в сучасних умовах практично відсутні;

5) існування двох нормативних документів (Методика, Порядок), які значною мірою дублюють один одного;

6) включення до цих документів нормативної грошової оцінки земель сільськогосподарського призначення та населених пунктів, що є недоречним через принципову різну методологію оцінювання.

Видається, що для вирішення проблем сучасного законодавства у сфері оцінної діяльності на першому етапі можна запропонувати впровадження першочергових заходів, реалізація яких дозволить удосконалити правовий інститут оцінювання земель в Україні. Йдеться, насамперед, про заходи щодо усунення наявних суперечностей між нормативно-правовими актами. Також доцільним буде врахування світового досвіду для вдосконалення законодавчої бази про оцінювання землі.

Суспільство має усвідомити, що землю, яка згідно з Конституцією України оголошена національним багатством, що підлягає особливій охороні, треба використовувати не тільки як просторовий базис та засіб виробництва, а також і як спадок для наступних поколінь. Тому використання землі має бути екологічно безпечним, економічно вигідним не тільки на даний час, а й на майбутнє.

Список літератури:

1. Про землеустрій : Закон України від 22.05.2003 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/858-15>.
2. Про оцінку земель : Закон України від 11.12.20013 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/1378-15>.
3. Земельний кодекс України від 25.10.2001 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/2768-14>.

4. Податковий кодекс України від 02.12.2010 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2755-17>.
5. Деякі питання надання Державною службою з питань геодезії, картографії та кадастру та її територіальними органами адміністративних послуг [Електронний ресурс] : Постанова Кабінету Міністрів України від 01.08.2011 р. № 835. – Режим доступу : <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/835-2011-%D0%BF>.
6. Постанова окружного адміністративного суду міста Києва від 05.08.2010 р. у справі № 2а-8972/10/2670 [Електронний ресурс] – Режим доступу : <http://reyestr.court.gov.ua/Review/11694143>.
7. Про стратегію сталого розвитку «Україна – 2020» [Електронний ресурс] : Указ Президента України від 12.01.2015 р. № 5/2015. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/5/2015>.
8. Ухвала Вищого адміністративного суду України від 07.07.2011 р. у справі № К/9991/12639/11 [Електронний ресурс] – Режим доступу : <http://reyestr.court.gov.ua/Review/18165684>.
9. Цивільний кодекс України від 16.01.2003 р. № 435-IV // Відомості Верховної Ради України. – 2003. – № 40–44. – Ст. 356.

References:

1. Pro zemleustrij: Zakon Ukrainy vid 22.05.2003. (2003). zakon3.rada.gov.ua. Retrieved from <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/858-15> [in Ukraine].
2. Pro ocinku zemel: Zakon Ukrai'ny vid 11.12.20013. (2013). zakon5.rada.gov.ua. Retrieved from <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/1378-15> [in Ukraine].
3. Zemel'nyj kodeks Ukrainy vid 25.10.2001. (2001). zakon5.rada.gov.ua. Retrieved from <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/2768-14> [in Ukraine].
4. Podatkovyj kodeks Ukrainy vid 02.12.2010. (2010). zakon2.rada.gov.ua. Retrieved from <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2755-17> [in Ukraine].
5. Deyaki pytannja nadannja Derzhavnoju sluzhboju z pytan' geodezii, kartografii ta kadastru ta ii terytorial'nymy organamy administratyvnyh poslug: Postanova Kabinetu Ministriv Ukrai'ny vid 01.08.2011 № 835. (2011). zakon5.rada.gov.ua. Retrieved from <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/835-2011-%D0%BF> [in Ukraine].
6. Postanova okruzhnogo administratyvnogo sudu mista Kyieva vid 05.08.2010 u spravi № 2а-8972/10/2670. (2010). reyeestr.court.gov.ua. Retrieved from <http://reyestr.court.gov.ua/Review/11694143> [in Ukraine].
7. Pro strategiju stalogo rozvytku «Ukraina – 2020»: Decret Prezydenta Ukrainy vid 12.01.2015 № 5/2015. (2015). zakon3.rada.gov.ua. Retrieved from <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/5/2015> [in Ukraine].
8. Uhvala Vyshhogo administratyvnogo sudu Ukrainy vid 07.07.2011 u spravi № К/9991/12639/11. Retrieved from <http://reyestr.court.gov.ua/Review/18165684>[in Ukraine].
9. Cyvil'nyj kodeks Ukrai'ny vid 16.01.2003 № 435-IV. (2003). Vidomosti Verhovnoi Rady Ukrainy, 40–44, art. 356 [in Ukraine].

Спивак И. В. Правовые аспекты нормативной денежной оценки земель в Украине.

Проанализированы правовые аспекты нормативной денежной оценки земель в Украине. Определены направления совершенствования деятельности в сфере денежной оценки земель.

Ключевые слова: нормативно-денежная оценка земель; охрана земель; экспертная денежная оценка земель; нормативно-правовые акты.

Spivak I. V. Legal aspects of the regulatory monetary value of land in Ukraine.

Analyzed the legal aspects of the regulatory monetary value of land in Ukraine. The

directions of improvement of the activity in the field of monetary value of land.

Keywords: regulatory and monetary valuation of land; protection of land; Expert monetary valuation of land; regulations.

Надійшла до редколегії 10.10.2016 р.

М. КИНТИКОВА,

*студентка 8 групи Слідчо-криміналістичного інституту,
Національний юридичний університет
імені Ярослава Мудрого,
Україна, м. Харків*

РАДІОАКТИВНІ ВІДХОДИ: ПРОБЛЕМИ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ

*Науковий керівник:
О. В. Донець, канд. юрид. наук, доц.,
доцент кафедри земельного та аграрного права,
Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого,
Україна, м. Харків*

Розглянуто питання правового регулювання поводження з радіоактивними відходами в Україні, запропоновано внести деякі зміни в класифікацію за критерієм питомої активності й доповнити її новою категорією – дуже низькоактивні відходи.

Ключові слова: правове регулювання; радіоактивні відходи; критерій питомої активності; низькоактивні відходи.

Сьогодні питання поводження з радіоактивними відходами (далі – РАВ) постає перед усім людством, тому що у світі вже сталося 52 великомаштабні аварії, які супроводжувались викидами радіонуклідів у навколишнє середовище, 13 з них – аварії на АЕС, які мали згубні, а іноді й невідворотні наслідки.

Положення РАВ на теренах України закріплено низкою нормативних актів, проте з питання визначення місця для дуже низькоактивних радіоактивних відходів вважаємо за доцільне звернутися до досвіду провідних європейських країн. Слід зазначити, що дана категорія відходів на законодавчому рівні закріплена тільки у Французькій республіці, що пов'язано з тим, що вони не вважаються шкідливими як для людей, так і для навколишнього середовища.

Оскільки низькоактивні відходи є за своєю природою специфічними об'єктами, вони потребують проведення моніторингу. Тому, на нашу думку, необхідно внести зміни до Основних санітарних правил забезпечення

радіаційної безпеки України й доповнити класифікацію за критерієм питомої активності новою категорією – дуже низькоактивні відходи.

Не менш важливою перешкодою у розбудові єдиної державної системи поводження з РАВ є наявність декількох нормативно закріплених класифікацій. Це пов'язано з прийняттям нових нормативних документів і не скасуванням застарілих, серед яких:

– Основні санітарні правила забезпечення радіаційної безпеки України, затверджені Наказом МОЗ України від 02.02.2005 р. [1];

– Порядок звільнення радіоактивних матеріалів від регулюючого контролю у рамках практичної діяльності, затверджені Наказом Держатомрегулювання України від 01.07.2010 р. [2];

– Закон України «Про поводження з радіоактивними відходами» від 30.06.1995 р. [3]

Варто визначити дію лише одного законодавчого акта, який закріпить класифікацію РАВ, оскільки існування налагодженої класифікації має суттєве значення при розробленні правил поводження з відходами, санітарних правил і норм радіаційної безпеки.

Досить гостро стоїть питання щодо територій, забруднених РАВ, оскільки контролем деяких з яких не займається жоден із суб'єктів моніторингу. Так, у 2011 р. в Україні екологи виявили територію, де радіаційний фон був вищий, ніж у Чорнобилі. Це село Довгівка в Нікопольському районі Дніпропетровської області, в якому рівень радіації перевищував максимально допустиму норму в сотні разів. Нині рівень радіації в ньому у 20-30 разів вищий від природного фону [4].

Також складною є ситуація, що склалася на Сході країни. Йдеться про вибух на казенному заводі хімічних виробів, де зберігаються радіоактивні відходи, що стався 16 червня в Куйбишевському районі Донецька [5]. На сьогоднішній день контролем навколишнього природного середовища на даній території не займається жоден із суб'єктів моніторингу, тому якщо там і є підвищений фон радіації, то люди цього можуть просто не знати, а проблема є

гострою не тільки для мешканців Донбасу, а й для всієї держави, з огляду на поступове розповсюдження такого забруднення та радіації.

Доказом того, що проблема ізоляції радіоактивних відходів в Україні набрала міжнародного характеру, є прийняття Закону України «Про ратифікацію Імплементативної угоди між Кабінетом Міністрів України та Організацією НАТО з підтримки (ОНП) про перезахоронення радіоактивних відходів, що утворилися внаслідок виконання військових програм колишнього СРСР в Україні» [6]. Даний проект розрахований на чотири роки і його вартість становить 25 млн дол.

Повністю протилежною цьому Закону є відповідна «Енергетична стратегія України до 2030 року», прийнята Кабінетом Міністрів України у 2013 р. [7]. Вона передбачає зростання виробництва електроенергії АЕС у 2-3 рази та будівництво 22 нових блоків. За офіційними даними на це планується витратити 198,3 млрд грн і ще 21,7 млрд грн. – на створення ядерно-паливного циклу.

Дана ситуація не уявляється раціональною з двох позицій: по-перше, не вирішено проблему ізоляції радіоактивних відходів, оскільки сьогодні темпи накопичення радіоактивних відходів в Україні значно вищі ніж можливості їхнього знешкодження. По-друге, вартість будівництва лише одного атомного реактора перевищує річні витрати з бюджету України на освіту та медицину. Крім того, для роботи лише одного блоку щогодини потрібно понад 120 залізничних цистерн прісної води. Тому регіони поблизу всіх українських АЕС постійно зазнають проблем із водою.

Відсутність сховищ РАВ унеможливорює виконання зобов'язань, взятих Україною щодо повернення радіоактивних матеріалів, які відправлялись на переробку в Челябінськ (РФ). Україна повинна була повернути на 20-річне зберігання та переробку відпрацьоване ядерне паливо, вивантажене з двох ядерних енергоблоків ВВЕР-440 Рівненської АЕС ще в 2013 р. Але, не створивши належної інфраструктури для прийому та зберігання цих смертоносних речовин, термін їх повернення спочатку перенесли на 2016 р., а тепер знову на 2018 р.

Дозвільній системі у сфері поводження з РАВ також притаманні певні неоднозначності, оскільки видача дозволу (ліцензії) регулюється двома нормативними актами й видається двома уповноваженими на те органами: Міністерством екології та природних ресурсів України – відповідно до Постанови Кабінету Міністрів України «Про затвердження переліку документів, які додаються до заяви про видачу ліцензії для окремого виду господарської діяльності», та Державною інспекцією ядерного регулювання України – згідно із Законом України «Про поводження з радіоактивними відходами» [3].

На практиці обидві ліцензії є дійсними і несуть у собі юридичний зміст та наслідки. Вважаємо недоречним і не обґрунтованим покладення на декількох суб'єктів повноважень з регулювання однієї й тієї ж сфери. Тому вважаємо за доцільне закріпити відповідну функцію за Мінприроди, яке здійснюватиме видачу дозволів на всі сфери поводження з небезпечними відходами.

Також заслуговує на увагу регулювання питань імпорту РАВ. Ввезення в Україну небезпечних відходів з метою їх зберігання чи захоронення забороняється, крім тих, що утворилися внаслідок послуг, які було надано Україні іншою державою і на які поширюється дія контрактної угоди між ними щодо повернення таких відходів в Україну.

На теперішній час джерелом для занепокоєння стала цілком реальна підозра щодо ввезення до нашої країни радіаційного матеріалу неукраїнського походження, сумарна активність якого в 10 разів перевищує радіаційні викиди Чорнобильської АЕС! Тобто на територію України повертаються радіоактивні відходи у значно більших обсягах, до того ж і відходи не лише українського походження. Для підтвердження або спростування цієї підозри відповідно до наказу Міненерговугілля № 612 наприкінці вересня 2015 р. було створено Робочу групу у складі експертів різних міністерств і відомств за участі НАН України.

На нашу думку, слід нарешті перейти на вітрову, сонячну та гідроенергетику, якою виробляється вдвічі більше енергобалансу від загального

споживання в Україні ніж АЕС. Електрична енергія становить близько 12 % енергобалансу держави, АЕС виробляють лише 6 % від загального споживання енергії в Україні.

Список літератури:

1. Про затвердження державних санітарних правил «Основні санітарні правила забезпечення радіаційної безпеки України» [Електронний ресурс] : Наказ МОЗ України від 02.02.2005 р. № 54. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/z0552-05>.
2. Порядок звільнення радіоактивних матеріалів від регулюючого контролю у рамках практичної діяльності [Електронний ресурс]: Наказ Держатомрегулювання України від 01.07.2010 р. № 84ю. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/z0718-10>.
3. Про поводження з радіоактивними відходами [Електронний ресурс] : Закон України від 30.06.1995 р. № 255/95-ВР. – Режим доступу : <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/255/95-%D0%B2%D1%804>.
4. Біля села Довгівка екологи зафіксували рівень радіації у 2,5 тисячі мікрорентген на годину, тоді як норма – 30 мікрорентген [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://tsn.ua/ukrayina/na-dnipropetrovschini-znayshli-misce-u-kilka-raziv-radioaktivnishe-za-chornobil.html>.
5. Українська сторона просить ОБСЄ перевірити радіаційний фон після вибухів на хімзаводі в Донецьку [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://dt.ua/UKRAINE/ukrayinska-storona-prosit-obsye-pereviriti-radiatsiyniy-fon-pislya-vibuhiv-na-himzavodi-v-donecku-177281.html>.
6. Про ратифікацію Імплементаційної угоди між Кабінетом Міністрів України та Організацією НАТО з підтримки (ОМП) про перезахоронення радіоактивних відходів, що утворилися внаслідок виконання військових програм колишнього СРСР в Україні [Електронний ресурс] : Закон України від 17.06.2015 р. № 526-VIII. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/n0002120-13>
7. Енергетична стратегія України на період до 2030 р. [Електронний ресурс] : Схвалено розпорядженням Кабінету Міністрів України від 24.07.2013 р. № 1071-р. – Режим доступу : <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/1071-2013-%D1%80>.
8. Про затвердження переліку документів, які додаються до заяви про видачу ліцензії для окремого виду господарської діяльності [Електронний ресурс] : Постанова Кабінету Міністрів України від 04.07.2001 р. № 756. – Режим доступу : <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/756-2001-%D0%BF>.

References:

1. Pro zatverdzhennya derzhavnykh sanitarnykh pravyl «Osnovni sanitarni pravyla zabezpechennya radiatsiynoyi bezpeky Ukrainy»: Nakaz MOZ Ukrainy vid 02.02.2005 No 54. zakon3.rada.gov.ua. Retrieved from <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/z0552-05> [in Ukrainian].
2. Poryadok zvil'nennya radioaktyvnykh materialiv vid rehulyuyuchoho kontrolyu u ramkakh praktychnoyi diyal'nosti: Nakaz Derzhatomrehulyuvannya Ukrainy vid 01.07.2010 No 84yu. zakon3.rada.gov.ua. Retrieved from <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/z0718-10> [in Ukrainian].
3. Pro povodzhennya z radioaktyvnymy vidkhodamy: Zakon Ukrainy vid 30.06.1995 No 255/95-VR. akon0.rada.gov.ua. Retrieved from <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/255/95-%D0%B2%D1%804> [in Ukrainian].
4. Bilya sela Dohivka ekolohy zafiksuvaly riven' radiatsiyi u 2,5 tysyachi mikrorenthen na hodynu, todi yak norma – 30 mikrorenthen. sn.ua/ukrayina. Retrieved from <http://tsn.ua/ukrayina/na-dnipropetrovschini-znayshli-misce-u-kilka-raziv-radioaktivnishe-za-chornobil.html> [in Ukrainian].

5. Ukrayins'ka storona prosyt' OBSYe pereviryty radiatsiynnyy fon pislya vybukhiv na khimzavodi v Donets'ku. dt.ua. Retrieved from <http://dt.ua/UKRAINE/ukrayinska-storona-prosit-obsye-perevirity-radiaciynnyy-fon-pislya-vibuhiv-na-himzavodi-v-donecku-177281.html> [in Ukrainian].

6. Pro ratyfikatsiyu Implementatsiynoyi uhody mizh Kabinetom Ministriv Ukrayiny ta Orhanizatsiyeyu NATO z pidtrymky (ONP) pro perezakhoronennya radioaktyvnykh vidkhodiv, shcho utvorylysia vnaslidok vykonannya viys'kovykh proham kolyshn'oho SRSR v Ukrayini: Zakon Ukrayiny vid 17.06.2015 No 526-VIII. zakon2.rada.gov.ua. Retrieved from <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/n0002120-13> [in Ukrainian].

7. Enerhetychna stratehiya Ukrayiny na period do 2030 roku: Skhvaleno rozporядzhennyam Kabinetu Ministriv Ukrayiny vid 24.07.2013 No 1071-r. zakon5.rada.gov.ua. Retrieved from <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/1071-2013-%D1%80> [in Ukrainian].

8. Pro zatverdzhennya pereliku dokumentiv, yaki dodayut'sya do zayavy pro vydachu litsenziyi dlya okremoho vydu hospodars'koyi diyal'nosti: Postanova Kabinetu Ministriv Ukrayiny vid 04.07.2001 No 756. zakon5.rada.gov.ua. Retrieved from <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/756-2001-%D0%BF> [in Ukrainian].

Кинтикова М. Радиоактивные отходы: проблемы правового регулирования.

Рассмотрены вопросы правового регулирования обращения с радиоактивными отходами в Украине. Предложено внести некоторые изменения в классификацию по критерию удельной активности и дополнить ее новой категорией - очень низкоактивные отходы.

Ключевые слова: правовое регулирование; радиоактивные отходы; критерий удельной активности; низкоактивные отходы.

Kintykova M. Radioactive waste: problems of legal regulation.

The problems of legal regulation of radioactive waste management in Ukraine. It is proposed to make some changes in the classification criteria for a specific activity and supplement it with a new category - very low level waste.

Keywords: legal regulation; radioactive waste; the criterion of specific activity; low-level waste.

Надійшла до редколегії 10.10.2016 р.